

Slojevi sjećanja: Komparativna analiza antifašističkih komemoracija u Brezovici i Srbu

Vignjević, Bruno

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:393893>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST**

Bruno Vignjević

**SLOJEVI SJEĆANJA: KOMPARATIVNA ANALIZA
ANTIFAŠISTIČKIH KOMEMORACIJA U BREZOVICI I SRBU**

DIPLOMSKI RAD

Rijeka, 2017.

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST**

**SLOJEVI SJEĆANJA: KOMPARATIVNA ANALIZA
ANTIFAŠISTIČKIH KOMEMORACIJA U BREZOVICI I SRBU**

DIPLOMSKI RAD

Studij: Filozofija – Povijest

Mentor: dr. sc. Vjeran Pavlaković

Student: Bruno Vignjević

Rijeka, 2017.

SADRŽAJ:

1. UVOD	4.
1.1. Predmet, svrha i cilj istraživanja	7.
1.2. Problem istraživanja	7.
1.3. Radna hipoteza	8.
1.4. Znanstvene metode	9.
1.5. Struktura rada	10.
2. KULTURA SJEĆANJA	12.
2.1. Pojam i uloga kulture sjećanja	12.
2.2. Status antifašističke kulture sjećanja u Republici Hrvatskoj od 1990. do danas - kratki pregled	18.
3. HISTORIOGRAFSKE KONTROVERZE O BREZOVICI I SRBU	30.
3.1. Brezovica – Marginalizacija i aktualizacija	30.
3.2. Srb – Dihotomija sjećanja	43.
4. POLITIČKI RITUALI I KULTURA SJEĆANJA: PROUČAVANJE KOMEMORATIVNIH PRAKSI (2014.-2016.)	60.
4.1. Dan antifašističke borbe u Brezovici	61.
4.2. Dan ustanka naroda Like u Srbu	71.
4.3. Analiza medijskih izvještaja s komemoracija	85.
5. ZAKLJUČAK	88.
6. LITERATURA	90.

1. UVOD

1.1. Predmet, svrha i cilj istraživanja

Od najranijeg doba ljudske civilizacije, u svim društvenim zajednicama moguće je pronaći određene oblike kulture sjećanja. Možemo reći kako su ljudi oduvijek imali potrebu pamćenja određenih događaja, obilježavanja i komemoriranja te konačno obvezu čuvanja sjećanja i prenošenja istoga novim generacijama. Pritom moramo razlučiti sjećanje i pamćenje pojedinca od sjećanja i pamćenja šire društvene zajednice. Kod pojedinca do sjećanja dolazi spontano; to uključuje obiteljske navike, uspomene, rodoslovna stabla. Sjećanja šire društvene zajednice ne nastaju spontano, već takvo sjećanje i pamćenje treba tek stvoriti pregledom arhivskog materijala, obilježavanjem obljetnica, organiziranjem proslava te podizanjem spomenika.

Bez obilježavanja i komemoriranja mjesta sjećanja ne bi postojala, povijest bi ih pregazila. Mjesto sjećanja je pojam koji uvodi francuski povjesničar Pierre Nora tvrdeći kako ta mjesta nisu samo čuvari sjećanja, već su i mjesta na kojima se sjećanja izmišljaju i izgrađuju u skladu sa službenim sustavima vrijednosti.¹ U prošlim vremenima gospodar, vlastelin, kralj ili car, a u moderno vrijeme država oblikuje sjećanje i pamćenje pojedinaca u svrhu homogenizacije i integracije različitih društvenih skupina. Pamćenje posjeduje svaki pojedinac, no država je ta koja s druge strane taj pluralizam pamćenja nastoji, često na selektivan način, unificirati u jedan nacionalni narativ, interpretaciju ili priču s kojom će se svi pojedinci morati ili moći identificirati.

Bivša jugoslavenska te današnja hrvatska država unatoč različitom vremenskom i ideološkom kontekstu dijele mnoge slične obrasce odnosa prema službenoj kulturi sjećanja. Kao što ćemo vidjeti kasnije, obje su države nastojale konstruirati i interpretirati mjesta sjećanja u skladu sa službenom političkom ideologijom. Povijesne činjenice koje su se dogodile, a koje se nisu uklapale u spomenuti ideološki obrazac bile su izostavljane, reinterpretirane te konačno i odbacivane. U proteklih 25 godina postojanja samostalne Republike Hrvatske, država je na razne načine nastojala izgraditi jedinstveni nacionalni povijesni narativ, odnosno interpretaciju događaja iz nacionalne povijesti koja je mnoga individualna i kolektivna sjećanja nastojala odbaciti ili ignorirati. Službeni državni narativ

¹ Pierre Nora, „Između pamćenja i historije. Problematika mjesta“, u: *Kultura pamćenja i historija* / (prir.) [i] prevele Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006. str. 28. Nora tvrdi kako se „pojam mjesta pamćenja javio zato što su u našem društvu nestali rituali. Stvara ga, uspostavlja, određuje, konstruira, dekretom proglašava, umjetno i namjerno održava zajednica iz temelja ponesena promjenom i obnavljanjem.“

određenih događaja iz nacionalne povijesti ne podrazumijeva nužno tumačenje događaja onako kako su se i dogodili, nego onako kako odgovara državi, političkoj eliti ili ideologiji koju zastupaju. Često takvi narativi ne odgovaraju povijesnim činjenicama i jednostavno su izmišljeni. Jedan od takvih narativa jest antifašistička borba hrvatskog naroda u Drugom svjetskom ratu, čiji se značaj stvaranjem neovisne hrvatske države nastojao umanjiti, a ponekad i otvoreno negirati. Spomenuti narativ i danas predstavlja generator širih društvenih, kulturnih i političkih sukoba. Aleida Assman smatra kako je zaborav imanentan čovjekovoj prirodi te da ljudi neprestano odbacuju stare proizvode u prilog novih, što je usporedivo sa socijalnom i kulturnom promjenom tijekom kojih neprestano i neminovno blijede i iščezavaju sjećanja, iskustva, umjetnička djela i sustavi znanja. s druge strane, političko pamćenje, prema Assman, postiže stabilnost zahvaljujući radikalnom sadržajnom smanjenju, visokom simboličkom intenzitetu, kolektivnim ritualima te normativnoj obveznosti.² Individualno ljudsko pamćenje predstavlja dakle krhku materiju čija je esencija zaborav, a koji političko pamćenje nastoji spriječiti, najčešće putem ponavljanja određenih društvenih i političkih rituala, primjerice komemoracija, odnosno načina odavanja počasti ili prisjećanja određenog događaja ili pojedinaca. Dakle, predmet mojega rada čini kultura sjećanja na konkretnim primjerima te odnos države, odnosno vlasti, prema istoj.

U moderno doba, za razliku od antičkog, dolazi do evolucije sjećanja, dok živo sjećanje nestaje zajedno sa svojim suvremenicima, a materijalni ostaci jedne kulture ostaju smješteni u knjižnicama, muzejima, arhivima te akademijama. Pamćenje se sustavno strukturira, katalogizira i konzervira, za razliku od prijašnjih vremena kada enciklopedijski obrasci sakupljanja ljudskog znanja nisu bili na stupnju razvoja kojemu trenutno svjedočimo. Pamćenje predstavlja organizirano skladištenje znanja, dok sjećanje pripada pojedincu koji ga evocira i često je nepouzđano. Kolektivno pamćenje, individualno pamćenje, mjesta sjećanja i identitet konstantno se međusobno prožimaju.

Potrebno je istaknuti još jednu razliku između predmoderne i moderne kulture sjećanja, koja se očituje u odnosu države prema kulturi sjećanja vlastitog naroda. Državne institucije imaju mogućnost oblikovanja pamćenja u svrhu nacionalnih interesa, i to često rade oblikujući određene događaje iz nacionalne povijesti u posebnu, službeno propisanu interpretaciju povijesti koja se obrađuje u organiziranom odgojno-obrazovnom procesu. S druge strane, spomenici i memorijali tvrdoglavo se odupiru namjerama države te nastavljaju živjeti svojim životom unatoč drugačijim društveno-političkim kontekstima te čestim

² Aleida Assmann, *Duga sjenka prošlosti. Kultura sjećanja i politika povijesti*, Beograd, Biblioteka XX.vek, 2011. str. 59. i 67.

povijesnim reinterpetacijama. Kao što kaže Young, spomenici sami po sebi nemaju velike vrijednosti, oni su tek kamenje u krajoliku, ali kao dio nacionalnih rituala ili predmet nacionalnog hodočašća nekog naroda ispunjeni su nacionalnom dušom i sjećanjem.³ Svjestan kompleksnosti materije, pokušavam kao svrhu diplomskog rada analizirati mjesta sjećanja kroz primjere materijalnih ostataka antifašističke partizanske kulture sjećanja iz razdoblja socijalističke Jugoslavije, koji su u spomenutom razdoblju predstavljali određenu vrstu političke i društvene legitimacije, a danas se nalaze na društvenim marginama. Ta mjesta sjećanja su spomen-šuma Brezovica kraj Siska i mjesto Srb u Lici.

Oba mjesta čine dio spomenute kulture sjećanja na konkretnom primjeru, a ja ću nastojati objasniti njihovo današnje značenje i simboliku u modernom hrvatskom društvu, prikazom odnosa suprotstavljenih sjećanja suvremenika tih događaja, razgovorom s dvojicom uglednih povjesničara te analizom različitih povijesnih interpretacija konkretnih događaja. Analizom medijskih istupa političara te predstavnika građanskih inicijativa na spomenutim komemoracijama, nastojat ću prikazati odnose suprotstavljenih povijesnih interpretacija te konačno i odnos hrvatske političke elite prema antifašističkoj kulturnoj baštini.

Cilj ovog rada jest prikaz i analiza problematike čuvanja i komemoriranja sjećanja, važnosti kulture sjećanja u društvenoj zajednici, različitih interpretacija povjesničara, odnosa između političke moći i povijesnih narativa te upotrebe kulture sjećanja u svrhu političkih interesa.

Kroz rad ću pokušati odgovoriti na sljedeća pitanja:

- što sve čini kulturu sjećanja;
- današnji status i značenje antifašističke kulture sjećanja;
- suprotstavljene povijesne interpretacije ustanka u Srbu;
- značenje i simboliku proslave današnjeg Dana antifašističke borbe u Brezovici kraj Siska;
- uloga medija u prikazu komemoracija;
- odnos politike, vlasti prema kulturi sjećanja.

³ James Young, „Tekstura sjećanja“, u: *Kultura pamćenja i historija*, str. 200. i 201. Navodi i distinkciju između spomenika i memorijala. „Spomenike podižemo kako bismo zauvijek pamtili, a memorijale gradimo kako nikada ne bismo zaboravili.“

1.2. Problem istraživanja

Pored problematike koja je određena predmetom, svrhom i ciljem istraživanja, želim ukazati na još jedan problem. Naime, vremenski period koji obrađujem u ovom radu, a tiče se proučavanja komemorativnih praksi, još ne pripada povijesti te je historiografski skoro neobrađen, zato što su određeni događaji, konkretno obilježavanje komemoracije u Brezovici, a posebno u Srbu, aktualni društveni događaji kojima sa sigurnošću ne možemo predvidjeti daljnji ishod. Ti događaji predstavljaju ne-povijest, upravo zbog svoje aktualnosti u trenutnom hrvatskom političkom kontekstu. Spomenuta činjenica predstavlja krupan zalogaj za mladoga istraživača, koji spomenutu problematiku nastoji analizirati putem komparativne metode koja uključuje arhivsko istraživanje, korištenje medijskih izvora te analiziranje govora političkih dužnosnika izrečenih na komemoracijama.

Znanstveni članak povjesničara Maria Jareba s Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu, koji je objavljen u *Časopisu za suvremenu povijest* 2011. godine pod nazivom *Prilog raspravi o karakteru ustanka od 27. srpnja 1941. godine*, a kojeg ću koristiti kao glavnu literaturu za rad jedini je ponudio historiografsku obradu građe u vezi nekadašnjeg Dana ustanka naroda Hrvatske, a sadašnjeg Dana ustanka naroda Like. Jareb je istražio većinu relevantnih historiografskih izvora i literature te prikazao različite povijesne intepretacije događaja u Srbu, što nesumnjivo predstavlja poticaj daljnjim istraživanjima spomenute teme, a ujedno i otegotnu okolnost za započinjanje istraživanja o ovoj temi. Osim Jareba, znanstveni članak kanadskog povjesničara Maxa Bergholza, objavljen 2010. godine u časopisu *East European Politics & Societies* pod nazivom *The Strange Silence: Explaining the Absence of Monuments for Muslim Civilians Killed in Bosnia during the Second World War* koja istražuje uzroke i posljedice zločina na području regije Kulen Vakufa gdje ustanak izbija u isto vrijeme kao i na području ličke regije i mjesta Srb, predstavlja vrlo analitičan i precizan način seciranja tadašnjeg društvenog i socijalnog konteksta uzroka, početka te dinamike ustanka i sukoba u Bosanskoj krajini, koji je vrlo važan za razumijevanje ustanka u susjednoj ličkoj regiji, a koji je predmet analize ovoga rada. Što se tiče Dana antifašističke borbe, situacija je vrlo slična; historiografske doprinose toj temi čini djelo povjesničara Bartola Biličića, *Osnivanje i djelovanje Sisačkog partizanskog odreda, Sisak i Banija 1941.* izdano sada već davne 1974. godine u nakladi nekadašnjeg Instituta za historiju radničkog pokreta, a u kojemu je znanstveno obradio svjedočanstva sudionika tih događaja te veliki dio povijesne građe vezane za sisački ustanak. Potonjeg sam obradio pomoću rada povjesničara Slobodana Žarića s Instituta za historiju radničkog pokreta koji u svom znanstvenom članku *Aktivnost*

organizacija KP Hrvatske na području kotara Sisak u toku 1941. i 1942. godine donosi pregled cjelokupne historiografske građe o aktivnosti Komunističke partije Jugoslavije na području grada Siska 1941. i 1942. godine te o osnutku Prvog sisačkog partizanskog odreda. Potonji je rad objavljen 1988. godine, a od tada do danas o ovoj temi nije objavljeno relevantno djelo, osim niza publicističkih tekstova, što spomenutu tematiku i dalje čini historiografski nepoznatim područjem.

Kada uzmemo u obzir spomenuto te činjenicu kako teme koje problematiziraju sjećanje na Drugi svjetski rat i antifašističku borbu hrvatskog naroda predstavljaju trusno tlo svakodnevnih dnevno-političkih te ideoloških i svjetonazorskih sukoba u hrvatskom društvu, zadatak za mladoga istraživača postaje još kompleksniji. Historiografija nastoji težiti ka multidisciplinarnom istraživanju i objašnjenju događaja iz različitih perspektiva te na isti način i ovaj rad nastoji dati svoj doprinos prevladavanju ideoloških i svjetonazorskih sukoba oko spomenute povijesne tematike. Iako povjesničar prilikom analize suvremenih događaja u svojim prognozama i analizama može ispasti lažni prorok, ipak putem analogije sa sličnim obrascima događaja iz prošlosti može ponuditi hipoteze i ukazati na moguće posljedice određenih događaja.

Nedostatak arhivskih zapisa te smanjena mogućnost objektivnog pristupa s određene vremenske distance čine znatne probleme prilikom istraživanja, no unatoč tome, povjesničar može doprinijeti razumijevanju događaja iz suvremene povijesti na način koji može biti zanimljiv i koristan, kako znanstvenicima iz humanističkog područja tako i običnim ljudima zainteresiranima za određene teme. Razvojem tehnologije koja je omogućila promatranja raznih događanja iz prve ruke, uz veliku količinu informacija koje dolaze putem suvremenih medija kao što su novine, televizije te posebice internet, sadašnjost sve brže postaje prošlost. Konačno, ovaj rad jednim svojim dijelom nastoji ukazati i na mogućnost i potrebu pisanja o suvremenim događajima koji postaju povijest.

1.3. Radna hipoteza

Antifašističke komemoracije u Brezovici i Srbu, poznate kao Dan antifašističke borbe koji se obilježava od 1991. do danas, te Dan ustanka naroda Hrvatske koji se obilježavao od 1946. do 1991. godine predstavljaju mjesta sjećanja koja su interpretirana i obilježavana te se i danas obilježavaju sukladno vladajućim političkim ideologijama, koje ih konstruiraju te posljedično njima i manipuliraju, u skladu s aktualnim društvenim i političkim kontekstom.

Komunistički režim izabrao je Srb kao republički praznik, Dan ustanka naroda Hrvatske, zbog činjenice masovnog ustanka i oružanog otpora srpskog stanovništva predvođenog hrvatskim komunistima 1941. godine, a koji se uklapao u tadašnju komunističku državnu politiku bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda. Brezovica predstavlja osnutak prvog partizanskog odreda na području Hrvatske 1941. godine, kojeg su većinski činili etnički Hrvati, a koji je 1991. godine izabran za obilježavanje, u kontekstu raskida svih odnosa s komunističkim režimom, stvaranja samostalne hrvatske države te reinterpretacije nacionalne povijesti u skladu s državotvornom nacionalističkom ideologijom. Oba mjesta sjećanja konstruirala je i etablirala službena državna ideologija, u skladu s vlastitim ideološkim težnjama, a ne s relevantnim historiografskim činjenicama.

1.4. Znanstvene metode

U izradi diplomskog rada korištena je kombinacija sekundarnih i primarnih povijesnih izvora. Primarni izvori predstavljaju dio fonda Arhiva Srba u Hrvatskoj, koji sam koristio radi istraživanja obnove srušenog spomenika u mjestu Srb. Periodika koju sam koristio za istraživanje obuhvaća novine *Jutarnji list* i *Večernji list*, primarno zbog činjenice tiraža, čitanosti te dostupnosti širokom broju korisnika. Uzgred, tekstovi iz spomenutih tiskovina obrađeni su unutar projekta *Framing the Nation and Collective Identity in Croatia: Political Rituals and the Cultural Memory of Twentieth Century Traumas* (FRAMNAT),⁴ na čijim sam istraživanjima bazirao posljednje poglavlje rada. U spomenutim sam novinskim izvještajima o komemoracijama analizirao medijski pristup i govore političkih dužnosnika. Memoarske zapise Marijana Cvetkovića, Danila Damjanovića-Danića, Gojka Polovine i Đoke Jovanića, autentičnih svjedoka povijesnih događaja, samostalno sam ili u sklopu drugih djela koristio kao građu za analizu povijesne kontekstualizacije događaja iz 1941. godine u Brezovici i Srbu.

U radu prevladavaju sekundarni izvori, konkretno historiografska djela o Drugom svjetskom ratu, razdoblju u kojem su smještene obje komemoracije. Teorije o kulturi sjećanja koje sam koristio u radu pokušavaju odgovoriti na neka od glavnih pitanja diplomskog rada,

⁴ „Framing the Nation and Collective Identity in Croatia: Political Rituals and the Cultural Memory of Twentieth Century Traumas“ (FRAMNAT), je četverogodišnji projekt financiran od strane Hrvatske zaklade za znanost, a koji se bavi razvojem inovativnih metodologija za istraživanje kulture sjećanja i kognitivne lingvističke analize. Isto tako, provodi se analiza nacije te kolektivnih identiteta putem proučavanja komemorativnih praksi, nastalih nakon ratova u 20. stoljeću na prostoru Hrvatske. Fokus analize jest na govoru političke elite, političke oporbe ali i drugih relevantnih društvenih faktora kao što su religijske, građanske te antifašističke organizacije. Projekt obuhvaća istraživanje sedam komemoracija: Jasenovac, Bleiburg, Srb, Brezovica, Vukovar, Jazovka te Knin. Vidi: www.framnat.eu.

kao što su odnos pojedinačnog i kolektivnog pamćenja u *Duga sjenka prošlosti. Kultura sjećanja i politika povijesti* autorice Aleide Assman, distinkcija između svojstava pojedinačnog i kolektivnog pamćenja u članku *Kultura sjećanja* Jana Assmana, problematika lociranja mjesta sjećanja Pierrea Nore u njegovom djelu *Između pamćenja i historije. Problematika mjesta*, odnos autoritarnih režima prema kulturi sjećanja u radu 'Official memories' in post-authoritarianism: an analytical framework, Dejana Jovića te stvaranje jedinstvene tipizirane kulture sjećanja od strane države u knjizi *Dizanje prošlosti u vazduh; Ogledi o Balkanu i Istočnoj Europi* povjesničarke Marije Todorove. Navedene teorije nude neke od odgovora na historiografske kontroverze koje u sebi sadrže obje analizirane komemoracije. Razgovor s povjesničarima Mariom Jarebom te Draganom Markovinom pomogao mi je u razumijevanju historiografskih kontroverzi i različitih povijesnih interpretacija vezanih za obje komemoracije te je samim time utjecao na daljnji smjer istraživačkih interesa. Isto tako, razgovor s njima ukazao mi je na problematiku podijeljenosti i suprotstavljenosti historiografskih mišljenja i interpretacija.

1.5. Struktura rada

Rad sam podijelio u tri tematske cjeline radi lakšeg razumijevanja i jasnijeg tijeka analize glavnog predmeta rada, odnosno komemoracije u Brezovici i Srbu. Tri tematske cjeline obuhvaćaju kulturu sjećanja, historiografske izvore, interpretacije povjesničara o spomenutim komemoracijama te analizu medijskih izvještaja i političkih govora na obljetnicama.

Nakon *Uvoda* u predmet, svrhu i cilj istraživanja rada prikazat ću bitne teorijske koncepte *Kulture sjećanja* gdje ću predstaviti radove teoretičara kao što su Aleida Assman, Jan Assman, Pierre Nora, Maria Todorova te ostalih relevantnih teoretičara. Teorije ću izložiti na način prikaza ključnih ideja autora te potkrijepe već iznesenih teza i argumenata. Pri tome valja naglasiti kako nemam namjeru opredijeliti se za jednu od iznesenih teorija. Teorije će primarno pružiti teorijsku pozadinu i temelj za razumijevanje glavnog predmeta rada.

U potpoglavlju *Status antifašističke kulture sjećanja u Republici Hrvatskoj od 1990. do danas - kratki pregled*, prikazat ću najvažnije radove do sad objavljene o toj temi, a kao literaturu koristit ću članke i knjige autora Tihomira Cipeka, Dejana Jovića, Snježane Koren te ostalih povjesničara koji su istraživali i pisali o navedenoj problematici.

Treće poglavlje *Historiografske kontroverze o Brezovici i Srbu*, pružit će prikaz relevantnih historiografskih izvora i povijesnih interpretacija o spomenutim komemoracijama, a pri tome će koristiti radove povjesničara Drage Roksandića, Slavka Goldsteina, Slobodana Žarića, Tvrtka Jakovine, Maria Jareba, Maxa Bergholza, Vjerana Pavlakovića te ostalih domaćih i inozemnih autora. Iskazi i svjedočanstva sudionika povijesnih događaja u Srbu (Danila Damjanovića-Danića, Gojka Polovine, Đoke Jovanića) te u Brezovici (Marijana Cvetkovića, kao i dijelovi razgovora s povjesničarima Mariom Jarebom te Draganom Markovinom) ponudit će širu historiografsku sliku o spomenutim događajima te popuniti određene praznine u kompleksnom mozaiku analizirane problematike.

Četvrto poglavlje *Politički rituali i kultura sjećanja: Proučavanje komemorativnih praksi* (2014.-2016.), analizirat će medijska izvještavanja te političke govore na komemoracijama. Medijski izvori koji će biti korišteni u ovoj analizi su *Večernji list* i *Jutarnji list*, dok će se politički govori analizirati putem transkripata istih iz arhivskog fonda projekta FRAMNAT.

Konačno, slijedi *Zaključak* kao završna riječ o prikazanome u radu te pokušaju prevladavanja sukoba različitih sjećanja razvojem kulture dijaloga, odgovornog sjećanja i komemoriranja te historiografskog utjecaja na sprečavanje manipulacije činjenicama, događajima te mjestima sjećanja.

2. KULTURA SJEĆANJA

2.1. Pojam i uloga kulture sjećanja

Zašto se sjećamo? Potonje je sigurno prvo pitanje koje možemo intuitivno postaviti sami sebi kada razmišljamo o pojmu kulture sjećanja. Jedan od odgovora koji nam se isto tako intuitivno nameće glasi – zbog zaborava. Aleida Assmann, poznata kulturalna teoretičarka, zaborav definira kao jedan od osnovnih zakona života.⁵

Dakle, Assman nam želi reći kako je zaborav prirodna reakcija pojedinaca na određene konflikte i neugodna iskustva, te da bi društvo koje se želi nesmetano razvijati moralo, isto kao i pojedinac, zaboravljati vlastite negativne epizode te premošćavati konflikte i dugotrajne sukobe. No, može li društvo djelovati poput pojedinca? Jan Assmann smatra da ne može te u svojoj argumentaciji jasno odjeljuje pojedinačno i kolektivno pamćenje.

Pojam „umijeća pamćenja“ ili „ars memoriae“ Assmann locira kao duboko ukorijenjen u zapadnjačkoj tradiciji; pojam koji su Rimljani, kao jedno od pet grana retorike, ostavili srednjem vijeku i renesansi. Osnovna načela te mnemotehnike odražavala su se u sljedećem: biranju određenog mjesta, stvaranju mentalne slike stvari koju želimo zadržati u svijesti te tako stvorene slike prisposodobiti s izabranim i osviještenim mjestima. Na taj je način redosljed mjesta očuvao poredak memoriranog materijala, dok su mentalne slike stvari označavale stvari same.⁶ No Assmann jasno odjeljuje pojedinca i grupu tvrdeći da se umijeće pamćenja odnosi na pojedinca tako što mu daje tehnike za razvoj i proširenje njegova pamćenja; dakle radi se o razvijanju kapaciteta pojedinca. Kada je riječ o grupi, situacija je drugačija: Assmann tvrdi kako se kod kulture sjećanja održava društvena obveza u odnosu na grupu te postaje bitno pitanje „Što ne smijemo zaboraviti?“. U slučajevima kada je to pitanje središnje i kad određuje identitet i samopercepciju grupe, možemo govoriti o „zajednicama pamćenja“. Dakle, iz spomenutoga možemo zaključiti kako je predmet kulture sjećanja „sjećanje koje stvara zajednicu.“⁷

Iz dviju naznačenih teorija u prethodnom dijelu teksta moguće je detektirati neke osobine koje oblikuju pojam kulture sjećanja koji želimo definirati u ovom poglavlju, a to su pojedinačno i kolektivno pamćenje, zaborav te identitet grupe. Grupa ljudi ili nacija sjeća se i

⁵ Assmann, nav. dj. str. 58. i 59. Assman tvrdi „...kako kontinuirani proces zaborava nije samo dio društvene normalnosti, on je i pretpostavka života i preživljavanja, i to važi za pojedinca kao i za grupu. Kao što se u glavi pojedinca mora stalno zaboravljati, tako se mora stalno zaboravljati i u društvu kako bismo se oslobodili bolnih iskustava, premostili konflikte, dali mjesta onome novom i bili kadri uhvatiti se u koštac sa zadacima sadašnjosti.“

⁶ Jan Assmann, „Kultura sjećanja“, u: *Kultura pamćenja i historija*, str. 47.

⁷ Assmann, nav. dj. str. 47. i 48.

pamti ono što većina ljudi unutar zajednice ili grupe smatra da je vrijedno pamćenja. Načini na koje se oblikuju ljudska pamćenja unutar zajednice jest jedna od tema kojom se ovaj rad bavi. Za početak, valja nam razjasniti četiri osobine koje smo naznačili kao one koje oblikuju, odnosno označavaju pojam kulture sjećanja. Primarno pojedinačno iskustvo osobno je proživljena prošlost, dok kolektivno pamćenje povezuje nosioce sjećanja u žive zajednice sjećanja s naročitim osloncima: rodbinu povezuje predanje, genealoško stablo ili obiteljski foto-album, članove stranke povijest stranačke borbe, narode zajednička božanstva, naciju jezik i manje ili više fiktivna prošlost zajedničkog porijekla.⁸ Funkcija je individualnog pamćenja povezivanje pojedinca s različitim društvenim grupama, od obitelji do religijskih i nacionalnih zajednica. Pamćenje živi i održava se u komunikaciji; ako se komunikacija prekine, tj. ako nestanu ili ako se promijene relacijski okviri komunicirane stvarnosti, nastupit će zaborav.⁹ Drugim riječima, ako se sjećanje i pamćenje ne održavaju aktivnima putem konstantne međusobne komunikacije ljudi u zajednici, pamćenje počinje blijediti te postupno nestajati.

Kada govorimo o pojedinačnom i kolektivnom pamćenju, trebamo svakako spomenuti i socijalnu uvjetovanost pamćenja koju je kao teoriju prvi iznio francuski filozof i sociolog Maurice Halbwachs, tvrdeći kako ne postoji pamćenje izvan društvenog relacijskog okvira kojim se u društvu koriste živi da bi fiksirali i ponovno pronašli svoja sjećanja.¹⁰ Halbwachs je nastojao reći, iako to nikad nije direktno formulirao, kako pojedinac, izoliran od društva, nikad ne bi imao pamćenje. Društvo posjeduje svoje zadane društvene okvire i identitet koji čovjek naknadno konzumira, primarno u procesima socijalizacije s ostalim ljudima. Ne sjećamo se samo onoga što smo saznali od drugih, već i onoga što nam drugi ispričaju, što nam drugi potvrde i vrate kao važno. Iznad svega, naš je doživljaj već uvjetovan odnosom prema drugima, kontekstom društveno zadanih okvira važnosti.¹¹

Halbwachs nam želi reći kako je sjećanje i pamćenje koje pojedinac posjeduje konstantno izloženo utjecajima drugih ljudi koji ih indirektno nadopunjuju, proširuju te mijenjaju značenje. Posljedično tome, identitet pojedinca kao jedinice u grupi povezan je s identitetima drugih ljudi u društvu, koji se u svakodnevnom procesu socijalizacije nadopunjuju, proširuju, a samim time i mijenjaju značenje, pri čemu identitet možemo promatrati kao promjenjivu socijalnu kategoriju.

⁸ Todor Kuljić, *Kultura sećanja: Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd, Čigoj štampa, 2006. str. 17.

⁹ Assmann, nav. dj. str. 53.

¹⁰ Isto, str. 52.

¹¹ Isto, str. 52.

Kultura sjećanja u općem smislu podrazumijeva skup formi i medija kulturalne mnemotehnike, uz čiju pomoć grupe i kulture grade kolektivni identitet i orijentaciju u vremenu.¹² U središtu javnih kultura sjećanja jesu slike prošlosti uobličene složenosti društva s vrijednostima vladajućih grupa.¹³ Sukladno komemorativnoj retorici, prošlost čini sadašnjost. Komemoriranje je način tvrđenja kako prošlost ima nešto za ponuditi sadašnjosti, biti njezino upozorenje ili obrazac. U vremenima nasilnih promjena, prošlost omogućava nužnu točku povezanosti identiteta i djelovanja.¹⁴ Dakle, kultura sjećanja bitna je za samoidentifikaciju određene grupe, u većini slučajeva radi se o naciji kao hijerarhijski najbrojnijoj skupini unutar društvene zajednice, a način na koji će se ta kultura sjećanja manifestirati u javnom životu zajednice određuje (gotovo u pravilu) država koja zadržava monopol nad sjećanjem ljudi.

Kad opći društveni uvjeti stvore standardiziranu, homogeniziranu, iz centra podržavanu visoku kulturu koja prožima cjelokupno stanovništvo, a ne samo elitne manjine, nastaje situacija u kojoj je dobro definirana, obrazovanjem potvrđena i tipizirana kultura gotovo jedina vrsta jedinice s kojom se ljudi svojevremeno i često vatreno identificiraju.¹⁵ Državna ili stranačka javna kultura sjećanja odvaja se od privatnih uspomena i postaje institucionalizirana. Komemoracije događaja iz prošlosti, spomenici i memorijali te preimenovanja ulica i drugih javnih prostora neki su od elemenata „institucionalnog“, to jest „službenog“ sjećanja, pomoću kojih političke elite koriste svoje viđenje prošlosti kako bi objasnile i opravdale sadašnjost u određenoj zajednici.¹⁶

Institucionalna obrada uspomena proteže se i na ona doba koja nisu obuhvaćena osobnim iskustvom živih suvremenika. Pojedinačno i kolektivno pamćenje mogu se podudarati, ali i sukobljavati.¹⁷ Sukob i podjela koja nastaje između osobnih sjećanja ljudi i službenog sjećanja koje određuje država predstavljala je breme za mnoga društva tijekom povijesti, a opterećenje predstavljaju i mnogim današnjim zajednicama, naročito post-konfliktnima; konkretno, državama nastalima nakon raspada jugoslavenske federacije. Ipak,

¹² Dragan Markovina, *Između crvenog i crnog: Split i Mostar u kulturi sjećanja*, Zagreb, Plejada, 2014. str. 15

¹³ Kuljić, nav. dj. str. 17.

¹⁴ Jeffrey K. Olick, *The Politics of Regret: On Collective Memory and Historical Responsibility in the Age of Atrocity*, London, Routledge, 2007. str. 55.

¹⁵ Marija Todorova, *Dizanje prošlosti u vazduh; Oglеди o Balkanu i Istočnoj Europi*, Beograd, Biblioteka XX vek, 2010. str. 95.

¹⁶ Tamara Banjeglav, „Sjećanje na rat ili rat sjećanja? Promjene u politikama sjećanja u Hrvatskoj od 1990. godine do danas“, u: Darko Karačić; Tamara Banjeglav; Nataša Govedarica. *Revizija prošlosti. Politike sjećanja u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj od 1990.* Sarajevo, Asocijacija alumni centra za interdisciplinarnu postdiplomske studije (ACIPS), Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), 2012., str. 93.

¹⁷ Kuljić, nav. dj. str. 17.

s druge strane spomenuta dihotomija sjećanja predstavlja istraživački izazov za historiografiju u kontekstu kulture sjećanja, čija je primarna uloga sustavno upoznavanje s politikama sjećanja, praksama obilježavanja mjesta stradanja i komemorativnom kulturom, poticanje javnog dijaloga kao i osnaživanje stručnih timova zainteresiranih za suočavanje s prošlošću u pojedinim zemljama.¹⁸

Jedan od problema s državnom institucionalizacijom sjećanja jest postojanje jednog službenog povijesnog narativa koji predstavlja način putem kojeg vladajuće elite, često u skladu s vlastitim političkim interesima interpretiraju prošlost. Takav narativ razlikuje se od iskustava pojedinaca koji su proživjeli određene događaje, a koji su vrlo često različiti od službenog tumačenja. Službeni narativ prenosi se na druge pripadnike zajednice putem državnih institucija, kao što su škole te putem javnih medija koji obuhvaćaju najveći broj ljudi. Problem nastaje kod određivanja kriterija selekcije povijesnih činjenica koje se uvrštavaju ili izbacuju iz službene nacionalne interpretacije. Kao što znamo, nemoguće je za povjesničara zahvatiti svu kompleksnost i kontekst prošlih zbivanja pa tako historiografija zahvaća prošlu zbilju i ljudsko pamćenje na selektivan način. Nora kaže kako pamćenje i povijest, odnosno historija ne samo da nisu sinonimi, već postajemo svjesni da ih sve suprotstavlja jedno drugom. Povijest je uvijek problematična i nepotpuna rekonstrukcija onog čega više nema. Pamćenje je fenomen koji je uvijek aktualan, proživljena spona s vječnom sadašnjosti; povijest je reprezentacija prošlosti.¹⁹ Historiografska znanost u tom slučaju putem svoje metodologije nastoji određene činjenice povezati s ostalima koje su već istražene, smjestiti ih u kontekst vremena te odrediti njihov kauzalitetni odnos.

S druge strane, službena nacionalna interpretacija povijesnih činjenica ima vrlo problematične kriterije selekcije činjenica koje će uvrstiti u narativ te one koje će izbaciti ili izostaviti. U većini slučajeva izostavljaju se ili izbacuju one činjenice koje bi na bilo koji način mogle ugroziti ili diskreditirati naciju kao takvu te ugroziti nacionalno jedinstvo koje takav narativ nastoji ostvariti. Srpski sociolog Todor Kuljić također naglašava kako svaka generacija gradi vlastitu sliku prošlosti u skladu s potrebama sadašnjosti.²⁰

Još 1882. godine Ernest Renan u poznatom je predavanju istakao da su „zaborav i (...) povijesna greška bitni faktori u stvaranju nacije“, zaključivši kako je „suština nacije da

¹⁸ *Documenta*, Centar za suočavanje s prošlošću. Vidi: Javni dijalog i javne politike – Kultura sjećanja, online verzija na: www.documenta.hr. Pristupljeno: 01.12.2016.

¹⁹ Nora, nav.dj. str. 24.

²⁰ Kuljić, nav. dj. str. 17.

pojedinci imaju mnogo toga zajedničkog, ali također i da zaborave na mnoge stvari.“²¹ Zbog kompromisa sa sadašnjim i budućim težnjama, imperativ saznavanja prošlosti „radi nje same“ društva ostavljaju u drugom planu, pa selektivno pamćenje postaje neka vrsta naočala kroz koje njegovi članovi tumače i sebe i svijet. Ovakvo tumačenje prošlosti prilagođeno poželjnoj verziji temelji se na pretpostavci kako je svakom kolektivnom identitetu neophodno zajedničko (jedinstveno) tumačenje prošlih događaja i doživljenog, kao i na pretpostavci o uspješnosti zajednice koja ovisi od doprinosa društvenog pamćenja kolektivnoj slozi.²² Takva uljepšana slika prošlosti i prošlih događaja u interpretaciji države i njezinih institucija s vremenom postaje mit u koji nije poželjno intervenirati te suprotstaviti se istome, makar i s validnim argumentima i činjenicama.

Mit predstavlja sustav vjerovanja, uobičajeno oblikovan kao narativ, koji društvo drži o sebi. Generalno, u mitu se više radi o percepcijama nego o povijesnoj potvrđenoj istini, o načinima na koje zajednice tretiraju određene propozicije kao normalne i prirodne te druge kao strane i otuđene.²³ George Schöpflin u svome tekstu koji se bavi istraživanjem funkcija i taksonomijom mitova tvrdi, između ostaloga, kako se u društvu mogu identificirati različite vrste mitova, pa u skladu s tim navodi neke od najčešćih te najpoznatijih mitova, a to su mit o teritoriju, mit o patnji i iskupljenju, mit o izabranom narodu, mit o vojnoj odvažnosti, mit o ponovnom rađanju i obnovi te mit o utemeljenju.²⁴ Potonji je vrlo znakovit za predmet i svrhu istraživanja ovog rada.

Mit o utemeljenju najčešće se javlja kao posljedica stvaranja nacionalnih država u kontekstu rušenja starog režima i stvaranja novoga, pri čemu je glavni cilj nove vlasti prekid svih dotadašnjih veza sa starim poretom. Pripadnici novog društvenog poretka nastoje taj događaj obilježiti nekim posebnim činom koji je u skladu s mitskim značajkama.²⁵ Jedan od takvih događaja dogodio se 8. listopada 1991. godine, kada Hrvatski sabor donosi odluku o raskidu svih državnopravnih veza Republike Hrvatske s ostalim republikama i pokrajinama Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.²⁶ Hrvatska postaje samostalna i suverena republika, a godinu kasnije i međunarodno priznata država. Nova, demokratsko izabrana vlast

²¹ Ernest Renan, „What is a Nation?“, u: Stuart Woolf, (ur.) *Nationalism in Europe 1815 to the Present. A Reader*, London: Routledge, 1996. str. 58.

²² Gordana Đerić, „Označeno i neoznačeno u narativima društvenog pamćenja: Jugoslovenski slučaj“, u: *Kultura sjećanja: 1945.* str. 84.

²³ George Schöpflin, „The Functions of Myth and the Taxonomy of Myths“, u: *Myths and Nationhood*, (ur.) Geoffrey Hosking, George Schöpflin, New York, Routledge, 1997. str. 19.

²⁴ Schöpflin, nav.dj. str. 28.- 33.

²⁵ Isto, str. 33.

²⁶ Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2005. str. 36.

odlučila je reinterpretirati i negirati većinu tekovina prošlog komunističkog režima, a posebno se na udaru našla tekovina antifašističke, partizanske borbe te pripadajuće joj kulture sjećanja koju je hrvatski narod baštinio više od četrdeset godina. Kako napominje Tihomir Cipek, sjećanja su izraz i medij nacionalne homogenizacije, i to ne isključivo u smislu njihove puke političke upotrebe. Preko sjećanja na povijesne događaje uspostavlja se odnos pojedinca prema naciji i državi. Neka sjećanja mogu postati utemeljiteljski mit države i nacije, herojska točka nacionalne povijesti, a druga se mogu potisnuti iz javnog diskursa i prepustiti zaboravu.²⁷

U sljedećem poglavlju bit će više riječi o statusu antifašističke kulture sjećanja tijekom devedesetih godina, koje su zapamćene po masovnom uništavanju antifašističke baštine, pri čemu će problematika oko prestanka obilježavanja Dana ustanka naroda Hrvatske u Srbu, 1991. godine, te zamjene potonjeg s obilježavanjem osnutka Prvog sisačkog partizanskog odreda u šumi Brezovica kraj Siska, biti referentna točka analize.

²⁷ Tihomir Cipek, „Kultura sjećanja i rat“; predgovor, u: (ur.) Tihomir Cipek, *Kultura sjećanja: 1991. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Zagreb, Disput, 2011. str. 9.

2.2. Status antifašističke kulture sjećanja i antifašizma u Republici Hrvatskoj od 1990. do danas - kratki pregled

Slom jugoslavenskog komunističkog sustava te uspostava suverene i neovisne hrvatske države označili su, kako se kasnije pokazalo, prekid kontinuiteta s obilježavanjem i komemoriranjem antifašističke baštine. Nova vlast nastojala je prekinuti većinu poveznica sa starim režimom. Mijenjani su nazivi gradskih ulica, rušeni su ili uklanjani spomenici, uništavane knjige, umjetničke zbirke, arhivski fondovi te se prestao obilježavati glavni antifašistički državni praznik u bivšoj državi, Dan ustanka naroda Hrvatske koji se obilježavao 27. srpnja svake godine, kao sjećanje na masovni narodni ustanak srpskog stanovništva na području zapadne Bosne te donjolačkog kotara ličke regije 1941. godine. Isti ti ustanici neposredno nakon ustanka počinili su zločine nad mještanima okolnih hrvatskih sela, što je tijekom komunističke vladavine bilo prešućivano pod parolom bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda, a početkom 1990.-ih godina postaje dio suprotnog narativa čiji zagovornici danas otvoreno negiraju antifašistički karakter ustanka u Srbu, karakterizirajući ga prvenstveno kao antihrvatski pa čak i četnički.

Dan ustanka naroda Hrvatske koji su predvodili hrvatski Srbi pod rukovodstvom hrvatskih komunista preimenovan je 1991. godine u Dan antifašističke borbe kojim se obilježava osnutak Prvog sisačkog partizanskog odreda 1941. godine na teritoriju Hrvatske, a kojeg su većinski činili etnički Hrvati. Osnutak odreda potaknula je Komunistička partija Hrvatske nakon vojnog napada nacističke Njemačke na Sovjetski Savez, u šumi Brezovica pokraj Siska, gdje se spomenuti praznik svake godine obilježava od 22. lipnja 1991.²⁸ Kako navodi povjesničar Drago Roksandić, tadašnji hrvatski državni vrh smatrao je kako bivši datum obilježavanja Dana ustanka naroda Hrvatske predstavlja povijesnu netočnost na temelju tri razloga - kako to nije bio prvi dan ustanka u Hrvatskoj, kako hrvatski narod, osim

²⁸ Drugi svjetski rat u Kraljevini Jugoslaviji započeo je njemačkim napadom na Jugoslaviju 6. travnja te njenom kapitulacijom 17. travnja 1941. godine. Nakon kapitulacije zemlje dolazi do njemačke i talijanske okupacije te njihove međusobne podjele okupiranog teritorija. Na teritoriju Hrvatske je uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska uz pomoć Njemačke i Italije pod vodstvom poglavnika Ante Pavelića, a koja je obuhvaćala cjelokupni teritorij Bosne i Hercegovine. Demarkacijskom linijom NDH je podijeljena na njemački sjever i talijanski jug. Nedugo po uspostavi NDH započinje ustaški teror protiv primarno protiv Srba te Židova i Roma. U tom kontekstu Komunistička partija Jugoslavije upućuje proglase stanovništvu s ciljem organiziranja oružanog otpora i borbe za oslobođenje zemlje te poslijeratnu izgradnju Jugoslavije kao ravnopravne zajednice svih njenih naroda. Vidi: Jozo Tomasević, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941.-1945., Okupacija i kolaboracija*, str. 53.-71. Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.* str. 278.-287.

Srba u kotaru Donjeg Lapca, u njemu nije sudjelovao, te kako ustanak u Srbu nije bio nadahnut antifašizmom.²⁹

U skladu sa spomenutim, Paul Connerton tvrdi da se sjećanje neke društvene grupe može oblikovati korištenjem državnog aparata „na sistematičan način, kako bi se građanima oduzelo njihovo sjećanje.“³⁰ Iz tog su razloga političke promjene općenito, a posebno promjene režima, praćene razdobljem tranzicije, za vrijeme kojega postoji snažna povezanost između političke moći i moći upravljanja simbolima i sjećanjima.³¹ Postkomunistička tranzicija u Hrvatskoj 1990-ih godina predstavlja upravo relevantan okvir za analizu instrumentaliziranog institucionalnog sjećanja.

Pojam antifašizma i antifašističke borbe u hrvatskom obrazovnom sustavu od 1991. godine sveden je isključivo na hrvatsku stranu, unatoč činjenici masovnog sudjelovanja hrvatskih Srba u Narodnooslobodilačkoj borbi.³² Talijanski povjesničar Stefano Petrunaro navodi kako je odmah po proglašenju nezavisnosti (25. lipnja 1991.) Ministarstvo kulture i prosvjete novonastale hrvatske države počelo raditi na promjenama čitavog sustava obrazovanja.³³ Antifašizam primjerice, kao pojam, ispražnjen je od sadržaja koje ga je u bivšoj socijalističkoj državi legitimiralo kroz partizansku borbu te povijesni narativ o zajedničkom otporu i borbi hrvatskog te srpskog naroda u Drugom svjetskom ratu, pod parolom bratstva i jedinstva.³⁴

²⁹ Drago Roksandić, „Shifting references. Celebrations of uprisings in Croatia, 1945-1991“, u: *East European Politics and Societies*, vol. 9, br. 2, 1995. str. 270.

³⁰ Paul Connerton, *How societies remember*, Cambridge, The University of Cambridge Press, 1996. str. 14.

³¹ Dejan Jović, „Official memories’ in post-authoritarianism: an analytical framework“, u: *Journal of Southern Europe and the Balkans*, volume 6, number 2, 2004. str. 98.- 99.

³² Narodnooslobodilačka borba Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu (1941.-1945.) predstavlja oružanu borbu partizanskih odreda predvođenih Komunističkom partijom Jugoslavije na cjelokupnom teritoriju buduće Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije protiv okupacije nacističke Njemačke, fašističke Italije te ostalih marionetskih režima odanih okupacijskim snagama. Vidi: Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941.-1945., Okupacija i kolaboracija*, Zagreb, EPH Liber, 2010. str. 460. - 463. Nikola Anić, *Antifašistička Hrvatska: Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Hrvatske 1941.-1945.*, Zagreb, Multigraf, 2005. str.30.- 32.

³³ Stefano Petrunaro, *Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918.- 2004. godine*, Zagreb, Srednja Europa, 2009. str. 93. Navodi i kako je spomenuto „Ministarstvo javno proglasilo da se obrazovni sustav želi deideologizirati i preoblikovati u liberalno-demokratskom duhu. Ipak, navodi Petrunaro, između iskazanih namjera i ostvarenih rezultata stvorio se golemi procijep, tako da je školstvo u Hrvatskoj bilo u prvom redu napregnuto u pravcu „promoviranja ideje nacionalne države i ideologije, pa čak i ideologije etničkog nacionalizma.“

³⁴ Snježana Koren, „Nastava povijesti između historije i pamćenja: Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini“ *Kultura sjećanja: 1945*, str. 241. i 242. Navodi kako su „historiografija i nastava povijesti trebale pružiti potporu procesu izgradnje države i nacije te poslužiti kao jedan od instrumenata promicanja nacionalnog identiteta utemeljenog na etničkim osnovama. Preko programa i udžbenika u bivšoj državi prenosila se službeno i strogo kontrolirana verzija povijesti koja je u svojoj osnovi imala zadatak oblikovati i usmjeravati učenička mišljenja i stavove u željenom smjeru i tako osigurati lojalnost državi i vladajućem poretku.“

Današnji narativ o antifašizmu kojeg mladi naraštaji uče u osnovnim i srednjim školama iz predmeta povijesti uključuje sjećanje isključivo na hrvatske partizanske odrede, od kojih je najpoznatiji upravo Sisački partizanski odred iz 1941. godine. Pozitivno se vrednuje masovno sudjelovanje Hrvata u Narodnooslobodilačkoj borbi koje se izdvaja iz cjelokupnog jugoslavenskog konteksta te suprotstavljanje nacifašističkoj okupaciji zemlje pri čemu se često stvara neopravdana analogija s Domovinskim ratom. Takva analogija ima za cilj prikazati partizanske borce i hrvatske branitelje kao borce s istim univerzalnim ciljem, stvaranjem hrvatske države, koja je sama po sebi postala pozitivna povijesna činjenica.³⁵ Stječe se dojam da je namjera izgraditi ideju po kojoj je Hrvatskoj komunističko razdoblje potpuno *tuđe* jer je čitav jedan segment povijesti od gotovo pola stoljeća protumačen kao *devijacija* od *prirodnog* povijesnog razvitka zemlje.³⁶ Ovaj isti narativ isključuje spominjanje Josipa Broza Tita ³⁷ kao vođe pokreta otpora, uloge Komunističke partije Jugoslavije kao organizatora pokreta otpora na hrvatskom području te konačno zajedničku borbu Hrvata i hrvatskih Srba u Drugom svjetskom ratu.³⁸ Ne samo da ga se rijetko spominje već ga se, kad se i javlja, često prikazuje u negativnom svjetlu, kao staljinističkog diktatora odgovornog za komunističke zločine nad Hrvatima - i to baš on, i sam Hrvat – i za podčinjenost i izrabljivanje od strane Srba.³⁹

Antifašistička borba i sudjelovanje hrvatskog naroda u Drugom svjetskom ratu počinju se tumačiti u sklopu dva narativa: domovinskog,⁴⁰ u kojem se antifašistička borba prikazuje tek kao jedna od povijesnih etapa na putu stvaranja samostalne hrvatske države te kasnijeg europskog, koji antifašizam tumači kao temeljnu vrijednost Europske unije na kojoj je izgrađena ta zajednica, a kojoj je Republika Hrvatska pristupila 2013. godine. U sklopu prepristupnog puta Hrvatske ka EU, kao što ćemo vidjeti u nastavku teksta, politička elita na

³⁵ Petrungraro, nav. dj. str. 100. Navodi kako „hrvatska država – vjekotrajna emanacija također vjekotrajne hrvatske nacije – dolazi u središte Povijesti te postaje njezina glavna objasnidbena kategorija: svaki se događaj procjenjuje na temelju koristi ili štete koje je nacija od njeja mogla imati.“

³⁶ Isto, str. 98.

³⁷ Josip Broz Tito (1892.-1980.) Vrhovni zapovjednik Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije tijekom Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji od 1941. do 1945. maršal Jugoslavije, doživotni predsjednik Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, jedan od utemeljitelja Pokreta Nesvrstanih.

³⁸ Koren, nav.dj. str. 245.

³⁹ Petrungraro, nav.dj. str. 99.

⁴⁰ Razgovor s dr. sc. Draganom Markovinom, Zagreb, održan 26. listopada 2016. Markovina kritizira takav nacionalni povijesni narativ te tvrdi kako između antifašističke borbe i Domovinskog rata postoji distinkcija. Iako možemo govoriti o poveznicama, kao što je napad i okupacija dijela teritorija te kasnija vojna pobjeda i oslobođenje, suštinski se razlikuju u tome što je antifašistička partizanska borba imala još dva cilja, a to su bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda (posebno u kontekstu zločina NDH prema Srbima i četničkih zločina prema Hrvatima) te socijalna revolucija. Domovinski rat je predstavljao sve suprotno od navedenog, rušenje socijalizma i uvođenje kapitalizma te izgradnju etnički homogene zemlje, u kojoj Srbi više nisu po Ustavu RH ravnopravan narod s hrvatskim narodom, a što su bili do 1991. godine.

vlasti borbu je hrvatskog naroda u Drugom svjetskom ratu te antifašizam tumačila primarno kroz prizmu doprinosa hrvatskog naroda ukupnoj pobjedi Savezničke koalicije u ratu, izostavljajući važnu ulogu KPJ te cjelokupan jugoslavenski kontekst hrvatskog antifašizma.

Društveno - politički kontekst početka devedesetih godina prošlog stoljeća obilježen je nacionalističkom i ekskluzivističkom politikom tadašnjeg lidera vodeće političke stranke, Hrvatske demokratske zajednice te prvog hrvatskog predsjednika, Franje Tuđmana.⁴¹ Tuđman, a samim time i stranka koju je predvodio postali su utjelovljenje „tisućljetnog sna“ hrvatskog naroda o vlastitoj državi te simbol obnove, novog početka te raskida veza s dotadašnjim komunističkim društvenim uređenjem. Tuđmanova vizija Hrvatske bila je zapravo vizija nacije kao obitelji, u kojoj je on, kao predsjednik Republike, igrao ulogu oca i vrhovnog autoriteta.⁴² HDZ-ova vlast se, unatoč formalnom pozivanju na nasljeđe antifašizma i činjenici da je vlast preuzela demokratskom pobjedom na izborima, u suštini postavila kao vlast radikalnog raskida sa zatečenim stanjem, tj. sa snažnom intencijom k izgradnji drugačije stvarnosti. Pritom se posebna pažnja posvetila politici sjećanja i povijesnom revizionizmu iza kojih je stajala retradicionalizacija društvenih odnosa i marginalizacija antifašističkog te jugoslavenskog nasljeđa.⁴³

Promjena političkog poretka i demokratska tranzicija omogućili su ulazak fašističkog ustaškog diskursa u javni život. Radilo se o apsurdnoj posljedici demokratizacije koja je omogućila da u javnu sferu uđu i dotada duboko potisnuta obiteljska sjećanja poraženih. Pokazalo se da tradicionalna kultura naprosto nije sposobna odvojiti pojedinca od njegova kolektiva i sjećanja koja mu pripadaju.⁴⁴

Kultura sjećanja na hrvatski antifašizam i antifašistički pokret u Drugom svjetskom ratu bila je vrlo bitan dio Tuđmanove politike povijesti, primarno zbog činjenice što je osobno sudjelovao u antifašističkom partizanskom pokretu koji se oružano suprotstavio Nijemcima, Talijanima, te ustaškom i četničkom pokretu kao tada najvažnijim političkim čimbenicima na prostorima tadašnje Nezavisne Države Hrvatske.⁴⁵ Potpuno je jasno da osnivači HDZ-a nisu

⁴¹ Franjo Tuđman (1922.-1999.) bio je prvi predsjednik samostalne i međunarodno priznate Republike Hrvatske, utemeljitelj i prvi predsjednik Hrvatske demokratske zajednice, partizanski borac, general JNA, povjesničar.

⁴² Sabrina P. Ramet, Marius Søberg, „Izazovi pred Hrvatskom nakon osamostaljenja“ u: (ur.) Renéo Lukić, Sabrina P. Ramet, Konrad Clewing, *Hrvatska od osamostaljenja. Rat, politika, društvo, vanjski odnosi*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2013. str. 27.

⁴³ Markovina, nav. dj. str. 27.

⁴⁴ Tihomir Cipek, „Sjećanje na 1945. Čuvanje i brisanje“, u: *Kultura sjećanja 1945.* str. 159.

⁴⁵ Nezavisna Država Hrvatska (NDH) kvislinška je fašistička država osnovana 10. travnja 1941. godine, na inicijativu nacističke Njemačke i fašističke Kraljevine Italije, a državom je vladao vođa ustaškog pokreta Ante Pavelić.

željeli rehabilitirati ustaštvo; uostalom, gotovo svi su bili istaknuti partizanski zapovjednici i bivši komunistički dužnosnici (Franjo Tuđman, Josip Manolić, Janko Bobetko), međutim HDZ-ova im je ideologija nedvojbeno otvorila prostor. Ideologija HDZ-a definirala je svoju stranku kao spoj triju bitnih elemenata hrvatske povijesti: državotvorne ideje Ante Starčevića, ideje socijalne i nacionalne emancipacije Stjepana Radića te pozitivnih tekovina hrvatske ljevice među kojima se osobito isticao Andrija Hebrang.⁴⁶ Želja tadašnje hrvatske političke elite bila je usmjerena prema svehrvatskom nacionalnom pomirenju, pomirenju djece ustaša i partizana, kao zalogu uspješne budućnosti bez naslaga povijesnog taloga koje bi mogle postati opterećujuće za buduće generacije. U javnom prostoru sve se više počinjalo govoriti o zločinima partizanske vojske, Bleiburgu, Križnom putu.⁴⁷ Potomci pripadnika poraženih vojski poput ustaša i domobrana dobili su priliku po prvi puta iznijeti svoja sjećanja o zločinima partizana počinjenim nad njihovim precima.

Kontekst toga vremena, osim nacionalizma vladajuće stranke, karakterizira i početak ratnih sukoba na području Republike Hrvatske.⁴⁸ Tuđmanovo inzistiranje na nacionalnom pomirenju i jedinstvu u kontekstu početka ratnih zbivanja zadobilo je snažan odjek među narodom. Učvršćivanju njihove pozicije pomogla je velikosrpska agresija predvođena Miloševićevim režimom, koja je dala „legitimnost“ diskursu koji najprije pokazuje „razumijevanje“ prema ustaštvu, a onda ga i veliča. Velikosrpski zločini iz 1991. godine služili su kao „dokaz“ trajne zločinačke srpsko-partizanske politike koja je na djelu bila i 1945. U vrijeme hrvatskog obrambenog rata došlo je do redefiniranja te do novog nacionalističkog tumačenja partizanskog pokreta, prema kojem su partizani koji su činili zločine poistovječeni s pobunjenim Srbima, dakle s agresorom na Hrvatsku 1991. Na tom tragu i partizanski su spomenici postali sumnjivi, neprijateljski, zapravo spomenici velikosrpskom neprijatelju koji je napao i rušio Hrvatsku.⁴⁹

⁴⁶ Cipek, nav. dj. str. 159.

⁴⁷ Vjeran Pavlaković, „Komemorativna kultura Bleiburga, 1990.-2009.“ u: *Kultura sjećanja: 1945*, str. 167. Kako navodi Pavlaković, „Bleiburg te Križni put predstavljaju predaju oružanih snaga NDH na Blajburškom polju nakon završetka oružanih operacija Drugog svjetskog rata na jugoslavenskom prostoru te organizirane marševe smrti, logore te masovne likvidacije stvarnih i osumnjičenih kolaboracionista rukovođene od strane Jugoslavenske narodne armije.“

⁴⁸ Rat na području bivše Socijalističke Republike Hrvatske, koji se još naziva i Domovinski rat, započinje u jesen 1991. godine agresijom srpskih pobunjenika u Hrvatskoj te Jugoslavenske narodne armije potpomognute režimom iz Beograda. Cilj srpskih pobunjenika i JNA u Hrvatskoj bio je da dio njezina teritorija stave pod srpsku kontrolu i na njemu osnuju posebnu srpsku državu. 19. prosinca 1991. na dijelu hrvatskog teritorija proglašena je Republika Srpska Krajina.

⁴⁹ Cipek, nav. dj. str. 160.

Sukladno tome, možemo reći kako su hrvatska država i njene institucije vlasti dale prešutni pristanak rušenju partizanskih spomenika i antifašističke baštine koje je uslijed gore spomenutih razloga započelo tih godina. Razne novonikle udruge domobrana, koristeći potporu tadašnje vlasti HDZ-a, također su nasrnuli na antifašističke spomenike. Sa nekih spomenika NOB-e uklanjani su dotadašnji natpisi, a na neki spomenici su zamijenjeni drugima. I neki djelatnici Katoličke crkve trudili su se da klimi uništavanja ili pak prepravljajući antifašističkih spomenika daju svoj doprinos. Umjesto ranijih simbola pod kojima je pružen otpor okupatoru, postavljeni su križevi. U tome su se istakli pojedini svećenici u nekim mjestima Dalmacije, Posavine i Slavonije.⁵⁰ Mnogi pojedinci ili grupe ljudi koji su odgovorni za rušenja, uklanjanja ili oštećenja antifašističkih spomenika nikada nisu pravno i kazнено procesuirani. Iako je većina počinitelja ovih vandalskih djela bila poznata, tijekom vladavine HDZ-a izostale su bilo kakve sankcije. Tome se ne treba čuditi, ako se zna da su predstavnici vlasti itekako sudjelovali u tim akcijama.⁵¹

U socijalnim previranjima uvijek se ideološki reinterpetiraju historijske činjenice te se utemeljuju drugačiji sistemi vrednota i njihova drugačija hijerarhija. Vršiti dakle ideološki prevrat pa je u tom kontekstu važno jasno reći da su se u Hrvatskoj 1990-ih godina, čak i izvan zona ratnog pustošenja, knjige i spomenička baština uništavali svjesno i namjerno.⁵²

Konačna bilanca kulturocida iz devedesetih godina statistički je izražena u sljedećim brojkama: od 1990. do 2000. godine u Hrvatskoj je prema nepotpunim podacima srušeno, oštećeno, oskvrnuto ili uklonjeno od pogleda građana 2.964 spomen-obilježja, među kojima su 731 spomenik i druga spomen-obilježja od velike umjetničke i kulturno – povijesne važnosti te 2.233 različitih spomen obilježja koja uz pijetet prema žrtvama predstavljaju i humanističke vrijednosti za lokalne sredine, za obitelji, za potomstvo. U Dalmaciji je primjerice od 1.030 spomen-obilježja srušeno ili oštećeno 482 ili blizu 50%.⁵³ Što se tiče uništavanja ili odstranjivanja „nepoćudnih“ knjiga iz hrvatskih knjižnica, bilanca je još dramatičnija nego kod spomenika. Ante Lešaja koji je proveo studiozno istraživanje došao je do podatka o dva milijuna i osamsto tisuća knjiga odstranjenih iz hrvatskih knjižnica početkom devedesetih, što čini 13,33 % ukupnog fonda knjiga registriranih u knjižnicama.⁵⁴

⁵⁰ Juraj Hrženjak, *Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990-2000*, drugo izdanje s dodatkom, Zagreb, Savez antifašističkih boraca Hrvatske, 2002. str. X.

⁵¹ Hrženjak, nav.dj. str. X.

⁵² Ante Lešaja, *Knjigocid. Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*, Zagreb, Profil knjiga d.o.o., Srpsko narodno vijeće, 2012. str. 68.- 69.

⁵³ Hrženjak, nav. dj. str. XII.

⁵⁴ Markovina, nav. dj. str. 35.

Destrukcija spomenika jedan je od najočitijih načina intervencije u kolektivno sjećanje kroz destrukciju sjećanja ili prisilnog zaboravljanja. Nasilje izvršeno nad antifašističkim spomenicima 1990-ih godina ne predstavlja samo revalorizaciju prošlosti, već i negaciju antifašističkih vrijednosti koje se spominju i u samom Ustavu Republike Hrvatske.⁵⁵

Svršetkom devedesetih godina prošlog stoljeća te ulaskom u novi milenij mijenja se i društveno-politička situacija u Hrvatskoj. Predsjednik Franjo Tuđman (1992.-1999.) umire krajem 1999. godine, a na parlamentarnim izborima u siječnju sljedeće godine pobjeđuje Socijaldemokratska partija zajedno s pet ostalih stranaka.⁵⁶ Komemoracije događaja iz NOB-a prestaju se poistovjećivati s komunističkim režimom i počinju služiti za afirmaciju europskih vrijednosti koje se, prije svega, temelje na antifašizmu.⁵⁷ Premijer postaje bivši predsjednik Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, Ivica Račan, (2000.-2003.) dok u veljači iste godine na predsjedničkim izborima pobjeđuje Stjepan Mesić, (2000.-2010.) nekadašnji posljednji predsjednik Predsjedništva socijalističke Jugoslavije te prvi hrvatski premijer od neovisnosti.

Dolaskom spomenutih političkih figura na vlast, na simboličan način prestaje i otvoreno diskreditiranje i negacija antifašizma te antifašističke baštine. Ivica Račan, predsjednik Socijaldemokratske partije (SDP), koja je u koaliciji s pet drugih stranaka došla na vlast početkom 2000. godine, prvi je premijer koji je sudjelovao na komemoraciji u logoru Jasenovcu 21. travnja 2002. godine.⁵⁸ Tada je i komemoracija prvi put organizirana pod visokim pokroviteljstvom Vlade RH, a na njoj je, uz premijera te preživjele logoraše i njihove obitelji, sudjelovao i arhitekt „Kamenog cvijeta“, Bogdan Bogdanović.⁵⁹ Franjo Tuđman nikada nije službeno za vrijeme komemoracije posjetio logor Jasenovac, iako je osobno bio u logoru 1996. godine, kao niti itko drugi iz tadašnje političke vlasti, a spomen područje logora bilo je zapušteno i djelomično uništeno tokom devedesetih godina, ponajprije zbog okupacije vojske tadašnje Republike Srpske Krajine. Stjepan Mesić (2000.-2010.) s druge strane bio je prvi hrvatski predsjednik na komemoraciji u Jasenovcu te je tom prigodom poslao jasnu

⁵⁵ Banjeglav, nav. dj. str. 99.

⁵⁶ Na parlamentarnim izborima 2000. godine, tzv. trećesiječanjskim izborima, održanima 3. siječnja 2000. godine, HDZ je prvi put nakon proglašenja samostalnosti Hrvatske izgubio vlast, a pobijedila je tzv. šestorka, koalicija sastavljena od šest lijevo orijentiranih stranaka: SDP-a, LS-a, HSLŠ-a, IDS-a, HSS-a i HNS-a.

⁵⁷ Isto, str. 109.

⁵⁸ Radni logor Jasenovac bio je najveći logor u sustavu koncentracijskih logora NDH. U skladu s tadašnjim rasnim zakonima u logoru su masovno ubijani Srbi, Židovi, Romi ali i hrvatski antifašisti i komunisti. Za broj i strukturu jasenovačkih žrtava vidi web stranicu Spomen-područja jasenovac na www.jusp-jasenovac.hr. Vidi također: Nataša Mataušić, *Jasenovac 1941.-1945. Logor smrti i radni logor*, Biblioteka Kameni cvijet, JUSP Jasenovac, Jasenovac – Zagreb, 2003.

⁵⁹ Banjeglav, nav. dj. str. 110.

poruku da Hrvatska počiva na antifašističkim vrijednostima, na kojima je zasnovana i Europska unija. Hrvatski je predsjednik time naznačio novi smjer kretanja Hrvatske, ujedno se odričući naslijeđa NDH izjavom da „današnja Hrvatska ni u čemu nije sljednik one državne tvorevine iz vremena Drugog svjetskog rata koja je nažalost imala hrvatsko ime.“⁶⁰ 2003. godine ponovno na izborima pobjeđuje Hrvatska demokratska zajednica, no njezin novi vođa Ivo Sanader, (2003.-2009.) za razliku od Franje Tuđmana nije pobornik nacionalističke politike i sustavnog negiranja antifašističke borbe. Vrijeme dolaska Sanadera na vlast jest vrijeme procesa pristupanja Hrvatske Europskoj uniji, a samim time dolazi do zaokreta u hrvatskoj politici koja se nastoji prilagoditi elementarnim europskim političkim vrijednostima. Štoviše, zahtjev Europske unije tražio je od Hrvatske suprotstavljanje mračnoj ostavštini Drugog svjetskog rata koja je bila probuđena u devedesetima; rehabilitaciji profašističkog ustaškog pokreta koji je nakon pada komunizma inkorporiran u nove državotvorne narative.⁶¹ Trend prema europskim vrijednostima i standardima u politikama sjećanja te afirmacija antifašističkih vrijednosti koji su započeli 2000. godine dolaskom na vlast „šestorke“, nastavljen je i povratkom HDZ-a na vlast.⁶²

U pokušaju da približi Hrvatsku Europskoj uniji i popravi njezin ugled, vlada premijera Sanadera dala je ukloniti kontroverzne spomenike ministru obrazovanja iz NDH Mili Budaku (u Sv. Roku) te zapovjedniku ustaške Crne legije Juri Francetiću (u Slunju). Zanimljivo je da je spomenik Francetiću postavljen te je na svom mjestu stajao u razdoblju od 2000. do 2004. godine, to jest za vrijeme dok je na vlasti bila koalicija lijevih stranaka („šestorka“), čiji je premijer bio Ivica Račan. Oba spomenika uklonjena su tek odlukom vlade Ive Sanadera, na temelju članka 107. Ustava Republike Hrvatske, uz obrazloženje da je „njihovo postavljanje suprotno izvorišnim osnovama Ustava Republike Hrvatske te šteti ugledu i interesima Republike Hrvatske koje je vlada dužna štiti. S donošenjem ove odluke, Vlada je također zatražila od Ministarstva pravosuđa i Ministarstva kulture da izrade i Vladi dostave nacrt zakona o spomenicima, te je „zadužila Ministarstvo pravosuđa da u roku od 8 dana pripremi i Vladi dostavi nacrt izmjena i dopuna Kaznenog zakona kojim će se zabraniti promicanje i veličanje totalitarnih ideologija (fašizma, komunizma i drugih).“⁶³

⁶⁰ Isto, nav. dj. str. 111.

⁶¹ Vjeran Pavlaković, „Remembering War the European Way: Croatia's Commemorative Culture on the Eve of EU Membership“ u: Pero Maldini, Davor Pauković; *Croatia and the European Union: Changes and Development*, Ashgate Publishing Limited, Farnham, Surrey, 2016. str. 117.

⁶² Banjeglav, nav. dj. str. 111.

⁶³ Isto, str. 112.

Pripadnost antifašističkim vrijednostima moderne hrvatske države potvrdio je 2004. godine na komemoraciji u Bleiburgu tadašnji predsjednik Hrvatskog sabora, Vladimir Šeks naglasivši kako je „moderna Hrvatska nastala na svim vrijednostima slobodnog svijeta i na temeljima demokratskog antifašizma.“⁶⁴

Konačnu afirmaciju antifašizma i antifašističke borbe potvrdio je Hrvatski sabor 2005. godine usvojivši Deklaraciju o antifašizmu, povodom 60. obljetnice pobjede nad fašizmom.⁶⁵ Međutim, svoju deklarativnu opredijeljenost antifašizmu Sabor je doveo u pitanje 2008. godine kada je donesena odluka da se od 600.000 kuna, koliko je u saborskom proračunu bilo predviđeno za organiziranje komemoracija u Bleiburgu i Jasenovcu, 500.000 kuna dodijeli organizatorima za komemoraciju u Bleiburgu, a samo 100.000 kuna za komemoraciju u Jasenovcu. Ovakva odluka je izazvala burne reakcije javnosti i prosvjed Saveza antifašista Republike Hrvatske, pa je vlada dva dana kasnije odlučila povećati proračunska sredstva za Jasenovac na 200.000 kuna.⁶⁶

Stjepana Mesića na mjestu predsjednika Republike nasljeđuje Ivo Josipović (2010.-2015.) koji nastavlja s demokratskom praksom dostojnog obilježavanja antifašističkih komemoracija. Josipović je ujedno i prvi hrvatski predsjednik koji je odao počast žrtvama u Bleiburgu. Iako su taj posjet kritizirali antifašistički borci i pripadnici srpske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj, Josipovićev posjet Bleiburgu nije održan za vrijeme službene komemoracije, već je on položio vijenac i odao počast žrtvama Križnog puta 20. lipnja 2010. godine u sklopu obilježavanja Dana antifašističke borbe, a svoj je dolazak objasnio željom da se „politički ova priča zaključi i prepusti povjesničarima.“⁶⁷

No, čini se da će se sukobi i tenzije oko interpretacija prošlosti i dalje nastaviti. Naime, aktualna predsjednica Republike Kolinda Grabar Kitarović, (2015.-) nakon Josipovićevog mandata obilježenog nastojanjem pronalaska političkog dijaloga oko spornih tema i željom za prestankom daljnje politizacije prošlosti, svoj je stav prema antifašizmu zorno pokazala uklanjanjem biste Josipa Broza Tita iz predvorja svoje predsjedničke rezidencije na

⁶⁴ Isto, str. 113.

⁶⁵ Isto, str. 113. Deklaracijom o antifašizmu između ostalog se „(...) potvrđuje antifašistička demokratska utemeljenost i opredijeljenost Republike Hrvatske i hrvatskog društva te duboka privrženost vrijednostima suvremene demokracije“, te se „poziva državna tijela i javne institucije na objektivno i nepristrano sagledavanje povijesnog razdoblja Drugog svjetskog rata i antifašizma u Republici Hrvatskoj, ne izjednačavajući antifašistički pokret s ideologijom komunizma.“

⁶⁶ Isto, str. 114.

⁶⁷ Isto, str. 115.

Pantovčaku.⁶⁸ Na taj je simboličan način Grabar-Kitarović, usprkos deklarativnoj antifašističkoj opredijeljenosti, pokazala suštinsko nerazumijevanje pojma antifašizma i uloge antifašističke borbe u razdoblju hrvatske povijesti iz Drugog svjetskog rata, kada je upravo Josip Broz Tito bio predvodnik antifašističkog partizanskog pokreta koji se suprotstavio fašističkoj Kraljevini Italiji, nacističkoj Njemačkoj te domaćim inačicama tih pokreta na hrvatskom prostoru.

Negiranjem i marginaliziranjem Titove uloge u antifašističkom pokretu u Drugom svjetskom ratu te redukcijom njegove povijesne uloge na poslijeratne zločine, prvenstveno one na Križnom putu te kasnije u zatvorima na Golom otoku, moderno hrvatsko društvo pokazuje ozbiljno nerazumijevanje konteksta vlastite suvremene povijesti koju nedvojbeno čine antifašistička borba predvođena Komunističkom partijom Jugoslavije s Josipom Brozom Titom na čelu tog pokreta. Izostavljanjem uloge Tita i Komunističke partije iz konteksta antifašističke borbe hrvatskog naroda u Drugom svjetskom ratu, pojam antifašizma postaje lišen smisla, prazno platno u koje se prema dnevno-političkim te širim društvenim potrebama upisuju različita značenja i povijesne interpretacije, a koje ne korespondiraju s historiografskim činjenicama te predstavljaju svojevrsni povijesni anakronizam.

Nakon kratkog pregleda statusa antifašizma i antifašističke baštine vratimo se referentnoj točki ovoga rada kojom ću se baviti u nastavku, a to je početak obilježavanja osnutka Sisačkog partizanskog odreda u šumi Brezovica, 22. lipnja te prestanak obilježavanja Dana ustanka naroda Hrvatske, 27. srpnja. Jedan od prvih značajnih ataka na antifašističku kulturu sjećanja potaknut historijskim revizionizmom HDZ-ove vlasti, a koji je bitan za temu ovog rada, svakako je bio prestanak obilježavanja dotadašnjeg Dana ustanka naroda Hrvatske koji se obilježavao 27. srpnja od 1946. pa do 1990. godine u malom mjestu Srb, u Lici. Ova promjena datuma na koji se u Hrvatskoj, nakon raspada Jugoslavije, službeno počela komemorirati borba protiv fašizma važna je zato što se Dan ustanka u bivšoj državi slavio na različite datume u svakoj od republika, o čemu je odlučivao Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije.

Ustanak u malom ličkom selu iz 1941. godine koji je predvodilo većinski srpsko stanovništvo sa šireg ličkog područja bilo je početkom devedesetih godina neprihvatljivo i

⁶⁸ *Jutarnji list*, (18.03.2015.) online verzija na: www.jutarnji.hr/foto-tito-vise-nije-na-pantovcaku-uklonjena-bista-josipa-broza-predana-muzejima-hrvatskog-zagorja. Pristupljeno: 07.11.2016
Poprsje Josipa Broza te cjelokupna umjetnička zaostavština Tita i Jovanke Broz ustupljena je sukladno odluci predsjednice Grabar-Kitarović Muzejima Hrvatskog zagorja. Na novinarsko pitanje o motivima uklanjanja spomenutog poprsja, Grabar-Kitarović je kratko odgovorila kako je Tito bio diktator.

nije se uklapalo u tadašnji kontekst izgradnje novog nacionalnog identiteta. Dakle, problem s ovim datumom sastojao se u činjenici da je sjećanje na Drugi svjetski rat u Hrvatskoj bilo obilježeno jednim srpskim ustankom. Novi datum proslave – 22. lipnja, odabran od nove vlasti 1991. godine, označava dan kada je skupina komunista u šumi Brezovica kod Siska 1941. godine, nakon vijesti o njemačkom napadu na SSSR, osnovala prvi partizanski odred u Hrvatskoj, ali i u Jugoslaviji općenito.⁶⁹ Prema Roksandiću, u Jugoslaviji se ovaj datum prešućivao zbog mita da su Srbi bili prvi pokretači Narodnooslobodilačke borbe. Budući da se skupina koja je osnovala odred većinom sastojala od hrvatskog stanovništva, nova hrvatska vlast smatrala je da bi se upravo taj dan trebao slaviti kao praznik, a ne dotadašnji, 27. srpnja, za koji se smatralo da ga je Hrvatskoj bila nametnula jugoslavenska vlast.⁷⁰ S druge strane, povjesničar Dragan Markovina napominje kako se osnutak prvog partizanskog odreda u gradu Splitu dogodio više od mjesec dana prije sisačkog, 7. svibnja 1941. godine.⁷¹

Povjesničar Vjeran Pavlaković ovu promjenu datuma smatra važnom upravo zato što se tako nova država usprotivila komunističkom iskrivljavanju činjenica, a istovremeno je poštovala dug prema antifašističkom naslijeđu Hrvatske, što nije bio slučaj s mnogim drugim revizijama značajnih datuma.⁷² Usporedbe radi, u Republici Srbiji se devedesetih godina prestao obilježavati, a 2001. godine i službeno je ukinut nekadašnji republički praznik 7. srpnja u spomen na 1941. godinu, kada su pripadnici Valjevskog partizanskog odreda, kraj grada Krupnja izveli prvu oružanu akciju. Zanimljivo je kako ukidanje tog državnog praznika nisu inicirale nacionalističke snage već Vlada na čelu s Demokratskom strankom Zorana Đinđića.⁷³ Spomenuti praznik nije zamijenjen nekim drugim kao u hrvatskom slučaju, već se počeo obilježavati 9. svibnja, u spomen na nacističku kapitulaciju 1945. godine i prestanak ratnih djelovanja na području Europe.

⁶⁹ Banjglav, nav. dj. str. 103.

⁷⁰ Isto, str. 104.

⁷¹ Razgovor s Draganom Markovinom. Markovina napominje kako su splitski partizanski odred, kao i sisački činili većinom etnički Hrvati te je nejasno zašto ta činjenica nije uzeta u obzir prilikom razmatranja novog državnog praznika.

U Splitu na Marjanu u travnju i svibnju 1941. osniva se i djeluje Udarni odred od 60 boraca koji je ubrzo po gradu izvodio diverzije, sabotaze i atentate. Vidi: Nikola Anić, *Antifašistička Hrvatska: Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Hrvatske 1941.-1945.* Zagreb, Multigraf, Savez antifašističkih boraca Hrvatske, 2005. str. 21.

⁷² Vjeran Pavlaković, "Crvene zvezde, crne košulje: simboli, komemoracije i sukobljene istorije Drugog svetskog rata u Hrvatskoj", u: Gordana Đerić (ur.) *Pamćenje i nostalgija. Neki prostori, oblici, lica i naličja.* Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2009, str. 53.

⁷³ Milan Radanović, *Oklevetani datum: Dan ustanka naroda Srbije, 7. jul 1941: revizija istorijskog događaja u Beloj Crkvi u okviru zvanične politike sećanja u Srbiji nakon 2000. godine.* Beton (7.7.2013.) www.elektrobeton.net/oklevetani-datum-dan-ustanka-naroda-srbije, Pristupljeno: 13.2.2017. Tadašnji šef zastupničke grupe vladajuće koalicije, Čedomir Jovanović objasnio je odluku o ukidanju praznika kao namjeru traganja za onim dijelom državnog i društvenog identiteta koji je izgubljen u prethodnih 60 godina.

Drugi bitan čimbenik zamjene obilježavanja spomen-područja u Srbu sa sisačkom Brezovicom zasigurno jest društvena i politička atmosfera odnosa tadašnje hrvatske vlasti prema predstavnicima srpskog naroda u Hrvatskoj te pobuna jednog dijela tadašnje srpske političke elite protiv stvaranja samostalne hrvatske države. Kako navodi sociolog Stipe Šušar, Tuđman i režim HDZ-a koji je on uspostavio činili su sve što im je trebalo da Srbi u Hrvatskoj ne prihvate takvu novouspostavljenju hrvatsku državu.⁷⁴ Tadašnji politički predstavnici srpskog naroda u Hrvatskoj, Jovan Rašković i Milan Babić, sudjelovali su na Srpskom saboru koji se održao upravo u selu Srb 25. srpnja 1990. godine, a koji je po nekim procjenama okupio nešto više od 120.000 ljudi, prilikom kojeg je donijeta *2. Deklaracija o suverenosti i autonomiji srpskog naroda*,⁷⁵ što će se kasnije pokazati kao uvod za pobunu i oružani ustanak dijela srpskog naroda u Hrvatskoj protiv nove, demokratski izabrane političke vlasti te formiranje separatističke paradržave Republike Srpske Krajine.⁷⁶ Dan ustanka naroda Hrvatske koji se do 1990. godine obilježavao kao dio antifašističke, partizanske memorabilije, postaje simbolom srpske nacionalističke politike usmjerene protiv stvaranja hrvatske države, tj. namjere njezinog odvajanja od ostatka tadašnje SFRJ. U tom kontekstu postaje evidentno da je društveno i politički nepodoban za obilježavanje.

U sljedećem ću poglavlju detaljnije razložiti historiografske podatke o dvjema spomenutim obljetnicama, usporediti ih s relevantnim interpretacijama povjesničara te objasniti njihovo značenje i simboliku u socijalističkoj Jugoslaviji te u današnjoj Republici Hrvatskoj.

⁷⁴ Stipe Šušar, *Hrvatski karusel: Prilozi političkoj sociologiji hrvatskog društva*, Zagreb, Razlog d.o.o. 2003. str.374.

Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2005. str. 87. navodi kako je „...srpski narod u Hrvatskoj izgubio dotadašnji status konstitutivnog naroda te zadobio status nacionalne manjine amandmanima na hrvatski Ustav iz 1974. godine, te se 25. srpnja 1990. donijela odluka o donošenju novoga hrvatskog ustava. Uz spomenuto, predsjednik Tuđman je tvrdio kako je Republika Hrvatska nacionalna država Hrvata te se u skladu s tim jamči hrvatskom narodu u Hrvatskoj pravo na stvaranje samostalne države. Najava promjene hrvatskog Ustava naišla je na neslaganje pobunjenih Srba. Oni su, u vezi s Nacrtom novog hrvatskog Ustava koji se pojavio krajem rujna 1990., zaključili da on ne uzima u obzir interese i potrebe srpskog naroda.“

⁷⁵ Davor Pauković, *Uspon i pad Republike Srpske Krajine*, Zagreb, Centar za politološka istraživanja, 2005. str. 70. *2. Deklaracija o suverenosti i autonomiji srpskog naroda*, donesena 25. srpnja 1990. godine na Srpskom saboru u selu Srb u Lici. „...Deklaracijom je između ostalog zaključeno kako se ne može bez učešća srpskog naroda u Hrvatskoj birati oblik jugoslavenskog zajedništva te kako u uvjetima konfederalnog državnog uređenja Jugoslavije srpski narod u Hrvatskoj ima pravo na političko- teritorijalnu autonomiju.“ Vidi: Barić, nav.dj. str. 72. i 73.

⁷⁶ Srpski sabor u Srbu se održao 25. srpnja 1990. u selu Srb u Lici. „...Jedina točka dnevnog reda sabora bila je ustavni položaj srpskog naroda u Hrvatskoj. Kao politički predstavnik srpskog naroda u Hrvatskoj konstituiran je Srpski sabor, a kao njegov organ Srpsko nacionalno vijeće u čiji sastav su između ostalih ušli Jovan Rašković, Milan Babić kao predsjednik Skupštine općine Knin.“ Vidi: Barić, nav. dj. str. 72.

3. HISTORIOGRAFSKE KONTROVERZE O BREZOVICI I SRBU

3.1. Brezovica – Marginalizacija i aktualizacija

Slika 1. Spomenik prvom partizanskom odredu u Brezovici, foto: Bruno Vignjević

Jugoslavenska politička ideologija imala je neprestani ambivalentni pristup povijesti tijekom razdoblja nakon 1945. godine. U jednoj od krajnosti bila je interpretacija partijskih ideologa koji su svoju partiju (i posebno događaje nakon što Josip Broz Tito postaje vođa 1937. godine) sagledavali u kontekstu višestoljetne želje Južnih Slavena za zajedničkom državom. Takva idejno-politička interpretacija imala je svoju temeljnu pretpostavku u „narodno-oslobodilačkom ratu“ te rukovodstvu Komunističke Partije Jugoslavije u borbi protiv nacifašističke okupacije od 1941. do 1945. godine. Takav pristup naglašavao je kontinuitet povijesnih procesa i komuniste kao „konačne“ tumače „povijesnih zakona“, te kao one koji su postigli svoju „povijesnu ulogu“. Povreda sjećanja na Narodnooslobodilački rat mogla je dovesti do optužbe za politički zločin. Na drugoj krajnosti bilo je tumačenje koje je smatralo kako je pobjeda Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u ratu s nacifašističkim okupatorima i „domaćim izdajicama“ (Ustaše, Četnici, Balisti, itd.) označila svojevrсни kraj pretpovijesti jugoslavenskog naroda te početak njihove prave povijesti u komunističkoj paradigmi.⁷⁷ Oba su tumačenja posebno budno čuvale političke institucije kao što je primjerice bio Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR), koji nisu bili samo veteranska organizacija već su igrali ključnu ulogu „psa čuvara“ sjećanja. Isto tako,

⁷⁷ Rokсандić, nav. dj. str. 256.

škole i sveučilišta morala su prenositi i pretvarati sjećanje u odanost prema Partiji i političkom sustavu.⁷⁸

Dakle, jugoslavenski komunisti su u poslijeratnom razdoblju u skladu sa svojom ideologijom tumačili prošlost, ali i kreirali novu kulturu sjećanja jugoslavenskih naroda koja je svoje glavno uporište imala u Narodnooslobodilačkoj borbi u Drugom svjetskom ratu, borbi koju su predvodili upravo komunisti. Kako tumači Holm Sundhaussen, iskustvo rata bilo je sidrište jugoslavenskog identiteta.⁷⁹ Gore spomenute dvije interpretacije bile su međusobno ovisne jedna o drugoj, a jasni pomaci od jedne ka drugoj bili su primarno rezultat pragmatičnih potreba jugoslavenskih komunista ili nacionalnih komunističkih elita. Ta promjena zrcalila se u potrazi za snažnijim te trajnijim temeljem za njihovu legitimaciju od one određene u često korištenom sloganu: „diktatura proletarijata“ ili „revolucije koja teče“.⁸⁰

U kontekstu spomenutih interpretacija valja promatrati i proslave ustanaka u Hrvatskoj u razdoblju od 1945. do 1991. godine, primarno obilježavanje osnutka Prvog sisačkog partizanskog odreda u šumi Brezovica te ustanak širih narodnih masa na području donjolapačkog kraja u Lici, konkretno u selu Srb te u susjednim mjestima. Dan koji će biti obilježavan u svakoj od republika, kao Dan ustanka bio je izabran posljednjih dana rata od strane Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije. Kao rezultat, redosljed samo djelomično odražava stvarne povijesne događaje.⁸¹ Proslave su primarno bile u službi ideologije tadašnjeg režima koji je u određenim povijesnim okolnostima davao ili uskraćivao značaj spomenutim obljetnicama, što ćemo i analizirati u daljnjem tekstu.

⁷⁸ Wolfgang Hoepken, „War, Memory and Education in a Fragmented Society: the Case of Yugoslavia“, u: *East European Politics and Societies*, 1998; 13; 190. str. 196. i 197.

⁷⁹ Holm Sundhaussen, „Jugoslavija i njezine države sljednice. Konstrukcija, destrukcija i nova konstrukcija „sjećanja“ i mitova“, u: *Kultura pamćenja i historija / (prir.) [i] prevele Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006. str. 245. Isto tako navodi kako je „...unatoč postojanju pojedinih elemenata kontinuiteta, usprkos dubokom lomu Drugoga svjetskog rata, prije svega u području nacionalno-pravnog legitimiteta države, socijalistička je Jugoslavija u svakom pogledu doživljavana kao novi početak, kao feniks što se uzdiže iz pepela. Stoga je i 29.11. 1943. određen kao novi državni praznik. Datum je upisan na državni grb: grb je prikazivao polje uokvireno snopljem žita, a žito je bilo obavijeno plavom vrpcom na kojoj je bio upisan datum osnivanja države. Iznad žita nalazila se crvena partizanska zvijezda petokraka, a sredinu polja činilo je šest baklji, simbola šest jugoslavenskih republika, čiji se plamen ujedinjavao i time simbolički predstavljao "bratstvo i jedinstvo" naroda Jugoslavije.“*

Njemačka povjesničarka Heike Karge, *Sjećanje u kamenu – okamenjeno sjećanje?*, Beograd, Biblioteka XX.vek, 2014. str. 33. navodi kako je Jugoslavenski Savez boraca osnovan 1947. godine s ciljem okupljanja sudionika Narodnooslobodilačkog rata u jednoj organizaciji. „Njegov vrh su činili visoko pozicionirani političari poslijeratnog razdoblja, uglavnom oni koji su i za vrijeme rata bili članovi Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i regrutirani su prije svega iz Titovog najužeg savjetodavnog štaba.“

⁸⁰ Roksandić, nav. dj. str. 256. Pojam često korišten od strane Svetozara Vukmanovića Tempa, jednog od Titovih najbližih savjetnika. Svetozar Vukmanović-Tempo (1912.-2000.) istaknuti crnogorski komunist, član Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za vrijeme Drugog svjetskog rata, odlikovan Ordenom narodnog heroja.

⁸¹ Isto, str. 259.

U ovom potpoglavlju fokus analize bit će povijesna kontekstualizacija događaja u Sisku iz 1941. godine - osnivanja Prvog sisačkog partizanskog odreda, načina na koji je spomenuti događaj obilježavan i interpretiran u komunističkom razdoblju, kada se obljetnica osnivanja odreda nalazila na svojevrsnoj društvenoj i političkoj margini za razliku od obljetnice ustanka u Srbu. Tu tezu dodatno potkrepljuje činjenica podizanja spomenika u šumi Brezovica tek 1981. godine. Deset godina kasnije, u vrijeme političkog osamostaljivanja hrvatske države, Brezovica konačno postaje službeni državni praznik. Povijesnu kontekstualizaciju događanja iz 1941. godine u Sisku i Srbu dodatno ću potkrijepiti citatima iz razgovora s dvojicom povjesničara, dr.sc. Mariom Jarebom s Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu te dr.sc. Draganom Markovinom, povjesničarom te kolumnistom internetskog portala Telegram. Pregledni rad Slobodana Žarića *Aktivnost organizacija KP Hrvatske na području kotara Sisak u toku 1941. i 1942. godine* u kojem se nalaze svjedočanstva nekih osnivača odreda, kao što su Marijan Cvetković te Vlado Janjić Capo poslužit će mi kao relevantna historiografska građa.

Za početak valja razmotriti povijesnu kontekstualizaciju 1941. godine u sisačkom kraju koji je doveo do osnutka Prvog sisačkog partizanskog odreda, a koji će se u razdoblju komunizma selektivno obilježavati, dok će punu afirmaciju doživjeti prilikom stvaranja moderne hrvatske države. Napad Njemačke na Jugoslaviju partijska organizacija na području sisačkog kotara dočekala je s gusto izgrađenom mrežom partijskih organizacija, od Okružnog do mjesnih komiteta. U samom gradu Sisku postojalo je 19 partijskih ćelija s ukupno 89 članova Partije. Na području kotara Sisak djelovala su dva općinska komiteta KP Hrvatske, u općini Sela i Topolovac, koji su rukovodili s ukupno 17 partijskih ćelija, ponajviše u manjim mjestima sisačke okolice. Prema navedenim podacima koji su ustanovljeni isključivo na temelju memoarske građe, budući da nema arhivskih podataka, vidljivo je da je na sisačkom području tada djelovalo 36 partijskih organizacija s ukupno 182 člana Partije. Po socijalnoj strukturi u članstvu je bilo najviše radnika i zemljoradnika. Osim malobrojne ali zato izuzetno aktivne partijske organizacije, na području Siska djelovala je i jaka skojevaska organizacija s izuzetno velikim utjecajem na omladinu, pogotovo na sisačku omladinu.⁸²

Upravo su socijalna i nacionalna struktura odrednice koje bitno razlikuju karakter događaja u Brezovici krajem lipnja te u Srbu krajem srpnja 1941. godine.⁸³ Osnivanje prvog

⁸² Slobodan Žarić, „Aktivnost organizacija KP Hrvatske na području kotara Sisak u toku 1941. i 1942. godine“, Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1988. pregledni članak, str. 142.

⁸³ Žarić, nav. dj. str. 141. Navodi kako Sisak potkraj 19. i na početku 20. stoljeća izrasta u snažan industrijski centar. „Jedna od osnova toga snažnog industrijskog razvoja bila je i blizina prostora jeftine radne snage na

partizanskog odreda u Sisku na izravan je način potaknula Komunistička partija, koja je imala veoma dobro organiziranu partijsku mrežu na tom području koju su činili radnici, nekolicina intelektualaca te studenti koji su bili više ili manje upoznati s komunističkom ideologijom. Događanja u Srbu dijametralno su suprotna od gore spomenutih, kao što ćemo i vidjeti u sljedećem potpoglavlju.

Pripreme za podizanje ustanka na sisačkom području relativno su brzo provedene. To ne čudi, budući da je uz jaku sisačku partijsku organizaciju djelovala jaka skojevska organizacija koja je imala velikog utjecaja na omladinu i stanovništvo Siska, a postojao je i snažan utjecaj partijske organizacije na seljake iz sela sa sisačkog područja, koji odmah po njezinu proglašenju nisu prihvatili ustašku vlast. Nakon prvih ustaških pokolja srpskog stanovništva, neraspoloženje naroda ustaškom NDH pretvoreno je u ogorčenje.⁸⁴ Ipak, do spontanog narodnog ustanka nije došlo, a većina komunista bila je uhapšena od strane ustaške vlasti nedugo po proglašenju Nezavisne Države Hrvatske.

Prekretnica u daljnjem razvitku oružanih formacija na širem sisačkom području bio je njemački napad na SSSR. Istoga se dana u stanu Vlade Janića Cape sastao Okružni komitet KPH za Sisak. Tom su sastanku prisustvovali: Vlado Janić, Marijan Cvetković, Mijo Gorički i Josip Tuškanec. Na sastanku je odlučeno da komunisti moraju biti neprekidno na oprezu, da ni u kom slučaju ne smiju pasti ustašama u ruke i da se kompromitirani komunisti ili oni na koje je ustaška policija sumnjala, povuku u šumu. Dogovoreno je da zbornom mjesto bude na nasipu rijeke Odre u blizini sela Žabna. Također je odlučeno da se ta odluka odmah prenese ostalim partijskim rukovodstvima na području sisačkog okruga. Već istoga dana započelo je s masovnijim okupljanjem komunista na zbornom mjestu, a već naredne noći u šumi Šikara, oko četiri kilometra sjeverno uz rijeku Odru, oko petnaest komunista formiralo je Sisački partizanski odred.⁸⁵

Prvi partizanski odred, koji je osnovan u Hrvatskoj, odnosno u okupiranoj Jugoslaviji, formiran je 22. lipnja 1941. u šumi Žabno kod Siska. Bio je to Sisački narodnooslobodilački

Baniji, u Bosni, Kordunu i Lici, a upravo ta jeftina i eksploatirana radna snaga bila je idealna baza za djelovanje Komunističke partije, tako da se njezine prve organizacije osnivaju već 1919. godine u Tvornici tanina i selu Dubrovčak Desni. Ni zabrana KP Jugoslavije ni progoni komunista nisu zaustavili rast i djelovanje partijskih organizacija na sisačkom području. Utjecaj komunista među sisačkim radnicima sve je više rastao, što se očitovalo u uspješnom djelovanju Nezavisnih sindikata i brojnim štrajkovima. Po nacionalnoj strukturi u članstvu Komunističke partije bilo je 95 posto Hrvata i 5 posto Srba, budući da je to kraj u kojem su pretežni dio stanovništva sačinjavali Hrvati., Vidi: Isto, str. 146.

⁸⁴ Isto, str. 149.

⁸⁵ Isto, str. 149. Vladimir Janjić-Capo (1904.-1991.) zapovjednik Prvog sisačkog partizanskog odreda, general JNA, narodni heroj. Marijan Cvetković (1920.-1990.) organizator osnivanja sisačkog partizanskog odreda, član SKOJ-a, predsjednik Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske, narodni heroj.

partizanski odred. Nastao je zalaganjem rukovodstva Narodnooslobodilačkog pokreta i angažiranjem Vlade Janjića Cape. Osnovani su ga hrvatski komunisti, njih 39 Hrvata, koji su odmah počeli s borbenim akcijama.⁸⁶ Zanimljivo jest da se u djelima Nikole Anića *Antifašistička Hrvatska: Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Hrvatske 1941.-1945.*, Bartola Biličića kustosa i ravnatelja sisačkog Arhiva, *Osnivanje i djelovanje Sisačkog partizanskog odreda, Sisak i Banija 1941.* te u memoarima Marijana Cvetkovića, jednog od organizatora osnivanja Prvog sisačkog partizanskog odreda, *Sjećanje na formiranje Sisačkog i Banijskog partizanskog odreda, Sedma udarna banijska divizija*, šuma Brezovica ne navodi kao mjesto okupljanja sisačkih partizana, iako je to mjesto na kojem se od 1946. neslužbeno, a od 1991. godine službeno obilježava Dan antifašističke borbe u Republici Hrvatskoj. Brezovica se ne spominje zbog toga što se u Brezovici 22. lipnja 1941. godine odred vjerojatno nije organizirano okupio, nego su se kasnijim dolaskom pripadnika odreda u spomenutu šumu stvorili pogodni uvjeti za daljnje djelovanje te partizanske jedinice na spomenutoj lokaciji, pa je samim time u kasnijim interpretacijama Brezovica postala simbol toga odreda i njegovog djelovanja.

Naime, odred je i dalje bio smješten u šumi Šikari, ali je bio podijeljen u dva logora. Partizani se uglavnom skrivaju od ustaških i njemačkih vlasti te izvode diverzije. Borci Sisačkog partizanskog odreda, usko povezani s komunistima i skojevcima u Sisku i okolnim selima, i dalje pokušavaju diverzijama nanijeti Nijemcima i ustašama teškoće na glavnim željezničkim prometnicama koje prolaze kroz Sisak. Osim diverzija, pokušani su i atentati na ustaške tabornike Janka Baljaka i Miju Škornjaču u selu Topolovcu. Početkom srpnja 1941. godine u Sisački partizanski odred dolazi i grupa španjolskih boraca: Ivo Rukavina, Jurica Kalc i Joža Berkopec po vezi koja je bila uspostavljena između Okružnog komiteta KPH za Sisak i Vojnog komiteta Centralnog komiteta KP Hrvatske. Upravo prema instrukcijama Ive Rukavine formirano je i njegovo rukovodstvo u sastavu: Vlado Janić Capo, Marijan Cvetković i Jurica Kalc.⁸⁷

Očito je da je tada novoformirani sisački odred počeo zadavati probleme ustaškim vlastima koje odlučuju suzbiti aktivnost pokreta krajem srpnja 1941. godine. Napad na Sisački partizanski odred započeo je 22. srpnja 1941. godine kada je oko 500 ustaša iznenadilo jedan logor u kojem se nalazila veća grupa boraca. U borbi do koje je došlo poginula su dvojica pripadnika sisačkog odreda, a ostatak grupe povukao se prema selima

⁸⁶ Anić, nav.dj. str. 34.

⁸⁷ Žarić, nav. dj. str. 150.

Ježevo i Preskovo u kotaru Dugo Selo. Misleći da su to bili svi partizani, ustaše nisu našli drugi logor u kojem je bilo i rukovodstvo odreda. Nakon nekoliko dana ta je grupa uspostavila vezu s partijskom organizacijom na lijevoj obali Save, te se zajedno s rukovodstvom odreda prebacila u šumu Brezovicu.⁸⁸

Slika 2. Grad Sisak i rijeka Sava, foto: Bruno Vignjević

Dakle, Sisački partizanski odred, prema do sada istraženim i relevantnim historiografskim podacima, vjerojatno nije osnovan i organiziran na lokaciji šume Brezovica u kojoj se danas službeno obilježava Dan antifašističke borbe. Većina boraca sisačkog odreda bila je aktivna u šumi Tišina Kaptolska koja se nalazila preko rijeke Save. Prvotno mjesto gdje su se okupili ustanici bilo je u blizini sela Žabna na nasipu rijeke Odre, od kuda su otišli prema šumi Tišina Kaptolska na desnoj obali rijeke Save. Nakon ustaškog napada na spomenutu šumu krajem srpnja 1941. godine, pripadnici sisačkog odreda prebacuju se na lijevu obalu rijeke Save, u šumu Brezovica gdje nalaze pogodan prostor za daljnje djelovanje. Možemo pretpostaviti i da su mnogi od ustanika, kako bi se sakrili od ustaških i njemačkih vlasti, često mijenjali lokacije boravka te kako je Glavni štab odreda djelovao na jednoj, dok su članovi odreda bili aktivni na drugim lokacijama. Sigurno je kako osnutak prvog partizanskog odreda u šumi Brezovica, sudeći prema činjenicama koje su navedene, ostaje nerazjašnjena i nedovoljno istražena povijesna epizoda. Kako tvrdi povjesničar Mario Jareb, pravo pitanje jest je li uopće bilo Brezovice; izvornih dokumenata i gradiva o tome događaju ima relativno malo, postoji dio svjedočenja ljudi, pripadnika KPH, koji u svojim zapisima

⁸⁸ Isto, str. 150.

uopće ne spominju osnutak partizanskog odreda na području Brezovice.⁸⁹ Jedna od zanimljivosti koju valja navesti u pokušaju rasvjetljavanja sisačkog ustanka jest i rođendanska čestitka predsjednika SFRJ, Josipa Broza Tita upućena jednom od osnivača sisačkog partizanskog odreda, Vladi Janjiću-Capi od 14. srpnja 1979. godine, u kojem Broz piše kako je Janjić zaslužan za organizaciju prvog partizanskog odreda u tadašnjoj Jugoslaviji, čime Broz de facto priznaje kako je sisački partizanski odred bio prva takva organizacija na području Jugoslavije, unatoč tadašnjem službenom narativu o prvoj ustaničkoj pušci u Srbu.⁹⁰

Osnivanje prvog partizanskog odreda možemo okarakterizirati kao ideološki potenciran otpor i reakciju određene skupine ljudi, a nikako kao masovni narodni ustanak na tadašnje novonastale društvene i političke prilike, konkretno represalije ustaškog režima koje su započele nedugo po osnivanju Nezavisne Države Hrvatske. Jareb vidi događaje u Sisku kao skrivanje pred uhićenjima te početak prvih oružanih aktivnosti KPH na području Hrvatske, te dodaje ako bi se išlo analizirati događaje logikom prve ustaničke puške, onda bi sisački odred nesumnjivo zadobio primat.⁹¹ S druge strane, Dragan Markovina tvrdi kako unatoč malom broju ljudi u sisačkom odredu to možemo okarakterizirati kao početak ustanka određenog broja ljudi; za njega malobrojnost nije presudan čimbenik karaktera potencijalnog ustanka.⁹² Sisački oružani otpor ideološki je potenciran od strane Komunističke partije Jugoslavije čiji su članovi redom činili osnovani odred te su dijelili komunistička ideološka uvjerenja.

Gore iznesenu povijesnu kontekstualizaciju komunisti su nakon Drugog svjetskog rata interpretirali sukladno komunističkoj viziji povijesti te u sklopu paradigme bratstva i jedinstva jugoslavenskih naroda i narodnosti. Povjesničar Drago Roksandić istraživao je izdanja dnevnog lista *Vjesnik* u razdoblju od 1945. do 1991. godine te je tako uočavao promjene u partijskoj i medijskoj interpretaciji obilježavanja Brezovice. Nakon završetka rata Brezovica je interpretirana u kontekstu otpora zbog napada Njemačke na SSSR, kada se jugoslavenski narod odlučio boriti zajedno sa svojom slavenskom, ruskom braćom. Novinski tekst *Vjesnika*

⁸⁹ Razgovor s dr.sc. Mariom Jarebom, Zagreb, održan 26. listopada 2016.

⁹⁰ Anić, nav. dj. str. 361. Između ostalog u čestitci stoji: „... Sa bogatim iskustvom prekaljenog komunista i rukovodioca, još u predratnom periodu, dao si naročito značajan prilog pripremama, organizovanju i vođenju ustanka, posebno u Hrvatskoj, učestvujući i u organizovanju prvog partizanskog odreda u našoj zemlji, i uopće, političkoj afirmaciji ciljeva naše narodnooslobodilačke borbe, oslobođenju svih naših naroda i narodnosti, i njihovoj ravnopravnosti i bratstvu i jedinstvu u slobodnoj Jugoslaviji.“

⁹¹ Razgovor s Mariom Jarebom.

⁹² Razgovor s Draganom Markovinom.

iz 1945. godine isticao je bratstvo i prisnost Jugoslavije i Sovjetskog Saveza.⁹³ Zanimljivo jest da je spomenuti novinski tekst nastao prije parlamentarnih izbora u tadašnjoj Federalnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji kada komunisti još nisu službeno bili na vlasti. U tekstu se nije spomenula sisačka partizanska jedinica, a bile su prikazane, jedna uz drugu, slike Josipa Broza Tita i Staljina.⁹⁴ Već sljedeće, 1946. godine, diskurs se o Brezovici i 22. lipnju mijenja pod utjecajem pojačano vidljivog hladnog rata među donedavnim saveznicima. U tekstu iz 1946. godine *Vjesnik* jasno zauzima poziciju između dva bloka te piše o odlučujućoj ulozi Sovjetskog Saveza u promjeni karaktera Drugog svjetskog rata.⁹⁵

Obljetnica 22. lipnja 1948. godine obilježila se nedugo prije nego što je sovjetsko-jugoslavenski sukob postao javan. Čak je i naslov članka obilježavajući obljetnicu bio „*Sovjetska Armija – osloboditelj podjarmljenih naroda Europe*“ te je stavljen na treću stranu novina, umjesto na naslovnu stranicu kao prethodne tri godine. Sadržaj teksta razlikovao se od prijašnjih. Bilo je jasno da je u tom stadiju sukoba sa Staljinom primijenjena maksima ponašanja bila ponašati se kao veći staljinist nego što je bio Staljin osobno.⁹⁶ No, takav pokušaj dodvoravanja sovjetskom vrhu nije mogao dugoročno opstati.

To je bilo jasno već 22. lipnja 1949. godine kada u tadašnjem izdanju *Vjesnika* uopće nema reference na sovjetske ili jugoslavenske teme povezane tim datumom.⁹⁷ Napetosti povodom Rezolucije Informbiroa bile su na vrhuncu, a mjesta za zajedničko jugoslavensko-sovjetsko sjećanje nije bilo. 1951. godine, na desetu obljetnicu formiranja sisačkog partizanskog odreda *Vjesnik* je ponudio novu interpretaciju nedavne prošlosti. Novinski članak nije spomenuo kako je napad na Sovjetski Savez predstavljao direktan uzrok za osnivanje odreda. Izvještaju nedostaje slavljenički prizvuk i potpuno je orijentiran na dnevne događaje, kao što je izgradnja vodotornja.⁹⁸ Iz spomenutog je vidljivo kako su novinski urednici željeli izbjeći riskantnu poveznicu sa Sovjetskim Savezom, umjesto toga inzistirajući

⁹³ Roksandić, nav.dj. str.260. Naslov je glasio: „22. lipnja počeli smo graditi naše bratstvo sa Sovjetskim Savezom: jamcem naše slobode i nezavisnosti,“

⁹⁴ Isto, str. 260.

⁹⁵ Isto, str. 262. U tekstu između ostalog piše: „... o promjeni karaktera Drugog svjetskog rata kada SSSR ulazi u sukob. Kada je velika zemlja socijalizma koja ne poznaje agresivne ratove već samo obrambene i oslobodilačke, stupila na bojište, Drugi svjetski rat postao je antifašistički rat.“

⁹⁶ Isto, str. 262. U tekstu je između ostalog pisalo: „Ali povijest još nikad nije svjedočila jednoj moćnoj nenadmašnoj zemlji koja je prolazila kroz mnoge druge zemlje ne sa svrhom porobljavanja već njihovog oslobođanja.“

⁹⁷ Isto, str. 262.

⁹⁸ Isto, str. 262. i 263. Sa proslave obljetnice izvještavano je na sljedeći način. „... Jučer, deset godina nakon što su naoružani napustili Sisak jednog ranog jutra, mnogi od ovih prvih partizana iz sisačkog okruga došli su proslaviti obljetnicu njihovog odreda...Jučer je dovršen sisački vodotoranj, najvažnija građevina gradskog vodovoda. Konačno i Sisak ima vlastiti vodovod.“

na domaćem hrvatskom kontekstu, dodajući tome i jednu značajku određenog urbanističkog napretka grada: izgradnju vodotornja, indirektnog simbola progressa jugoslavenskog tipa socijalizma koji se nastavio razvijati neometano od strane SSSR-a.

Početak marginalizacije obilježavanja osnutka partizanskog odreda u Brezovici započinje od 1953. pa do 1956. godine. U tom razdoblju uopće se ne piše o obljetnici sisačkog odreda. Tito te iste, 1956. godine, odlazi u drugi posjet Moskvi te započinje normaliziranje jugoslavensko - sovjetskih odnosa. 22. lipnja 1956. godine *Vjesnik* donosi nove interpretacije događaja iz 1941. Đuro Kladarin, tadašnji glavni urednik novina te utjecajni partijski dužnosnik pisao je tada o potrebi zbližavanja dviju država na principima mira i socijalizma te eliminiranju negativnih značajki jugoslavensko-sovjetskih odnosa koje su se razvile tijekom hladnog rata i blokovske politike.⁹⁹ Događaji koji su uslijedili sljedećih mjeseci u SSSR-u, Poljskoj i Mađarskoj učinili su bilo kakve daljnje pokušaje jugoslavensko - sovjetske „pomirbe“ neodrživim, a spominjanje 22. lipnja 1941. suvišnim. Čini se, kako u skladu s *Vjesnikom* nitko nije uložio trud kako bi „spasio“ obljetnicu 22. lipnja 1941 za unutarnje, hrvatske potrebe. Koliko daleko može ići korištenje obljetnice za različite političke ciljeve najbolje svjedoče događaji iz 1969. godine kada je obljetnica sisačkog odreda iskorištena za obilježavanje pedesete godišnjice jugoslavenskog komunističkog pokreta, kao i za bratimljenje dvaju gradova, Siska i češkog grada Zvolea, u vrijeme kada je bilo jasno koje su bile konzekvence sovjetske okupacije Čehoslovačke te Titove neskrivene podrške Aleksandru Dubčeku i čehoslovačkom komunističkom vodstvu.¹⁰⁰

1971. godine, na vrhuncu pokreta „Hrvatskog proljeća“,¹⁰¹ Brezovica opet postaje aktualna u kontekstu zategnutih hrvatsko-srpskih odnosa. Iste godine, na proslavi obljetnice osnutka partizanskog odreda govorio je jedan od osnivača, Marijan Cvetković. Govor je održan u vrijeme pojačanih političkih i društvenih tenzija u Hrvatskoj, posebice u okolici Siska gdje zajedno s hrvatskom većinom u gradu i dijelu okolnih naselja, obitava i brojna srpska manjina. Komentirajući odnos između ustaša i hrvatskih komunista prije 22. lipnja 1941. godine, on je istakao neke činjenice koje do tada baš i nisu bile uvriježene. Nema

⁹⁹ Isto, str. 264.

¹⁰⁰ Isto, str. 267.

¹⁰¹ Hrvatsko proljeće - naziv je za nacionalni politički i kulturni pokret u SR Hrvatskoj krajem 60.-ih i početkom 70.-ih godina prošlog stoljeća, a čiji su predstavnici zahtijevali određenu političku i ekonomsku autonomiju u okviru SFRJ. Najistaknutiji predstavnici toga pokreta bili su: Miko Tripalo, Savka Dabčević-Kučar, Dražen Budiša, Vlado Gotovac.

sumnje kako se status proslava 22. lipnja potpuno promijenio nakon sloma „Hrvatskog proljeća“ u zimu 1971. godine.¹⁰²

Daljnje proslave tijekom 70-ih godina bile su na marginama javnog života u Hrvatskoj, ponajviše zato što se radilo o partizanskom odredu čije su redove sačinjavali Hrvati, a nakon buđenja nacionalne svijesti, odnosno tijekom masovnog pokreta proljećara te njihovog sloma koji je predstavnike hrvatskih komunista udaljio s javne političke scene, dok je većinu ostalih intelektualaca i studenata osudilo na zatvorske kazne, dolazi do razdoblja „hrvatske šutnje“ u kojem su se sve važne manifestacije ili događaji s hrvatskim predznakom na političkoj, društvenoj i kulturnoj sferi potiskivali ili stavljali u drugi plan. Tijekom godina koje su prolazile, šutnja je uključivala izbacivanje događaja iz povijesnog narativa. Primjerice, u *Vjesnikovom* članku „Na današnji dan“ od 22. lipnja 1978. godine koja je bilježila bitne događaje koji su se dogodili na taj dan, osnutak partizanskog odreda u Brezovici uopće nije spomenut.¹⁰³

Tek nakon Titove smrti *Vjesnik* prvi puta u povijesti objavljuje povijest sisačkog partizanskog odreda. Visoki partijski dužnosnik, hrvatski komunist i jedan od sisačkih partizana, Mika Špiljak javno izjavljuje kako se moramo podsjetiti na povijesnu pogrešku u izjavama vezanim za Dan ustanka, 27. srpnja, kako je tada pukla prva ustanička puška.¹⁰⁴ Za Brezovicu je vrlo značajna 1981. godina kada je na tom mjestu podignut reprezentativni spomenik, djelo akademskog kipara Želimira Janeša. U spomenik je ugrađena ranija ploča s imenima poginulih boraca odreda. Do 1981. godine na tom mjestu nalazila se spomen ploča iznad koje se nalazio stari brijest ispod kojeg je osnovan sisački odred.¹⁰⁵ Izgradnja spomenika zasigurno je doprinijela promjeni u načinu obilježavanja mjesta te odnosu ljudi prema spomen-području.

¹⁰² Roksandić, nav. dj. str. 268. Cvetković je između ostalog izjavio: „Sve što su tražili od nas bilo je nedjelovanje, da se nismo složili s tim njihovim zahtjevom kojeg su iznijeli, imajući u vidu da je bio rat, jednostavno bi nas ubili. Ali da smo uvažili njihov zahtjev, sva vrata, a i budućnost bili bi otvoreni za nas u novoj državi.“

¹⁰³ Isto, str. 268.

¹⁰⁴ Isto, str. 269. Špiljak je istakao sljedeće: „...Datum Dana ustanka u Hrvatskoj nije izabran kako bi obilježavao prvi ispaljeni metak, niti prvi sukob, čak niti prvu neprijateljsku ofenzivu, nego dan kada je oslobođen prvi okrug i regionalni centar.“ Mika Špiljak (1916.-2007.) bio je istaknuti hrvatski komunist i političar, jedan od organizatora osnivanja sisačkog odreda te kasniji predsjednik Predsjedništva SFRJ (1983.-1984.)

¹⁰⁵ Hrženjak, nav. dj. str. 228.

1985. godine pristup Brezovici ponovno mijenja svoj smjer. Marijan Cvetković je te godine održao proročanski govor, što će se pokazati koju godinu kasnije, u kojem je iznio mogućnost raspada jugoslavenske države te međuetničkog rata.¹⁰⁶

Kako se bližio kraj osamdesetih godina, tradicionalni partijski diskurs sve je više nastojao oživjeti vrijednosti antifašizma i partizanske borbe koje su u tadašnjem novonastalom društveno-političkom kontekstu, obilježenom sve raširenijim nacionalističkim tenzijama, bile nepopularne. Zadnje dvije godine obilježavanja 22. lipnja u bivšoj državi nije se ni spominjalo sisački partizanski odred koji više nikome nije služio za političke i druge interese. Nakon uvođenja višestranačja i državne neovisnosti nakon 1990. godine značenje 22. lipnja 1941. još se jednom iz korijena promijenilo. Ukidanjem Dana ustanka naroda Hrvatske kao službenog praznika, Brezovica postaje Danom antifašističke borbe u sklopu tadašnje politike „svehrvatskog pomirenja.“¹⁰⁷ Eric Hobsbawm o izmišljanju tradicije kaže kako je njezin cilj ponavljanjem usaditi određene vrijednosti i norme ponašanja. Ponavljanje automatski implicira kontinuitet s prošlošću.¹⁰⁸

U to su se vrijeme također iskristalizirali politički stavovi pojedinih političkih stranaka o statusu i ulozi antifašizma i antifašističke baštine u samostalnoj Republici Hrvatskoj koji će obilježiti cjelokupno predstojeće desetljeće. Najradikalniji stav prema antifašizmu i obilježavanju Dana antifašističke borbe zauzela je Hrvatska stranka prava čiji je tadašnji vođa Dobroslav Paraga izjavio kako razbojnička obljetnica ne zaslužuje nikakvu proslavu, kako drugovi zaboravljaju da su svoje razbojništvo započeli nakon treptaja iz Moskve te kako se partizani nisu borili protiv režima NDH, nego protiv nezavisnosti hrvatske države kao takve. Socijaldemokratska Partija, stranka proizašla iz Saveza komunista Hrvatske osudila je izjednačavanje važnosti antifašizma s boljševizmom te rušenje i uništavanje antifašističkih

¹⁰⁶ Roksandić, nav. dj. str. 269. Cvetković je između ostalog rekao: „...Bilo bi grozno ako bi našim „prijateljima“, svim tim hrvatskim i srpskim nacionalističkim emigrantima narasla krila i kada bi oni na krilima toga poletili. Bilo bi krvi do koljena i Libanon bi se u usporedbi s nama činio kao dječja igra. Mislim da je to perspektiva iz koje trebamo sagledati našu borbu i poslijeratni napredak u kojem smo stvorili samoupravljanje, stvorili socijalnu sigurnost, stvorili ekonomski temelj, stvorili bratstvo i jedinstvo, stvorili snažnu zajednicu.“

¹⁰⁷ Isto, str. 270., Svehrvatsko pomirenje podrazumijevalo je Tuđmanovu ideju o pomirbi suprotstavljenih strana, partizana i ustaša, u Drugom svjetskom ratu. Jedan od njegovih prijedloga bio je da se na prostoru nekadašnjeg logora Jasenovac pokopaju ostaci kostiju ustaško-domobranske i partizanske vojske, po uzoru na ideju nekadašnjeg španjolskog predsjednika Francisca Franca i memorijalno mjesto Valle de los Caidos, gdje su zajedno pokopani pripadnici Republikanske vojske i falangisti, sukobljene strane u Španjolskom građanskom ratu (1936.-1939.). Vidi: Markovina, nav.dj. str. 32. i 33.

¹⁰⁸ Eric Hobsbawm, „Izmišljanje tradicije“, u: *Kultura pamćenja i historija*, str. 139.

spomenika, čime, kako su napomenuli, Hrvatska postaje jedina europska zemlja koja uklanja obilježja antifašističke borbe svoga naroda.¹⁰⁹

Brezovica je kao mjesto sjećanja, kako smo mogli vidjeti, prešla put od potpune marginalizacije i zaborava u razdoblju komunističkog režima, pa sve do ponovne aktualizacije i obilježavanja na razini samostalne hrvatske države. Kao što smo mogli vidjeti u uvodu ovog potpoglavlja, neke od lokacija osnivanja sisačkog partizanskog odreda nedovoljno su istražene. Interpretacija šume Brezovice kao mjesta okupljanja odreda nije sasvim historiografski precizna; Brezovica je predstavljala pogodno mjesto za kasnije djelovanje odreda, dok je odred prvotno osnovan na drugoj lokaciji, konkretno u blizini mjesta Žabno kraj Siska.

Odluka Tuđmanove administracije iz 1991. godine o premještanju službenog antifašističkog praznika na 22. lipanj bila je motivirana političkim razlozima i željom za prikladnim priznavanjem sisačkih partizana. Zagrebački *Večernji list* tada objavljuje „kako promjena datuma nije samo plaćanje duga povijesnoj istini, već i znakovito oslobođenje Hrvatske od duhovnog, kulturnog i političkog ugnjetavanja koje je trpjela više od sedamdeset godina.“¹¹⁰ Paradoksalno, iako je Tuđman ponovno aktualizirao Brezovicu i sjećanje na sisačke partizane, tijekom devedesetih je godina ta komemoracija prošla praktično neprimijećena. U kontekstu Domovinskog rata te u konstrukciji novog nacionalnog narativa Brezovica, iako priznata kao službeni praznik, u stvarnosti nikome nije predstavljala značajan datum koji bi trebalo obilježavati. Tuđman nije nikad prisustvovao službenim ceremonijama nego je radije slao članove Sabora, dok su lokalne antifašističke boračke udruge organizirale dodatne komemoracije na različitim mjestima sjećanja diljem zemlje.¹¹¹ Dodajmo na kraju i činjenicu kako je spomenik sisačkim partizanima nakon 1990. godine devastiran: dio skulpture je prostrijeljen, a ploča s imenima je razbijena.¹¹²

Na kraju poglavlja nam preostaje zapitati se kakav je današnji status obilježavanja osnutka partizanskog odreda u Brezovici. Najkompetentniji su po tom pitanju zasigurno povjesničari, pa su tako Mario Jareb i Dragan Markovina izrekli svoj osobni stav o značenju proslave Dana antifašističke borbe. Jareb kaže kako proslava u Brezovici za njega nema nikakvo značenje. Brezovica je prema Jarebu izmišljeno mjesto sjećanja koje se slavi na temelju dosadašnjih istraživanja o 77 prvih partizana, a koji se prema dostupnim i relevantnim

¹⁰⁹ Roksandić, nav.dj. str. 271.

¹¹⁰ Pavlaković, nav. dj. str. 125.

¹¹¹ Isto, str. 125.

¹¹² Hrženjak, nav. dj. str. 228.

povijesnim podacima nisu okupili 22. lipnja 1941. godine u spomenutoj šumi. Na pitanje o značaju hrvatskog antifašizma sadržanog u partizanskoj borbi, Jareb rezolutno odgovara kako partizanski pokret ne možemo nazivati antifašističkim nego samo i jedino komunističkim; za pojam antifašizma tvrdi kako se počeo upotrebljavati tek nakon 2000. godine. Tvrdi kako je većina ljudi pristupala partizanskim jedinicama iz straha za vlastiti život, ali pritom nije bila antifašistički osviještena, nego je brzo po pristupanju partizanima bila komunistički indoktrinirana.¹¹³

Dragan Markovina s druge strane današnji kontekst proslave u Brezovici opisuje terminom „nacionalizacija antifašizma“. Pod tim terminom podrazumijeva nedostojan odnos velikog dijela hrvatske političke elite koji partizansku borbu hrvatskog naroda i antifašizam interpretira u sklopu nacionalnog narativa u kojem je partizanska bora hrvatskog naroda tek jedna od etapa borbi za hrvatsku samostalnost, a pritom je isključena iz šireg jugoslavenskog konteksta. Dok bude prevladavao takav odnos vlasti prema uspomeni na osnivanje sisačkog partizanskog odreda, možda je jedini pravedan čin neobilježavanje obljetnice, smatra Markovina.¹¹⁴

Slika 3. Službeno polaganje vijenaca Hrvatske vojske, Brezovica, 2016. foto: Bruno Vignjević

¹¹³ Razgovor s Mariom Jarebom.

¹¹⁴ Razgovor s Draganom Markovinom.

3.2. Srb - Dihotomija sjećanja

Slika 4. Spomenik Danu ustanka naroda Like u Srbu, foto: Bruno Vignjević

Kao što smo već spomenuli u prethodnom dijelu rada, komemoracije te politički rituali označavaju ključne sastavnice nacionalne kulture sjećanja, važne za stvaranje i jačanje ponajprije ideoloških i etničkih, a samim time i ekonomskih, rodnih te ostalih identiteta. Za početni dio ovoga dijela potrebno je objasniti kako se konstituiraju mjesta sjećanja. Pierre Nora smatra kako je konstituiranje mjesta igra pamćenja i povijesti, interakcija dvaju čimbenika koja rezultira njihovom uzajamnom preuvjetovanošću.¹¹⁵ Dakle, razumijevanje i interpretacija pojedinog mjesta sjećanja ne počiva samo na dokazanim historiografskim činjenicama; faktor ljudskog pamćenja jest taj koji uvelike određuje kako ćemo se i na koji način sjećati određenog mjesta. Bitna za napomenuti jest činjenica kako je, osim ljudskog pamćenja te povijesne znanosti, za konstituiranje mjesta pamćenja važan politički poredak koji gotovo uvijek nastoji zadržati monopol nad pluralizmom povijesnih narativa, pritom ih nastojeći uskladiti s ostalim važnim blagdanima, komemoracijama te mjestima sjećanja službenog narativa određenog političkog, tj. državnog poretka. Kao što tvrdi Jović, službena sjećanja možemo definirati kao sjećanja koja su službeno podržana i promovirana od strane onih na pozicijama moći u određenom društvu.¹¹⁶

Nakon što smo na početku općenito definirali način na koji određeni događaj ili mjesto postaje važno mjesto nacionalnog sjećanja određenog društva, možemo započeti s povijesnom

¹¹⁵ Nora, nav. dj. str. 37. Nora tvrdi kako su mjesta pamćenja „... mješanci, hibridi i mutanti, čvrsti spletovi života i smrti, vremena i vječnosti, spirala kolektivnog i individualnog, prozaičnog i svetog, stalnog i promjenjivog.“

¹¹⁶ Jović, nav. dj. str. 98.

kontekstualizacijom vezanom za nekadašnji Dan ustanka naroda Hrvatske koji se obilježavao svake godine 27. srpnja, od 1946. do 1990. kao glavni republički praznik Socijalističke Republike Hrvatske. U bivšoj socijalističkoj Jugoslaviji postojali su državni i zasebni republički praznici. Državni su praznici bili Nova godina, 31. prosinca, Praznik rada, 1. svibnja, Dan borca, 4. srpnja te Dan Republike, 29. studenoga.¹¹⁷ Republički praznici sastojali su se od datuma ustanaka te osnivanja antifašističkog vijeća svake od ukupno šest konstitutivnih jugoslavenskih republika.

Kao što smo spomenuli u prethodnom potpoglavlju, ideopolitička interpretacija mjesta sjećanja u bivšem režimu imala je za temeljni preduvjet Narodnooslobodilački rat te Komunističku partiju Jugoslavije koja je organizirala i rukovodila ustankom i borbom protiv nacifašističke okupacije od 1941. do 1945. godine.¹¹⁸ Jugoslavenski su komunisti planirali oružani otpor protiv Sila Osovine već prilikom okupacije Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. godine, no ipak je invazija njemačke vojske na Sovjetski Savez, 22. lipnja 1941. poslužila kao iskra ustanku te formaciji prvih partizanskih jedinica na području Hrvatske u šumi Brezovica blizu industrijskog grada Siska. Vođen od strane Vladimira Janjića – Cape te Marijana Cvetkovića, sisački partizanski odred, koji su sačinjavali pretežno borci hrvatske nacionalnosti, uglavnom je sabotirao i onesposobljavao obližnje željezničke pruge, reprezentirajući tako prvi čin oružanog otpora u Hrvatskoj.¹¹⁹ Početak oružanog otpora zaista možemo pripisati karakteru spomenutih događaja krajem lipnja 1941. godine, no ne i masovniju uključenost većih narodnih masa u pružanje oružanog otpora. Potonje je bilo povijesna realnost te posljedica događaja koji su prethodili srpanjskom ustanku.

U daljnjoj povijesnoj kontekstualizaciji događaja u Srbu izložit ću osnovne historiografske činjenice o događajima na području šire ličke regije te dijela Bosne i Hercegovine 1941. godine, pri čemu ću kao historiografsku građu koristiti znanstveni rad dr.sc. Maria Jareba *Prilog raspravi o karakteru ustanka od 27. srpnja 1941. godine* te razgovor sa spomenutim autorom, dijelove iz knjige *The Strange Silence: Explaining the Absence of Monuments for Muslim Civilians Killed in Bosnia during the Second World War*,

¹¹⁷ Dan borca, koji se obilježavao 4. srpnja svake godine, simbolizirao je spomenuti datum iz 1941. godine kada je Komunistička partija Jugoslavije donijela odluku o početku oružanog ustanka. Dan Republike koji se obilježavao 29. studenog, obilježavao je 1943. godinu, kada je na taj datum održano drugo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) u gradu Jajcu, u Bosni i Hercegovini. Tada je s prijestolja svrgnuta dinastija Karađorđevića te je proglašena nova jugoslavenska država, Demokratska Federativna Jugoslavija, od 1945. godine Federativna Narodna Republika Jugoslavija te konačno od 1963. godine Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija.

¹¹⁸ Roksandić, nav.dj. str. 256.

¹¹⁹ Pavlaković, nav. dj. str. 124.

kanadskog povjesničara Maxa Bergholza, djelo povjesničara Slavka Goldsteina *1941. Godina koja se vraća*, zatim *Četnici u Hrvatskoj 1941.-1945.* Fikrete Jelić-Butić, knjigu jednog od sudionika događaja u Srbu, partizanskog borca i narodnog heroja, Danila Damjanovića Danića *Ustanak naroda Hrvatske u Srbu i okolini*, novinski članak povjesničara Tvrtka Jakovine u Jutarnjem listu, *Ustanak u Srbu: Što se dogodilo 27. srpnja 1941. godine.?*, članak povjesničara Josipa Jagića *Tko je ustao 27. jula 1941 i protiv koga?* te razgovor s povjesničarom dr.sc. Draganom Markovinom.

Odmah po uspostavi NDH, srpsko stanovništvo stavljeno je van zakona i izloženo ustaškom teroru. Već tijekom svibnja i lipnja ustaše odvede viđenije muškarce srpske nacionalnosti u internaciju po raznim logorima diljem NDH. Većina tih ljudi svoj će kraj dočekati u logoru Jadovno koji je osnovan u Lici koncem lipnja 1941. U nešto manje od dva mjeseca funkcioniranja, logor Jadovno, kao i njegove okolne jame, postat će poprištem zločina nevjerojatnih razmjera. U ta je dva mjeseca ubijeno otprilike 13.000 ljudi, što je gotovo polovina od 24.000 ljudi koliko je ubijeno u logorskom sustavu Gospić – Velebit – Pag kojeg je Jadovno bio dio.¹²⁰ Vijesti o zločinima takvih razmjera naprosto se nisu mogle sakriti čak ni unatoč nepristupačnom velebitskom terenu i slabim komunikacijskim vezama; do okolnih ličkih krajeva ubrzo su počele pristizati vijesti o tragičnim događajima. Također, ustaške akcije čišćenja na područjima Like, Banije i Korduna sve više su povećavali strepnju i strah među lokalnim pravoslavnim stanovništvom. Kako tumači Jelić-Butić, ustaška kampanja protiv Srba poprimila je od samog početka sva svoja bitna obilježja. S jedne strane vođena je široka propaganda kojoj su nosioci bili najviši ustaški funkcionari, a s druge su strane istodobno uslijedile konkretne akcije terora različitih oblika.¹²¹

Masovni zločini koji prethode ustanku u osnovi su bili nalog ustaške vlasti za provedbom „akcije čišćenja“ na teritoriju NDH koji se tada nazivao imenima Velike Župe Krbave i Psata. U izjavi od 5. studenoga 1941. Maks Luburić kaže da je potkraj lipnja bio upućen s „posebnom misijom u Župu Krbavu i Psat“ da provede „akciju čišćenja“ i da je tom prilikom „u rukama imao jedan opći nalog da se na teritoriju Velike Župe Krbave i Psat sve vlasti, pa tako i vojničke, imaju staviti na raspoloženje i podrediti meni tako dugo, dok nije završena akcija čišćenja koja je zamišljena.“¹²² U isto je vrijeme u Zagrebu njemački general Glaise von Horstenau osuđivao ponašanje „divljih ustaša“ koji su „posljednjih tjedana besmisleno divljali po gradovima i selima i pridonijeli da se ionako, po raspoloženju ljudi, ne

¹²⁰ Slavko Goldstein, *1941. Godina koja se vraća*, Zagreb, Novi Liber, 2007. str. 124.

¹²¹ Fikreta Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj 1941.-1945.* Zagreb, Globus, 1986. str. 28.

¹²² Goldstein, nav. dj. str. 125.

posebno široka platforma vlade znatno smanji“.¹²³ Na odgovor prestrašenih i očajnih seljaka nije trebalo dugo čekati.

Goldstein navodi kako su u drugoj polovici lipnja srpska sela jugoistočnih dijelova Like i jugozapadnih dijelova Dalmatinske zagore bila već krajnje uznemirena. Ustaše iz garnizona u Boričevcu izvode prepade na srpska sela, opkoljavaju pojedine kuće i zaseoke, vrše premetačine u potrazi za oružjem i usput pljačkaju, premlaćuju uhićene, a poneke i ubijaju. U tom je kotaru od 14. do 29. lipnja uhapšeno 140 srpskih muškaraca, dok u nekim ličkim kotarevima i više (osobito Gospić). Većina uhapšenih otpremljena je na Pag i u Jadovno, a neki su ubijeni već po putu i bačeni u jame. U susjednoj Bosanskoj krajini progoni su mjestimično još drastičniji.¹²⁴

Jareb priznaje činjenice u vezi ustaških zločina koji su prethodili ustanku, no tvrdi kako suprotstavljanje NDH kao hrvatskoj državi i masovni zločini nad hrvatskim (i muslimanskim stanovništvom) upućuju na to da je bar dio ustanika na svoje djelovanje bio potaknut mržnjom prema Hrvatima kao narodu.¹²⁵ Damjanović-Danić navodi kako su u prvom naletu do 3. srpnja 1941. ustaše masovno pobili preko 750 muškaraca, žena i djece u kotaru Donji Lapac. U Suvaji su ubili 300 ljudi, u Osredcima 24, Kruškovači 15, Bubnju 152, Meljencu 136, Nebljusima 94, Mišljenovcu 15, Gajinama 19.¹²⁶ Uslijed sve masovnijih ustaških ubojstava i nasilja dolazi do masovnog iseljavanja i bježanja srpskog stanovništva izvan granica tadašnje NDH te na područja pod talijanskom vlašću. Istodobno je organizirano, u većim ili manjim grupama, stalno dovođenje uhapšenih Srba u koncentracijske logore, koji postaju važna institucija u provođenju ustaškog terora.¹²⁷ Kako se ustaški teror tijekom srpnja pojačavao, bilo je sve izvjesnije da je put prema ustanku otvoren. Lika, kao ni veliki dio BiH, više se nisu mogli primiriti. Po selima su dežurale naoružane straže, a neka su sela u potpunosti već bila u zbjegovima po brdima i šumama. Dobro organizirani lički komunisti,

¹²³ Tvrтко Jakovina, *Ustanak u Srbu: što se dogodilo 27. srpnja 1941.?*, *Jutarnji list*, (27. srpnja.2010.) online verzija na: www.jutarnji.hr/ustanak-u-srbu-sto-se-dogodilo-27.-srpnja-1941. Pristupljeno: 23.11.2016.

¹²⁴ Goldstein, nav. dj. str. 122. i 123. Pag i Jadovno činili su sustav ustaških koncentracijskih logora u Drugom svjetskom ratu.

¹²⁵ Mario Jareb, „Prilog raspravi o karakteru ustanka od 27. srpnja 1941. godine“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3., 2011. str. 758.

¹²⁶ Danilo Damjanović-Danić, *Ustanak naroda Hrvatske u Srbu i okolini*, Zagreb, IP „Progres“ 1972. str. 44.

¹²⁷ Jelić-Butić, nav. dj. str. 30. Navodi dalje „... Prema njemačkim podacima, u Srbiji je potkraj srpnja 1941. bilo oko 137.000 iseljenih i pobjeglih Srba iz NDH, ali budući da nisu svi bili prijavljeni njemačkim vlastima, smatralo se da ih ima oko 180.000, a prema nekim izvorima i više od 200.000.“

prema direktivi svojih viših komiteta, krenuli su među ugrožene ljude koje nije bilo teško organizirati za otpor.¹²⁸

Slika 5. Zabetonirane jame s ostacima žrtava ustaškog terora, Selo Bubanj Doljanski, 2016. foto: Bruno Vignjević

Masovni ustaški zločini na širem području ličke regije te određenih dijelova Bosne, odnosno u krajevima pretežno naseljenim etničkim srpskim stanovništvom, u prvim su mjesecima novostvorene NDH sigurno prouzrokovali i protuhrvatsko raspoloženje koje spominje Jareb. Markovina to raspoloženje promatra kao povijesnu realnost u kontekstu progona i ubijanja srpskih civila od strane ustaške vojske. Ujedno se pita je li drugačije raspoloženje uopće moglo postojati u srpskim krajevima nakon ustaških zločina te dodaje da je upravo zato bitno naglasiti kako je ustanak najvećim dijelom rukovodio i organizirao Hrvat Marko Orešković kako bi barem na simboličan način pokušao izgraditi poljuljano povjerenje srpskog prema hrvatskom narodu.¹²⁹

Prothrvatsko raspoloženje kod dijela ljudi na tim područjima koje spominje Jareb, ne bi prouzrokovalo masovni oružani otpor da nije bilo ustaških ubojstava i progona krajem lipnja i početkom srpnja koji su posljedično doveli do situacije u kojoj tim ljudima nije preostalo ništa drugo osim samoorganiziranja s ciljem spašavanja vlastitog života.¹³⁰ Jakovina tvrdi kako je ustanak bio pobuna, borba za samoodržanje, osveta. Većina naroda reagirala je

¹²⁸ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, Zagreb, EPH Liber, 2008. str. 266.

¹²⁹ Razgovor s Draganom Markovinom.

¹³⁰ Isto.

baš kako se stoljećima na graničnom i ratnom području reagiralo.¹³¹ Markovina tvrdi kako je Srb bio ustanak naroda jednog kraja iz očaja, dakle, naroda koji je išao braniti živu glavu.¹³² Jareb s druge strane iznosi kako je Srb bio ustanak srpskog stanovništva protiv NDH te hrvatske države kao takve. Neki od bivših časnika jugoslavenske kraljevske vojske, pripadnici prijeratnih građanskih stranaka te članovi udruženja Sokol skrivaju se na područjima pod talijanskom vlašću te traže da se ta područja pridruže fašističkoj Italiji, tvrdi Jareb.¹³³ Jelić-Butić tvrdi kako je upravo izvanredna situacija s kojom se suočilo srpsko stanovništvo u NDH zbog sve opsežnijeg i krvavijeg ustaškog terora, vodila prema poduzimanju određenih akcija. Glavni nosioci te akcije bili su pojedini srpski građanski političari koji su se, nudeći suradnju, obraćali talijanskom okupatoru.¹³⁴ Veće okupljanje aktivnijih srpskih građanskih elemenata bilo je u Kistanjama, tj. uz samu spomenutu granicu između NDH i Italije. Najviše ih je stiglo iz Knina, u kojemu su se okupljali do uspostave ustaške vlasti, 22. svibnja.¹³⁵

U ustanku koji je buknuo u Srbu, ideologija se, za razliku od slučaja sisačke Brezovice gdje se okupljaju članovi Komunističke partije Hrvatske, uključila ipak malo kasnije, što je najviše bilo uzrokovano početnom uključenošću četničkih pukova u partizanskim odredima te upotrebom imena gerilac za sve ustanike. Spomenutu problematiku analizirat ćemo kasnije u tekstu.

Naime, tadašnje stanovništvo Srba i okolnih mjesta bilo je relativno slabo pismeno ili nepismeno, a ako uzmemo u obzir geografsku lokaciju te slabu prometnu povezanost s većim urbanim središtima, možemo reći kako su tadašnji žitelji toga ličkog kraja bili izolirani od tadašnjih glavnih političkih, ekonomskih i kulturnih tokova.¹³⁶ Možemo pretpostaviti kako je većinski nepismeno stanovništvo, koje je uglavnom živjelo od obrade zemlje i uzgoja stoke, u kontekstu tadašnjih događanja bilo relativno slabo informirano o komunističkoj i četničkoj

¹³¹ Jakovina, *Jutarnji list*, 2010. nav. tekst.,

Vojna krajina ili Vojna granica - habsburško vojno područje koje je stvoreno u 16. stoljeću u dijelovima Hrvatske koji su graničili s Osmanskim carstvom te je pretežno bilo nastanjeno pravoslavnim stanovništvom, (uključujući i Vlahu) koji su kasnije zadobili srpski nacionalni identitet. Većina muške populacije na tom području bila je u vojnoj službi boreći se za interese Habsburške monarhije. Ukinuta je 1881. godine.

¹³² Razgovor s Draganom Markovinom.

¹³³ Razgovor s Mariom Jarebom.

¹³⁴ Jelić-Butić, nav. dj. str. 32. Navodi dalje „... Traženje zaštite za ugroženo srpsko stanovništvo imalo je za cilj da se pod okriljem talijanskog okupatora ispolji ne samo raspoloženje nego i određena akcija protiv ustaškog režima i NDH. Ta je akcija već od početka svibnja rezultirala pojedinim konkretnim dodirima i dogovorima na području sjeverne Dalmacije, a zatim u južnoj Lici, Hercegovini i dijelu zapadne Bosne.“

¹³⁵ Isto, str. 33.

¹³⁶ Damjanović-Danić, nav. dj. str. 29. Navodi kako je „... prema rezultatima popisa stanovništva od 31. ožujka 1931. godine u donjolapačkom kotaru živjelo je 92% Srba i 8% Hrvata. Stanovništvo je bilo neprosvijećeno, imalo je 63,7% nepismenih, od toga žena čak 84%. Poljoprivreda je bila glavno zanimanje, 96% stanovnika živjelo je od obrade zemlje, a svega 4% od ostalih zanimanja.“

ideologiji koje će se tih mjeseci međusobno ispreplitati i u velikoj mjeri utjecati i odrediti njihove živote. Ipak, tamošnji lički seljaci su zbog čestih pečalbi, sezonskih najamnih radova, prilikom svojih boravaka u gradovima ili doticaja sa školovanim radnicima te članovima tada ilegalne Komunističke partije Jugoslavije, postajali svjesni vlastitoga socijalnog statusa u društvu. Vraćajući se u svoja rodna mjesta neki od njih počeli su širiti ideje s kojima su se upoznali.¹³⁷

Ustanak 27. srpnja 1941. godine istodobno je izbio u Srbu i drugim mjestima istočne i jugoistočne Like, te neposredno prije toga istoga dana u Drvaru, Bosanskom Grahovu i brojnim drugim mjestima u jugozapadnoj Bosni. Sljedećega dana proširio se na područja sjeverne Dalmacije, od obrovačke okolice do Kninske krajine. Može se govoriti o jedinstvenom ustanku srpskoga stanovništva na području istočne i jugoistočne Like, sjeverne Dalmacije i jugozapadne Bosne, a ulogu ustaničkoga središta imalo je mjesto Drvar.¹³⁸

Ustanak koji je koordinirano vođen s obje strane rijeke Une, na kompaktnom teritoriju jugoistočne Like i jugozapadne Bosanske krajine predvodilo je komunističko vodstvo, ali u ustanku su tih prvih dana sudjelovale i neke grupe pod četničkim utjecajem. Anić navodi kako je oružanim ustankom u Lici rukovodio Okružni komitet KPH za Liku.¹³⁹ U roku od nekoliko dana prilično veliko područje, usred NDH, bilo je u rukama ustanika, a obuhvaćalo je Drvar, Glamoč, Bosansko Grahovo, Donji Lapac te Srb.¹⁴⁰ Damjanović-Danić sjeća se kako se toga ustaničkoga poslijepodneva 27. srpnja 1941. godine u Srbu zatekao mali broj ustaša i nekoliko žandara u njihovoj stanici. Dok se 4. odred prikupljao i pripremao za napad na Srb, borci Gerilskog odreda iz Begluka i Krčkog brda pod komandom Branka Rađenovića, doznajući za ustanak u Drvaru, požurili su da napadnu neprijatelja u Srbu. Oni su se kretali prema Srbu gotovo slobodno, s razvijenom crvenom zastavom koja se vijorila na blagom povjetarcu, opisuje Damjanović-Danić.¹⁴¹

¹³⁷ Isto, str. 29. Damjanović-Danić navodi kako su se „...pečalbari susretali sa školovanim radnicima, a i s onima koji su pripadali zabranjenoj Komunističkoj partiji Jugoslavije (KPJ) i Savezu komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ). Tako oni postaju klasno najsvjesniji dio stanovništva u srbsko-lapačkom kraju.“

¹³⁸ Jareb, nav.dj. str. 759.

¹³⁹ Anić, nav. dj. str. 35. Također navodi „...kako je u općini Srb i Lapac prije ustanka osnovano 10 manjih gerilskih odreda, tako da je u kolovozu postojalo 65 seoskih gerilskih odreda, jačine 20-30 ustanika. Od njih nastaju čete. Zapovijedaju štabovi gerilskih odreda po općinama i kotarima. Početkom kolovoza 1941. osniva se Privremeni glavni štab gerilskih odreda za Liku, a 23. kolovoza 1941. štab bataljuna gerilskih odreda za Liku, ujedinen u sustav ustaničke Drvarske brigade. U rujnu se ukida ustanička Drvarska brigada, a kod Gospića se osniva gerilski bataljun. Prvi lički partizanski odred imao je 4 bataljuna te oko 2.000 boraca.“

¹⁴⁰ Goldstein, nav. dj. str. 127.

¹⁴¹ Damjanović-Danić, nav. dj. str. 87.

Toga dana pred najezdom Gerilskog odreda¹⁴² iz obližnjih sela Begluka i Krčkog brda, ustaše i žandari bez puno otpora bježe prema Donjem Lapcu. Srb je oslobođen istoga dana oko 10 sati prije podne. Nakon toga, ustanici kreću prema obližnjem selu Suvaji kako bi srušili most na rijeci Uni i tako onemogućili dolazak ustaša iz pravca Donjeg Lapca. Oko 15 sati kod porušenog mosta na potoku Joševici zaustavio se putnički autobus s ustaškim vojnicima kojeg su odmah napali ustanici te prisilili na povlačenje, kao i nešto kasnije navečer, kada je jača ustaška patrola pokušala ponovno napasti Srb. Seljaci su uspjeli odbiti stražu te je prisiliti na povlačenje do sela Brotnja, gdje su te noći postavili straže prema obližnjem selu Doljani.¹⁴³

Slika 6. Spomenik prvoj ustaničkoj pušci, u blizini Srba, foto: Bruno Vignjević

Kako navodi Slavko Goldstein u svom članku u časopisu *Novosti, Ustanak u Srbu 27. srpnja 1941. Ratovanje na pravoj strani, s izrazitim antifašističkim karakterom*, domobranske i ustaške postrojbe su već krenule u smirivanje područja na kojima su bili ustanici, ali ih ovi dočekuju utaboreni u zasjedama.¹⁴⁴

¹⁴² Jareb, nav. dj. str. 759. i 761. Navodi i kako se „...od početka ustanka pojavljuje naziv “ustanik” i naziv “gerilac”, a ustaničke postrojbe nazivane su “gerilskim odredima”. Riječ je o zanimljivoj pojavi s obzirom na to da je KPJ već potkraj lipnja 1941. usvojila nazive “partizan” i “partizanski odredi”... Jareb se pita bi li naziv partizan bio zapreka ustanicima da pristupe odredima, pa se time nastojao sakriti komunistički karakter te jesu li u izboru naziva znatnu ulogu igrali i nekomunisti koji nisu prihvaćali odluke Partije i njezinu dominaciju?

¹⁴³ Damjanović-Danić, nav. dj. str. 87. i 88.

¹⁴⁴ Slavko Goldstein, „Ustanak u Srbu 27. srpnja 1941. Ratovanje na pravoj strani, s izrazitim antifašističkim karakterom“, *Novosti* (27.07.2011.) str. 19.-21. Između ostalog piše: „Drugoga dana iz Gračaca i Kulen Vakufa domobranske i ustaške postrojbe već su kretale u “pacifikaciju” ustaničkog područja, ali ih ustanici dočekuju u

U rujnu 1941. godine ustanički odredi zauzimaju bosanski grad Kulen Vakuf i u njemu počinjavaju zločine nad pretežno muslimanskim stanovništvom. Pritom valja napomenuti da dobar dio historiografskih radova upućuje na činjenicu kako je znatan dio zločina učinjen od strane ustaničkih odreda s područja Srba. Zločini dijela ustanika iz Srba bili su osvetničkog karaktera i posebno usmjereni prema tamošnjem muslimanskom stanovništvu zbog činjenice kako je nekolicina muslimana sudjelovala u ustaškim postrojbama te činila zločine u okolnim srpskim selima, u drugoj polovici lipnja 1941. godine.¹⁴⁵ S druge strane, nakon oslobađanja Srba od ustaških postrojbi dio ustanika iz okolnog sela Suvaje, kojima su ustaše pobili cijele obitelji, čini znatne zločine u selima Brotnja, te Boričevac, u kojem je sve stanovništvo pobijeno, a selo u potpunosti zapaljeno.¹⁴⁶ Tragične događaje u Boričevcu Markovina i Jareb različito interpretiraju. Jareb tvrdi kako se zločini ustanika ne mogu sagledavati kroz prizmu reakcije na prethodne ustaške zločine te kako je primarni cilj bio etnički očistiti hrvatska sela, što za njega automatski predstavlja diskvalifikaciju ustanka u Srbu kao antifašističkog,¹⁴⁷ dok Markovina smatra kako se radi isključivo o osvetničkom bijesu ljudi koji su preživjeli ustaške masakre te ne vidi u tim događajima primjere planskog istrebljenja hrvatskog stanovništva.¹⁴⁸ Bergholz tvrdi kako masakri u spomenutim selima evidentno pokazuju koliko je malu kontrolu imala Komunistička partija nad osvetom željnim seljacima.¹⁴⁹

Gojko Polovina, jedan od organizatora ustanka, u svojim memoarima opisuje kako je u Boričevcu kao komandant pokušavao spriječiti osvetničku akciju ustanika. Narednog je dana

postavljenim zasjedama, suzbijaju ih i nanose im osjetljive gubitke. Trećega dana ustanak se proširio po cijelom kotaru Donji Lapac. Ustaše iz Donjega Lapca povukli su se u Boričevac te je kotarsko središte narednog jutra već bilo zauzeto od strane ustanika. Narednog dana ustaška vojska povlači se i iz Boričevca zajedno s mještanima i s hrvatskim izbjeglicama iz drugih sela koji se povlače s vojskom u bosanski Kulen Vakuf.“

¹⁴⁵ Max Bergholz, „The Strange Silence: Explaining the Absence of Monuments for Muslim Civilians Killed in Bosnia during the Second World War“, u: *East European Politics & Societies*, izdanje 24, broj 3, 2010. str. 411. Bergholz piše kako „arhivski dokumenti pokazuju da se 1941. godine u malom gradiću Kulen Vakufu, koji je brojao oko 2.100 žitelja, ustašama pridružila 51 osoba, a od toga 32 osobe su bile muslimanske vjeroispovijesti. Pred kraj lipnja te početkom srpnja 1941. ustaške jedinice, u čijem su sastavu bili i spomenuti muslimani, ulaze u okolna srpska sela te uhićuju istaknute Srbe, učitelje, trgovce te glave vodećih obitelji. Nitko od uhićenih se više nikad nije vratio. Nakon toga, počinju zatvarati i ostale srpske muškarce. Nakon što su ih zatočene držali u prostorijama osnovne škole, u malim grupama ih odvođe na brdo u blizini Pravoslavne crkve, ubijaju ih te njihova tijela bacaju u obližnju jamu.“

¹⁴⁶ Goldstein, 2011. nav. tekst. Goldstein piše: „Početkom rujna 1941. ustanici iz Like i jugozapadne Bosne zajedno su zauzeli Kulen Vakuf i u njemu ubili oko 2 000 muslimana i manji broj Hrvata. Brojni radovi pokazuju da su u zauzimanju Kulen Vakufa i u počinjenju zločina zajednički sudjelovali ustanici iz Like (ponajviše s područja Srba) i ustanici iz jugozapadne Bosne. Istovremeno, ni ustanak u Srbu nije bio imun na osvetništvo. Neki ustanici iz Suvaje, kojima su Luburićevi ustaše poubijali cijele obitelji, osvetnički su u selu Brotnja poubijali 36 pripadnika iz nekoliko obitelji Ivezić. Još gori osvetnički bijes sručio se na selo Boričevac. Kad su ustanici 2. kolovoza ušli u to napušteno mjesto, zatekli su petnaestak starih ljudi koji se nisu htjeli pridružiti svojim sumještanima na bijegu u Kulen Vakuf i ostali su u svojim domovima. Svi su do jednoga poubijani, a cijelo selo je spaljeno.“

¹⁴⁷ Razgovor s Mariom Jarebom.

¹⁴⁸ Razgovor s Draganom Markovinom.

¹⁴⁹ Bergholz, nav.dj. str. 413.

na mitingu u oslobođenom Donjem Lapcu Polovina javno osudio osvetničko nasilje, pa takvih ispada u jedinicama pod njegovom komandom više nije bilo. Istodobno Polovina navodi da je među Boričevljanima bilo tek nekoliko onih koji su se ogriješili prema svojim srpskim susjedima.¹⁵⁰

Povjesničar Josip Jagić nudi drugačiju povijesnu perspektivu, on polazi s humanističkog stajališta te navodi kako su počinitelji zločina najvećim dijelom bili ljudi koji su još tog srpnja ostali bez svojih najmilijih te kako je primjer Srba uvrnuti čin “pravde” koji se dogodio u tadašnjem kontekstu opće konfuzije i meteža.¹⁵¹

Koja je bila pozicija Komunističke partije¹⁵² i četničkog pokreta u tim konfuznim povijesnim događanjima? Đoko Jovanić, jedan od vođa ustanka objašnjava kako se utjecaj “četnika ispoljio (...) već prvih dana ustanka. Tada još nije došlo do sukoba, jer nisu izvršene jasne diferencijacije u redovima ustanika niti su tada četnici imali vojnih jedinica. Ali koncem 1941. godine oni već imaju svoje nevelike oružane formacije.”¹⁵³

Goldstein navodi kako su četnici već u toj pripremnoj fazi zagovarali isključivo obrambenu taktiku s osvetničkim prepadima na hrvatska sela i paktiranjem s talijanskim okupacijskim snagama kao zaštitom od ustaša. Komunisti su zastupali ofenzivnu taktiku, ustanak protiv ustaškog režima i okupatorskih snaga s nastojanjem da se pridobije i hrvatsko stanovništvo gdje god je to moguće. U Lici, Bosanskoj krajini, na Kordunu i na Baniji od

¹⁵⁰ Gojko Polovina, „Svedočenje. Sećanja na događaje iz prve godine ustanka u Lici“, Beograd 1988. u: Jareb, *nav. dj.* str. 763. Polovina piše: „Navodno je nekoliko seljaka iz toga sela sudjelovalo “u ubijanju naroda i paljenju kuća u Suvaji, Osredcima i Bubnju. Izvjestan broj seljaka, žena i muškaraca iz Boričevca učestvovao je u pljački napuštene imovine odbjeglih Srba u susjednim selima. Sve je to bilo dovoljno da stvori nepomirljive odnose Srba iz okolnih sela prema hrvatskom stanovništvu u Boričevcu. Na osnovi tih činjenica zaključili smo: ako stanovništvo ne pobjegne prije nego mi uđemo u Boričevac, i pored svih mjera koje ćemo preduzeti neće biti moguće spriječiti osvetu nad nedužnim seljacima, ženama i djecom. Stoga smo namjerno, iako svjesni da je oklijevanje smrt ustanka, odgodili napad na Boričevac sa 30. ili 31. jula na 2. avgusta, uvjereni da ćemo do tog vremena uspjeti nagovoriti narod da bježi prema Bihaću”. Partija je od početka isticala potrebu zajedničke borbe Srba i Hrvata.“ U nastavku navodi: „Nije li postojanje jednoga hrvatskog sela okruženoga mjestima sa srpskom većinom Partiji pružalo više negoli dobru priliku da ona kao navodno vodeća snaga ustanka na djelu dokaže proklamiranu politiku bratstva i jedinstva Srba i Hrvata? To se svakako nije moglo postići nagovaranjem svih mještana na odlazak iz njihovih domova, odnosno etničkim čišćenjem toga kraja od hrvatskoga stanovništva.“

¹⁵¹ Josip Jagić, „Tko je ustao 27. jula 1941. i protiv koga?“, *Bilten*, (25.07.2014.) online verzija na: www.bilten.org. Pristupljeno: 23.11.2016. Jagić dalje navodi „...No on se ne mora nužno vezivati uz četničku ideologiju i četničku organizaciju. Radilo se strahovitim ekscesima nasilja koji su gotovo u pravilu pratili svaki seljački ustanak kroz devetnaesto i dvadeseto stoljeće, ali i prije. Komparativnim proučavanjem seljačkih buna i ustanaka, koji sadrže cijeli niz predmodernih elemenata, mogli bismo dobiti adekvatnije objašnjenje spomenutog nasilja nego utiskivanjem četničkog karaktera tamo gdje ga ne mora biti.“

¹⁵² Komunistička partija je u kontekstu građanskog rata, njemačke i talijanske okupacije teritorija nekadašnje Kraljevine Jugoslavije te ekskluzivističke etnonacionalne ideologije ustaškog režima i četničkog pokreta uputila proglas svim narodima, nacijama te religijskim zajednicama za zajedničku borbu protiv predstavnika Sila Osovine te domaćih kolaboracionista s ciljem izgradnje nove države ravnopravnih naroda i narodnosti pod parolom bratstva i jedinstva.

¹⁵³ Đoko Jovanić, „Ratna sjećanja“, Beograd 1988. u: Jareb, *nav. dj.* str. 765.

samog je početka prevladavalo komunističko vodstvo, a u dijelovima Dalmatinske zagore, istočne Bosne i Hercegovine četničko.¹⁵⁴ Jedino gdje partizani nisu bili u većini i gdje su ljudi masovnije prilazili četničkom pokretu jest Knin i njegova okolica, ali tamo nije bilo ustaškog terora.¹⁵⁵ Isto tvrdi i Jareb te kaže da su iznimka bili prikazi događaja na kninskom području, u kojima se isticalo da se zbog jakog utjecaja Talijana, među tamošnjim ustanicima, vrlo rano istaknuo i prevladao četnički vojvoda, pravoslavni pop Momčilo Đujić. On je dio ustanika poveo u smjeru sporazumijevanja s Talijanima i u smjeru njihova pretvaranja u četnike.¹⁵⁶ Prilikom osnivanja četnika, kao organizatori se pojavljuju novi ljudi u Lici, većinom iz redova oficira bivše jugoslavenske vojske; počinju usko surađivati s Talijanima i rade aktivno na organiziranju četničkog pokreta u Lici.¹⁵⁷ Kako tvrdi Jelić-Butić, Talijani su potakli inicijativu i dali sugestije srpskim nacionalističkim elementima pri povratku „u svoje krajeve“ kako će djelovati po talijanskim smjernicama. Unatoč tome što je njihova akcija bila motivirana otporom ustaškom režimu, ona je u prvom redu bila usmjerena protiv opasnosti koja se očekivala od širenja utjecaja Komunističke partije.¹⁵⁸

U Lici je Stevo Rađenović bio glavni pobornik suradnje s talijanskim okupacijskim trupama radi zaštite srpskog stanovništva. Oko njega se okupila manja grupa pristaša, uglavnom trgovaca, manjih posjednika i žandara, od kojih su neki sudjelovali u samom pokretanju oružanog ustanka krajem srpnja. Propagiranjem reokupacije Like i šire od talijanske vojske, ta je grupa težila istodobno osigurati što čvršće pozicije u rukovođenju ustaničkim masama.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Goldstein, nav. dj. str. 127. Četnički pokret Draže Mihailovića ili Ravnogorski pokret, nazvan po mjestu utemeljenja, planini Ravna Gora u središnjoj Srbiji. Kako navodi Anić, nav.dj. str. 63. „...četnički pokret odbio je suradnju s partizanima u zajedničkoj borbi protiv okupatora. Bio je podređen izbjegličkoj kraljevskoj vladi u Londonu te direktno kralju Petru II. Karađorđeviću. Zajedno s Nijemcima, u studenom 1941., izbacili su partizanske postrojbe iz zapadne Srbije te zagospodarili Srbijom. Svojom osvajačkom velikosrpskom politikom organizirali su četnički pokret u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, čak i u Sloveniji. Njihova je politika bila obračun sa svim nesrpskim narodima, naročito Hrvatima.“

¹⁵⁵ Razgovor s Draganom Markovinom.

¹⁵⁶ Jareb, nav. dj. str. 761. Kako navodi Sobolevski, nav.dj. str. 44. i 45. Momčilo Đujić (1907.-1999.), pravoslavni pop, bio je glavni organizator četničkog pokreta u Hrvatskoj.

¹⁵⁷ Elaborat “Bivše građanske stranke na kotaru Gospić – rekonstrukcija”, HDA, RSUP SRH, SDS, 01/19, 71., u: Jareb, nav. dj. str. 765. Jelić-Butić navodi između ostalog i sljedeće osobe iz Srba: Stevo Rađenović, bivši poslanik JRZ, Milan Torbica i Jovo Keča. Vidi: Jelić-Butić, nav. dj. str. 33.

¹⁵⁸ Jelić-Butić, nav. dj. str. 36. i 37.

¹⁵⁹ Isto, str. 42. Navodi dalje „...Ta je akcija bila poglavito koncentrirana u donjolapačkom kotaru. U Srbu ju je vodio Rađenović, a u Donjem Lapcu major Boško Rašeta. Manji broj njihovih pristaša bio je u ustaničkim jedinicama, a neki su imali i rukovodeće funkcije. Oni su povelu širu propagandističku akciju po selima u kojoj su isticali potrebu pregovora s Talijanima radi zaštite srpskog stanovništva. Zapravo se nastojala dobiti podrška za prihvaćanje razgovora koje su inicirali talijanski vojni faktori u svojoj politici pacifikacije da bi što bezbolnije ostvarili plan zaposjedanja Druge zone. I na području Like Talijani su upućivali svoje obavještajce, tj. poglavito oficire porijeklom iz naših krajeva anektiranih prije rata, koji su znali jezik i mogli lakše uspostaviti dodire s pojedincima i grupama.“

Jagić tvrdi kako je priroda ustaške represije prije i za vrijeme ustanka zapravo zadavala okvire unutar kojih se sukob između njih i ustanika trebao odvijati. Taj se sukob trebao odvijati putem etničkih linija. No, partijsko vodstvo anticipiralo je mogući razvoj situacije i nastojalo ga je zaustaviti.¹⁶⁰ Ipak, opisujući ustanak seljaka na području Kulen Vakufa, a koji će kasnije doprijeti i do ličkih sela s druge strane granice, Bergholz kaže kako mnogim Srbima nije bila privlačna ideja Komunističke partije o zajedničkoj borbi s Hrvatima i Muslimanima, i to upravo zbog zločina koji su prethodili ustanku. Za te pojedince, ustanak je primarno bio potreba za osvetom. Prema tome, masovni narodni ustanak na širem području Like i Bosne bio je složena mješavina kontradiktornih socijalnih grupa koje su imale različite i često sukobljene namjere. Imperativ borbe za goli život pred ustaškim terorom bio je ključna i jedina poveznica među ustanicima.¹⁶¹

Prema Goldsteinovom tumačenju, na ličkom području sredinom 1941. godine bilo je oko 240 članova Komunističke partije Hrvatske i barem još toliko članova SKOJ-a i aktivnih suradnika.¹⁶² Jareb iznosi kako je Partija na području istočne i južne Like imala tek nekoliko desetaka članova, pa je, kaže, teško tvrditi kako je ona predvodila ustanike. Razlog malobrojnog članstva Jareb vidi u ustaškim uhićenjima i progonima članova KPH prije izbijanja ustanka.¹⁶³

Osim zločina ustanika na području Bosne te u hrvatskom selu Boričevac, koji bacaju sjenu na namjere ustanika, dodatnu kontroverzu predstavlja sastanak predstavnika ustanika iz južne Like i sjeverne Dalmacije s Talijanima u mjestu Otrić na željezničkoj pruzi između Knina i Gračaca 11. kolovoza 1941. godine.¹⁶⁴ Kako navodi Jareb, želja da Talijani okupiraju

¹⁶⁰ Jagić, *Bilten*, 2014. nav. tekst.

¹⁶¹ Bergholz, nav.dj. str. 413. Između ostalog navodi za područje Kulen Vakufa „... kako su za Srbe ustanike, Muslimani i Hrvati bili glavni neprijatelj. Mnogi Srbi koji su uzeli oružje čak su i izjavili kako su se pridružili ustanicima kako bi se borili protiv „Turaka“.

¹⁶² Goldstein, nav.dj. str. 126.

¹⁶³ Jareb, nav. dj. str. 761.

¹⁶⁴ „U Otriću se 11. kolovoza skupilo više od stotinu ljudi. Istog dana bio je organiziran i skup naroda, poglavito iz gračačkog i donjolapačkog kotara i interni sastanak predstavnika tzv. *Srpskog narodnog oslobodilačkog pokreta za ličke srezove* i predstavnika talijanske vojske. Delegaciju u ime spomenutog odbora činili su Dušan Mileusnić, Boško Rašeta, Stevo Rađenović, Miloš Torbica te Đoko Jovanić. Tom prigodom potpisan je dokument u obliku izjave i odgovora na pitanja koja su prethodno postavili talijanski oficiri. Ta su se pitanja odnosila na uzroke izbijanja ustanka, njegove ciljeve, mogućnosti smirivanja i jamstva koja se traže za ustaničke mase u vezi s provođenjem pacifikacije. Tekst tog dokumenta nije sačuvan, ali je njegov osnovni sadržaj dovoljno vidljiv iz uvodnog članka objavljenog u „Gerilcu“, listu Štaba gerilskih odreda za Bosanko Grahovo. U članku se kritizira Otrićki sastanak zbog činjenica da su predstavnici ustanika rekli kako je pokret nastao zbog masovnih ustaških zločina nad srpskim narodom te je jedini cilj sačuvati živote i imovinu. Pritom nisu spomenuli narodno oslobođenje od fašističke okupacije. List također kritizira želju dijela predstavnika ustanika o autonomiji srpskog naroda pod Kraljevinom Italijom, karakterizirajući isto kao izdaju naroda. Također list zaključuje kako na sastanku nisu bili pravi predstavnici srpskog naroda u ličkim srezovima te da je inzistiranje

područje Like i neka druga područja te da srpsko stanovništvo bude pod njihovom zaštitom i izvan dosega vlasti NDH bila je raširena među ustanicima. Najvjerojatniji razlog sastanka s Talijanima bila je okrutna represivnost i masovni zločini ustaškog režima nad Srbima na prostoru NDH.

Jovanić u svojim sjećanjima navodi kako je ustaničko izaslanstvo koje su činili uglavnom nekomunisti istupalo u ime “Srpskog narodnog oslobodilačkog pokreta za ličke srezove.”¹⁶⁵ Ovaj podatak kontroverzan je upravo zbog pozicije Komunističke partije Jugoslavije koja je od prvih dana ustanka u Lici jasno promovirala politiku suprotstavljanja fašističkim i ustaškim vlastima, a njezin predstavnik, Đoko Jovanić pregovarao je na spomenutom sastanku s Talijanima o statusu srpskog stanovništva na tom ličkom području. Jareb navodi kako je Jovanić u svojim sjećanjima pokušao taj sporazum i svoje sudjelovanje u njegovu postizanju prikazati kao nešto nevažno. Pritom nije objasnio kako je uopće bilo moguće da netko u ime ustanika krene na pregovore s Talijanima ako su oni pod vodstvom Partije bili odlučni u tome da se treba boriti i protiv njih kao okupatorske sile.¹⁶⁶ Ova kontroverza pokazuje kako u prvim mjesecima ustanka nije postojala jasna diferencijacija između pojedinih pripadnika partizanskog pokreta koji su predvodili komunisti te pripadnika četničkog pokreta.¹⁶⁷ Kako navodi Mihael Sobolevski, prve četničke jedinice bile su uglavnom dobrovoljačke i sastavljene od ljudstva kojemu su se politički i vojni interesi podudarali s četničkom ideologijom. Otvoreno razilaženje četničkog pokreta Draže Mihailovića s partizanskim pokretom u jesen 1941. i proglašavanje komunista glavnim protivnicima četničkog pokreta uzrokovalo je rascjep i osipanje u mnogim partizanskim jedinicama.¹⁶⁸

na srpskoj autonomiji pod zaštitom Talijana protivno srpskim i interesima ostalih naroda Jugoslavije, koji se samo zajedno mogu obračunati s okupatorima i domaćim izdajnicima.“ Vidi: Jelić-Butić, nav.dj. str. 44. i 45.

¹⁶⁵ Jovanić, nav. dj. u: Jareb, nav. dj. str. 767. Jovanić piše: „U njemu su bili i predstavnici Štaba gerilskih odreda za Donji Lapac i okolinu, među njima i Đoko Jovanić kao član KPJ. Srpski predstavnici tom su prigodom “potpisali dokument u vidu izjave na pitanja koja su prethodno postavili italijanski oficiri”, pri čemu su zatražili autonomiju za srpski narod “pod zaštitom Kraljevine Italije, ‘jer (da) veruju da bi na taj način bili zaštićeni njegovi životi’. A pri takvom zahtevu sasvim je logično što su dali i obavezu ‘da neće vršiti nikakve sabotaze na štetu italijanskog okupatora i da će ih, šta više, obavestiti o svakom slučaju sabotaze”.

¹⁶⁶ Jareb, nav. dj. str. 767.

¹⁶⁷ Isto, str. 760. i 766. Navedeno dodatno ilustrira s činjenicom kako *su* „...vlasti NDH koristile su za ustanike općenito naziv “četnik”, pa su i komunisti često bili nazivani tim imenom. Ubrzo je u dokumentima i u medijima prevladao naziv “četnici-komunisti” ili “četnici i komunisti”, koji se dugo zadržao za označavanje ustanika, poslije i partizana i četnika. S druge strane, komunisti ispočetka nisu inzistirali na imenu partizan pa se do rujna 1941. zadržalo ime gerilac.“ Kako navodi Anić, nav. dj. str. 41. „...vojna znanost uvažava razliku između gerile i partizanskog ratovanja. Gerilac je pripadnik pokreta otpora ili oslobodilačkog pokreta, sve dok taj pokret ne dobije karakter organiziranog rata i ne posjeduje slobodnu teritoriju.“

¹⁶⁸ Mihael Sobolevski, „Četnički zločini u Hrvatskoj u Drugom svjetskom ratu (1941.-1945.)“, u: Zdravko Dizdar, Mihael Sobolevski; *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*,

Dodatna kontroverza tiče se do danas nerazjašnjenog ubojstva jednog od predvodnika i organizatora ustanka na ličkom području, komunista i veterana Španjolskog građanskog rata, Marka Oreškovića „Krtije“.¹⁶⁹ Postavljanjem Hrvata Marka Oreškovića kao jednog od koordinatora i pokretača partizanske borbe na području srpskih sela, Komunistička je partija tim simboličkim činom nastojala izgraditi narušeno povjerenje između pripadnika hrvatskog i srpskog naroda, naročito nakon ustaških zločina te se pod sloganom bratstva i jedinstva, koji su propagirali komunisti, Hrvati i Srbi u partizanskim odredima počnu zajedno boriti protiv talijanske i ustaške vlasti. Jagić pravilno uočava kako parola o bratstvu i jedinstvu nije bila samo puka parola, već je ona bila nužna politika u tadašnjem kontekstu te je njena stvarna primjena, sa svim inicijalnim problemima, započela upravo ustankom u Srbu.¹⁷⁰

Slika 7. Obnovljeni spomenik u Srbu, foto: Bruno Vignjević

Dihotomiju sjećanja, odnosno suprotstavljeni povijesni narativ gore iznesenom, iznio je povjesničar Zlatko Begonja koji je, između ostalog, kazao kako su se u Srbu u isto vrijeme

Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 1999. str. 48. Isto navodi kako *su* „...do jeseni 1941. brojni četnički pučevi bili u partizanskim jedinicama, te je tada i dio partizana prešao u četničke redove. Tada i započinje uspostavljanje vojne jezgre četničkog pokreta.“

¹⁶⁹ Damjanović-Danić, nav. dj. str. 245. i 255. Iznosi kako je na sastanku Okružnog komiteta KPH za Liku sredinom listopada 1941. godine u ličkom selu Krbavica, Nikola Anić, nav. dj. str. 49. i 50. navodi kako je ime mjesta Grabovica u blizini grada Korenice. Na tom sastanku osnovan je Glavni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske, a Marko Orešković postavljen je političkog komesara. Odlukama koje su potvrdili na sastanku odlučeno je da se u Lici ukidaju dotadašnji gerilski odredi te se partizanske snage grupiraju u bataljune i odrede s pripadajućim obilježjima, crvenom petokrakom zvijezdom i crvenom zastavom, što je bio jasan korak u diferenciranju partizanskog i četničkog pokreta. Orešković je bio jedan od oštrih kritičara gerilskih odreda u kojima je bilo i kasnijih pripadnika četničkog pokreta, koji su već tada surađivali s talijanskom vojskom, pljačkali te ubijali stanovništvo. Orešković je ubijen krajem listopada 1941. godine, najvjerojatnije od strane četnika, u blizini Drvara, u Bosni.

¹⁷⁰ Jagić, 2014. nav. tekst.

pobunili četnici i komunisti, uz osjetnu potporu talijanskih fašista protiv hrvatske države, a ne samo i isključivo protiv njezina režima.¹⁷¹

Takav narativ zastupaju pripadnici desničarskih političkih stranki i braniteljskih udruga iz Domovinskog rata koji u posljednje četiri godine organiziraju prosvjede protiv obilježavanja Dana ustanka naroda Like u Srbu paralelno s obilježavanjem komemoracije. O tome će biti više riječi u sljedećem poglavlju rada.

Dana 25. srpnja 1945. Karlo Mrazović je u ime predlagatelja Komunističke partije Hrvatske (KPH) vijećnicima koji su sudjelovali u radu IV. zasjedanja Zemaljskoga antifašističkog vijeća Hrvatske u Zagrebu predložio da Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH, koji se istoga dana preimenovao u Narodni sabor Hrvatske) proglasi 27. srpnja za “narodni blagdan kao dan općeg narodnog ustanka u Hrvatskoj.”¹⁷² Već 1950. godine sjećanje o Srbu dobiva svoj materijalni oblik. Naime, tada je u mjestu podignut spomenik pod nazivom „Ustanak“, djelo kipara Vanje Radauša.¹⁷³ To je činjenica koja sama za sebe svjedoči o važnosti Srba te marginalizaciji Brezovice od strane komunističkog režima. Postavljanje spomenika predstavlja vrlo važan simbolički čin u načinu komemoriranja određenog mjesta sjećanja te njegovog dostojnog obilježavanja.

U razdoblju socijalističke Jugoslavije od 1945. do 1990. godine, kao što smo već spomenuli, ustanak u Srbu predstavljao je važno mjesto nacionalnog sjećanja, primarno hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj. Sve kontroverze oko ustanka, kao što su zločini ustanika u selu Boričevac te suradnja dijela ustanika s četnicima i Talijanima bile su potisnute u drugi plan, a o njima se nije javno govorilo. Zanimljivo je istaknuti da je ustanak u narodu interpretiran i pamćen kao datum kada je pukla prva ustanička puška.¹⁷⁴ Sisački partizanski

¹⁷¹ Zlatko Begonja, „U Srbu su 27. srpnja napadnuti Hrvati i Hrvatska“, u: (ur.) Josip Pavičić, *Dossier Boričevac*, Zagreb, P.I.P. Pavičić, 2012. 243. str. 226.-245. Navodi i kako su „...zbivanja u Srbu bila logičan slijed srpske politike neprihvatanja Hrvatske, i takva se ne mogu pojednostavljeno tumačiti primamljivim pojmom antifašizma. O kakvu je antifašizmu bila riječ najbolje svjedoči i tadašnja aktivna početna suradnja četnika i talijanskih fašista, odnosno četnika i malobrojnih komunista. Nelogično bi bilo talijansku fašističku suradnju s pobunjenicima nazivati antifašizmom, jer bi u tom slučaju to doista bio paradoks da su i fašisti izravno sudjelovali u antifašističkoj pobuni.“

¹⁷² Jareb, nav. dj. str. 751. Mrazović je tom prilikom istaknuo da se “borba kao i organizacija oružanog ustanka, rukovođenje ustankom, zna se da se odigrala, vodila i išla pod rukovodstvom Komunističke partije. Dan 27. jula 1941. jest dan kada su veće, znatne narodne snage prihvatile učešće u narodnom ustanku. 27. jula imamo prve masovne oružane sukobe s neprijateljskim oružanim formacijama”. Usp. tekst Mrazovićeve govora u: *Četvrto zasjedanje Narodnog sabora Hrvatske (Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske) (24.-25. srpnja 1945.) Stenografski zapisnici*, Zagreb 1950., str. 106.

¹⁷³ Hrženjak, nav. dj. str. 123. Spomenik je bio postavljen na visokom kamenom obelisku, visok 15,5 metara te je odliven u bronci. Napravljen je po uzoru na slične sovjetske socrealističke spomenike. Prvobitno je bio izveden u bračkom kamenu. Arhiv Srba u Hrvatskoj, *Rekonstrukcija spomenika ustanku naroda Like u Srbu, izvedbeni projekt, obrazloženje projekta i tehnički opis*, 2008. str. 6.

¹⁷⁴ Razgovor s Mariom Jarebom.

odred potisnut je u drugi plan. Jareb se pita mogao li se ustanak u Srbu zaista obilježavati kao državni praznik naroda, dakle Hrvata i Srba u Hrvatskoj, i to ponajprije zbog činjenice kako je na tom ličkom području ustalo većinski srpsko stanovništvo.¹⁷⁵

Povjesničar Drago Roksandić u svom istraživanju o proslavama ustanaka u Brezovici i Srbu pokazuje kako je konstrukciju narativa o tim mjestima sjećanja bitno određivala promjenjiva priroda srpsko-hrvatskih političkih odnosa unutar Hrvatske i jugoslavenske federacije te jugoslavensko-sovjetskih odnosa koji se primarno odnose na Brezovicu, što je već bilo predmetom analize u prethodnom poglavlju.¹⁷⁶

Slika 8. Uništeni spomenik u Srbu od strane Hrvatske vojske, foto: Arhiv Srba u Hrvatskoj

S druge strane, narativ o Srbu komunistima se činio pogodniji od onoga u Brezovici, upravo zbog parole bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda, na čemu su komunisti inzistirali i koji je bio jedan od načina legitimacije komunističke vlasti u državi. Markovina smatra kako je upravo izbor obilježavanja Srba kao republičkog praznika bio motiviran komunističkim pokušajem izgradnje povjerenja između srpskog i hrvatskog naroda u Hrvatskoj.¹⁷⁷ Za razliku od komunističkog razdoblja, u nacionalističkom kontekstu devedesetih godina u Hrvatskoj, Srb kao mjesto sjećanja nije bio poželjan za obilježavanje.

¹⁷⁵ Jareb, nav. dj. str. 755. Jareb razlikuje dva modela antifašističke borbe koji su se pojavili u Hrvatskoj u drugoj polovici 1941. godine, model u kojem je Komunistička partija imala ulogu pokretača i organizatora borbe, takav slučaj predstavlja osnutak sisačkog partizanskog odreda u skladu s partijskim direktivama te drugi model u kojem se u masovni narodni ustanak pokušalo uključiti više strana zainteresiranih za rukovođenjem istog, konkretno partizanska i četnička. Takav slučaj predstavlja ustanak u Srbu koji za Jareba nije potpuno jasan i čist zbog spomenutih razloga, kao sisački slučaj.

¹⁷⁶ Roksandić, nav. dj. str. 260.

¹⁷⁷ Razgovor s Draganom Markovinom.

Do 1995. godine selo Srb se nalazilo pod upravno-pravnim područjem Republike Srpske Krajine, a iste godine nakon oslobođenja koje je predvodila Hrvatska vojska, spomenik u Srbu doživljava kompletnu devastaciju. Konačni obračun s obilježavanjem ustanka u Srbu dogodio se 1995. godine rušenjem i miniranjem spomenika od strane Hrvatske vojske. Od 1995. pa sve do 2008. godine te pokretanja projekta obnove spomenika, dijelovi nekad monumentalnog Radauševog djela bili su razbacani, ukradeni te kompletno uništeni.¹⁷⁸

¹⁷⁸ Arhiv Srba u Hrvatskoj, *Spomenik ustanku naroda Like u Srbu*; Fond *Kiparsko restauratorski radovi*, 2008. str.1.

Poslije vojno-redarstvene akcije Oluja, 1995. godine spomenik je miniran, a kamenje je razbacano uokolo, brončana plastika dijelom je izgubljena. Inicijativu za obnovom spomenika u Srbu pokrenuli su zajedno Srpsko narodno vijeće i Savez antifašističkih boraca i antifašista koji su predložili redizajn, dogradnju i retuširanje spomenika. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske je u travnju 2008. godine naručilo izradu projekta obnove spomenika od strane Hrvatskog restauratorskog zavoda. Spomenik je konačno obnovljen 2010. godine.

Arhiv Srba u Hrvatskoj, Fond *Rekonstrukcija spomenika ustanku naroda Like u Srbu, izvedbeni projekt*, 2008. Direktor: Zvonimir Krznarić. Kipari restauratori koji su radili na obnovi Radauševog djela bili su Slavko Marić te Ivan Grošinić. Prilikom obnove spomenika izrađeni su gipsani odljevi skulptura „*Borac s vilama*“, „*Borac s puškom*“, „*Stjegonoša*“, „*Majka*“ koje su u originalu bile ugrađene na obelisk spomenika. Spomenute skulpture predstavljale su simbole ustanka, seljake i naoružane vojnike koji su ustali, borca sa zastavom te majku kao simbol žrtve i ponosa. str. 2.

4. POLITIČKI RITUALI I KULTURA SJEĆANJA: PROUČAVANJE KOMEMORATIVNIH PRAKSI (2014. – 2016.)

Cilj ovoga poglavlja jest analiza medijskog pristupa i prikaza komemoracija u Brezovici i Srbu od 2014. do 2016. godine. Novinski članci koje ću koristiti obuhvaćaju dva različita medijska izvora, zagrebačke dnevne novine *Jutarnji list* te *Večernji list* kao dva najtiražnija lista u Republici Hrvatskoj čiji tekstovi nailaze na brojni čitalački auditorij, a koji su o komemoracijama u Brezovici i Srbu izvještavali na dan obilježavanja. Mediji predstavljaju vrlo bitan čimbenik u modernom demokratskom društvu, upravo je njihova uloga ključna u premošćivanju društvenih sukoba, razvitku kulture dijaloga te sprečavanju manipulacije povijesnim činjenicama. Isto tako, spomenute novine korištene su u okviru projekta FRAMNAT, na čijim sam arhivskim podacima temeljio ovo posljednje poglavlje. Nakon uvida u historiografsku pozadinu spomenutih komemoracija, u ovom ću poglavlju primarno analizirati dominantne kulturne i ideološke pojmove i simbole te politički diskurs koji se učestalo pojavljuje na tim spomen-područjima unazad par godina. Političke diskurse iščitavat ću iz transkripata govora i novinskih članaka koji su do sada prikupljeni u fondu FRAMNAT.

Iako svjestan kako analizirano razdoblje predstavlja svojevrsnu ne-povijest te nepostojanje određene vremenske distance kako bi se tema sagledala iz više perspektiva, ova kratka analiza nastojat će dati doprinos objektivizaciji historiografskog pristupa, važnosti pluralističke perspektive analiziranja povijesnih događaja, kao i upozoriti na značaj razvitka kulture dijaloga te dostojnog komemoriranja svih žrtvi. Spomenuto bi za cilj imalo sprečavanje daljnjih medijskih, političkih te historiografskih manipulacija.

4.1. Dan antifašističke borbe u Brezovici

Slika 9. Obilježavanje Dana antifašističke borbe u šumi Brezovica, 2016. godine, foto: Bruno Vignjević

Komemoracija u Brezovici jest, kao što smo mogli vidjeti u prethodnom poglavlju, prošla dugačak put od krajnje marginalizacije do ponovne društvene aktualizacije. Osnivanje prvog partizanskog odreda na području Hrvatske, 22. lipnja 1941. godine, po nekim je povjesničarima, koji su detaljnije istraživali historiografsku pozadinu tog događaja, vrlo kontroverzno. Kao što možemo uvidjeti iz relevantnih povijesnih izvora te svjedočenja sudionika tih događaja, šuma Brezovica ne spominje se kao mjesto gdje se osnovao spomenuti odred, već se kao lokacija osnivanja navodi mjesto Žabno u sisačkoj okolini.

Raspadom socijalističke Jugoslavije te dolaskom nove hrvatske vlasti, Brezovica je postala društveno aktualizirana. Iako priznata kao službeni državni praznik, Brezovica je tijekom 1990-ih godina, zbog tadašnjih političkih i društvenih okolnosti te izrazito negativnog i negacijskog odnosa tadašnje HDZ-ove vlasti prema antifašizmu i antifašističkim obljetnicama, egzistirala na društvenim i političkim marginama.

Odnos prema Brezovici te općenito prema antifašizmu i antifašističkoj baštini mijenja se početkom novog tisućljeća. Tadašnji predsjednik Stjepan Mesić i premijer Iвица Račan započeli su s politikom društvene aktualizacije, vrednovanja, očuvanja te obilježavanja antifašizma i njegove baštine. Brezovica se od tada obilježava dostojno državnom značaju; na komemoraciju dolaze predsjednici, premijeri, predstavnici stranaka, saborski zastupnici te

ostali uglednici. Brezovica se konačno počinje obilježavati sukladno državnom značaju koji predstavlja. No, historiografske kontroverze koje sam prikazao u prethodnom poglavlju rada ne spominju se u govorima političara na komemoraciji; aktualna kultura sjećanja prema Brezovici uvelike je određena, kao i nekada u komunističkom režimu, aktualnim društvenim i političkim kontekstom koji se naknadno upisuje u historiografski narativ o Brezovici ili se stvaraju nove interpretacije tog povijesnog događaja. Odnos prema antifašizmu, značaju obilježavanja 22. lipnja te povijesnim činjenicama vezanim za taj događaj postaje predmetom tumačenja iz perspektive aktualnih političkih okolnosti i dnevno-političkih previranja, čime takav društveni i politički odnos možemo okarakterizirati kao anakron i ignorantski.

Slika 10. Predstavnici Vlade, Sabora i Predsjednice RH u Brezovici, 2016. foto: Bruno Vignjević

22. lipnja 2014. godine u Brezovici je održana komemoracija uz prisutnost gotovo cijelog državnog vrha. Kako izvještava *Jutarnji list*, na proslavi državnog praznika nazočilo je stotinjak antifašista, tadašnji predsjednik Ivo Josipović, tadašnji premijer Zoran Milanović, tadašnja potpredsjednica Sabora Dragica Zgrebec, ministri, saborski zastupnici te građani Siska i Sisačko-moslavačke županije.¹⁷⁹ *Večernji list* piše da su proslavi prisustvovali i predsjednik Saveza antifašističkih boraca i antifašista Franjo Habulin, gradonačelnik grada Zagreba Milan Bandić, gradonačelnica grada Siska Kristina Ikić-Baniček, kao i dožupan

¹⁷⁹ *Jutarnji list*, (22.06.2014.) JOSIPOVIĆ: 'Tuđman je u svoj ured postavio Titovu bistu, Mesić i ja smo je zadržali, ne treba je micati', online verzija na: www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/josipovic-tudman-je-u-svoj-ured-postavio-titovu-bistu-mesic-i-ja-smo-je-zadrzali-ne-treba-je-micati/ Pristupljeno: 01.12.2016.

Zdenko Vahovec.¹⁸⁰ U središtu medijske pažnje te godine bila je rasprava o mogućnosti micanja poprsja Josipa Broza Tita iz predsjedničke vile na Pantovčaku. Predsjednik Josipović oštro je osudio takve namjere stranaka i inicijativa s desnog političkog spektra te naglasio kako je predsjednik Tuđman postavio Titovu bistu u Ured Predsjednika, te je ni predsjednik Mesić nije micao, a neće niti on, istaknuvši pritom kako će bista i u budućnosti ostati na Pantovčaku.¹⁸¹ *Jutarnji* i *Večernji list* u svojim člancima o proslavi obljetnice donose uglavnom sažetke govora premijera Milanovića te predsjednika Josipovića, kao dva tadašnja najznačajnija političara u zemlji.

Slika 11. Sudionik obljetnice u Brezovici s transparentom posvećenim Josipu Brozu Titu, foto: Bruno Vignjević

Josipović je istaknuo kako je 22. lipnja jedan od najvažnijih datuma u hrvatskoj povijesti, jer je upravo taj datum značajan za stvaranje hrvatske nacionalne države.¹⁸² Isto tako, osudio je svaki vid povijesnog revizionizma i pokušaj izjednačavanja hrvatstva s ustaštvom,

¹⁸⁰ *Večernji list*, (22.06.2014.) 'Hrvatstvo nije jednako ustaštvo, hrvatstvo je protiv ustaštva', online verzija na: www.vecernji.hr/hrvatska/ivo-josipovic-hrvatsko-nije-jednako-ustastvo-hrvatsko-je-protiv-ustastva Pristupljeno: 01.12.2016.

¹⁸¹ *Jutarnji list*, 2014.

¹⁸² Josipović je između ostalog rekao: „...Ustati protiv zla bila je hrabra i dalekosežna odluka, trebalo je imati hrabrosti i vizije, vjere da se u tom ljetnom danu 41.godine ustane protiv jedne od tada najvećih najsnažnijih armija na svijetu vojske koja je tada postizala samo uspjehe. No vođeni visokim idealima, načelima, ciljevima, ljubavi prema domovini naši su partizani bili ti koji su ovdje na ovom mjestu ustali i rekli ne, antifašizam je jači fašizam neće proći i ta četverogodišnja bitka koju su vodili, koja je bila teška, puna stradanja, krvi, na kraju je završila pobjedom dobra nad zlom. Oni su odlučili, oni su odlučili ostvariti hrvatsko državno pravo na drugi način – u zajedništvu, u idealima koje smo i danas ovdje afirmirali kada je riječ o slobodi, demokraciji, ljudskim pravima. Ustati tada, biti dio Narodno oslobodilačke borba pod vodstvom Josipa Broza Tita, bilo je časno. To što je upravo jedan Hrvat stajao na čelu partizanskog pokreta najbolji je odgovor onima koji danas iz raznih razloga izjednačavaju hrvatstvo s ustaštvom. Naša generacija, današnja Hrvatska, na tome im treba biti vječito zahvalan.“ Transkript govora u Brezovici 2014. Vidi: www.framnat.eu

naglasivši kako su hrvatski partizani i vođa partizanskog pokreta, Hrvat Josip Broz Tito najbolji protuargumenti spomenutim tumačenjima.¹⁸³

Ovakve ocjene tadašnjeg predsjednika Josipovića možda ponajbolje prikazuju dominantan stav i odnos većine hrvatske političke elite prema antifašizmu, partizanskom pokretu i ulozi Komunističke partije u tom razdoblju hrvatske povijesti. Zagovornici toga stava isključuju Komunističku partiju Hrvatske iz konteksta Komunističke partije Jugoslavije kao i hrvatske partizane iz konteksta Narodnooslobodilačke borbe svih naroda tadašnje Jugoslavije, što predstavlja povijesni anakronizam. Iz današnje perspektive samostalne hrvatske države upisuju se značenja u povijesni kontekst vremena kada je Hrvatska sačinjavala federativni dio jugoslavenske političke zajednice. Isto tako, kao krajnji cilj hrvatskih partizana navodi se borba za slobodnu hrvatsku državu, što opet predstavlja ignorantski odnos prema tadašnjem vremenskom kontekstu kada hrvatski partizani djeluju unutar Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, kasnije Jugoslavenske narodne armije, a njihova zasluga svakako je stvaranje Federalne Države Hrvatske, kasnije Socijalističke Republike Hrvatske kao jedne od šest konstitutivnih jugoslavenskih republika.

Govor premijera Milanovića dodatno produbljuje gore spomenuti odnos.¹⁸⁴ Milanović je istaknuo kako su masovni ustaški zločini te njemački napad na Rusiju bili neposredni uzroci otpora naroda i na teritoriju Hrvatske te kako pokret koji je predvodio borbu nije bio komunistički nego ljudski pokret. Isto tako jasno želi ograditi hrvatski narod od povezanosti s NDH, tvrdeći kako je to bila greška i kao hrvatski narod s time nema veze.¹⁸⁵ Milanović pritom iznosi činjenice koje ne odgovaraju historiografskim izvorima. Upravo na inicijativu Komunističke partije Jugoslavije osnovan je Sisački partizanski odred, a članovi tog odreda redom su bili komunisti. NDH je s druge strane, unatoč svome podređenom državnom položaju prema Kraljevini Italiji i nacističkoj Njemačkoj, bila međunarodno priznata država u

¹⁸³ *Jutarnji list*, 2014.

¹⁸⁴ Zoran Milanović između ostalog je rekao: „...Prije 73 godine ovdje se okupilo osamdesetak mladih ljudi. Mnogi od njih nisu se vratili, poginuli su, ubijeni su, nestali su. U isto vrijeme u drugim dijelovima Hrvatske, u Dalmaciji, samo nekoliko tjedana nakon ovog slavnog, časnog događaja, također su se okupili mladi ljudi ne znajući jedni za druge. Nije bilo ni komunikacija ni interneta, nije bilo onoga što nas danas kao ljude u zajednici povezuje. Bilo je naprosto jedno zajedništvo, otpor, prkos i suprotstavljanje nečemu što se osjetilo da ne valja, da je naprosto loše. To loše ne smijemo rehabilitirati i moramo se uvijek držati na distanci od tog zla. To je prepoznao, to su prepoznali i oni koji su stvarali ovu novu hrvatsku državu i pisali hrvatski ustav u kojem nema takozvane nezavisne države. To nije slučajno, to je nešto što se dogodilo, to je nešto u čemu je sudjelovao taj jedan broj Hrvata, ali to je nešto prema čemu uvijek treba držati distancu i reći s tim nemamo veze. S tim nas ne povezujte, to je greška koja se dogodila, to nije potrebno, to ne valja i upravo s tim osjećajem moji Hrvati su krenuli u borbe.“ Transkript govora u Brezovici, 2014. Vidi: www.framnat.eu

¹⁸⁵ *Večernji list*, 2014.

čijim su strukturama radili Hrvati te samim time neupitno označava učešće jednog dijela hrvatskog naroda u njezinom postojanju.

Kristina Ikić-Baniček, gradonačelnica grada Siska, ustvrdila je da su tada, 22. lipnja 1941. godine, ustali ljudi koji nisu imali alternativu pred vlašću koja je ubijala njihove sugrađane.¹⁸⁶ Habulin je naglasio kako najveći problem za antifašizam danas predstavlja očuvanje njegovih vrednota i značaja od nasrtaja ekstremne desnice koja ga podvrgava povijesnom revizionizmu. Napomenuo je i kako obrazovni sustav ne čini dovoljno na afirmaciji antifašističkih vrijednosti kod mladih ljudi.¹⁸⁷

Sljedeće, 2015. godine, obilježavanju Dana antifašističke borbe prisustvovala je novoizabrana hrvatska predsjednica, Kolinda Grabar Kitarović koja je nedugo po stupanju na predsjedničku dužnost iz svoga ureda izbacila poprsje Josipa Broza Tita, godinu dana nakon što je bivši predsjednik Josipović rekao kako Titovu bistu nisu maknuli niti Tuđman niti Mesić te se nada kako je ni sljedeći predsjednik neće micati.¹⁸⁸

Večernji list u članku prenosi dijelove govora koje su okupljenima uputili predsjednica Grabar Kitarović, premijer Milanović te predsjednik SABA, Franjo Habulin. Grabar Kitarović je naglasila kako je antifašizam povijesna vrijednost značajna za hrvatsko društvo, no ne i komunizam kao ideologija koju treba osuditi; naglasila je također kako je osnutak sisačkog odreda bio početak borbe za oslobođenje Hrvatske od okupacije te da je antifašistička borba bila tek jedna od etapa povijesnih borbi za samostalnu hrvatsku državu.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Kristina Ikić-Baniček između ostalog je rekla: „...Svake godine okupimo se ovdje s osjećajem ponosa kojim nas ispunjava sjećanje na hrabrosti i požrtvornost male, ali i iznimne grupe ljudi koji su nedugo nakon okupacije svoje zemlje odabrali put odricanja i nesigurnosti jer im je alternativa bila nezamisliva – pokoravanje fašističkoj, nenarodnoj, nametnutoj vlasti koja je ubijala njegove sugrađane samo zbog razlike u narodnosti i vjeri.“ Transkript govora u Brezovici, 2014. Vidi: www.framnat.eu

¹⁸⁷ Franjo Habulin između ostalog je rekao: „...Ono što znam, što svakako znam o ovom danu prije 73 godine nisu njihovi strahovi i boli, nade i želje. Ono što svakako znam da se nisu dijelili po nacionalnosti i vjeri, da im nije bilo važno ime, vjera i nacija sudruga koji je uz njih, važna im je bila samo ideja otpora fašizmu i nacizmu. Krv koja se prolila za slobodu nije bila ni hrvatska, ni srpska, ni katolička, ni pravoslavna, bila je ljudski crvena. Poštovani prijatelji, govoreći o prošlosti ne mogu da se ne osvrnem na sadašnjost jer spoznajući prošlost razumijemo sadašnjost i predviđamo budućnost. Govorim pred vama kao predsjednik saveza antifašističkih boraca i antifašista RH, organizacije koja nastoji sačuvati uspomene na plemenitu, tešku i krvavu žrtvu ljudi koji našu državu sa stranog puta ustaštva i kolaboracije odveli na stranu zemalja antifašističke koalicije, na stranu pobjede i čovječnosti.“ Transkript govora u Brezovici, 2014. Vidi: www.framnat.eu

¹⁸⁸ *Jutarnji list*, (22.06.2015.) **HRVATSKA DANAS SLAVI DAN ANTIFAŠISTIČKE BORBE: Predsjednica i premijer polažu vijence u Brezovici**, online verzija na: www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/hrvatska-danas-slavi-dan-antifasisticke-borbe-predsjednica-i-premijer-polazu-vijence-u-brezovici, Pristupljeno: 01.12.2016.

¹⁸⁹ *Večernji list*, (22.06.2015.) **Milanović: 20. stoljeće obilježili su Stjepan Radić, Tito i Tuđman**, online verzija na: <http://www.vecernji.hr/hrvatska/danas-se-obiljezava-dan-antifasisticke-borbe>, Pristupljeno: 01.12.2016.

Kolinda Grabar Kitarović između ostalog je rekla: „...Povijesna je istina da su upravo hrvatski komunisti sisačkoga kraja na dan njemačkoga napada na Sovjetski savez pokrenuli ustanak u Hrvatskoj. Bio je to početak borbe za oslobođenje Hrvatske od okupacije kojoj je ustaški režim pružao podršku u ime ostvarenja hrvatske

Zoran Milanović u govoru je istaknuo da bi hrvatska država teško bila samostalna bez partizana, a sigurno ne bi postojala bez branitelja iz Domovinskog rata. Milanović je ustvrdio kako se u Sisku 1941. godine nije dogodio masovni ustanak, ali da su se hrvatski komunisti samoinicijativno organizirali čak i prije nego što je to učinila Komunistička partija Jugoslavije.¹⁹⁰ Spomenuo je i značaj zajedničke borbe hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj tijekom Drugog svjetskog rata.¹⁹¹ Habulin je u ime antifašističkih boraca istakao ulogu Komunističke partije u pripremi i organizaciji oružanog otpora, osvrnuo se na revizionizam ekstremne desnice koja pokušava reinterpretirati povijesni narativ o antifašističkoj borbi hrvatskog naroda, zatim obrazovni sustav u kojem se mlade ne podučava vrijednostima antifaišizma, porušene partizanske spomenike koji zahtijevaju obnovu te na potrebu afirmacije antifaišizma od strane širokog društvenog spektra intelektualaca, kulturnjaka, građanskih inicijativa i političara.¹⁹²

države kompromitirajući je međutim predajom dijela povijesnih hrvatskih krajeva okupacijskim silama te zločinima i progonima na rasnoj i političkoj osnovi. To su povijesne činjenice koje danas, 74 godine od spomenutog događaja, možemo i moramo ustvrditi bez ideoloških ili drugih prijepora. I danas kad se sjetimo tog 22. lipnja '41. kada se okupila grupa ljudi, domoljuba, intelektualaca, radnika i seljaka koji su imali dovoljno hrabrosti i oslobodilačkog duha krenuti u borbu protiv zla također se trebamo sjetiti i '91. godine kada je hrvatski narod također imao dovoljno hrabrosti još jednom reći „Ne“ zlu koje je bilo u nastajanju te reći „Ne“ ugnjetavanju i tiraniji. S posebnim ponosom danas se trebamo prisjetiti prvog hrvatskog predsjednika dr. Franje Tuđmana i generala Janka Bobetka koji je i sam bio član ovoga odreda, akademika Ivana Supeka, političara Andrije Hebranga, pisca i pjesnika Vladimira Nazora i Ivana Gorana Kovačića, ali i svih onih znanih i neznanih koji su i '41. i '91. prepoznali važan trenutak za Hrvatsku te se stavili na branik domovine.“ Transkript govora u Brezovici, 2015. Vidi: www.framnat.eu

¹⁹⁰ *Večernji list*, 2015.

¹⁹¹ Zoran Milanović između ostalog je rekao: „...Ustanak '41. godine u Hrvatskoj bio je sve samo ne jednostavan. Ovdje su se, prije točno 74 godine, 22. lipnja, na dan napada Hitlera na Sovjetski savez, na dan kada je Hitler prekršio sporazum o nenapadanju, sisački komunisti samoinicijativno povukli u šumu i s namjerom da dignu ustanak, i s namjerom i ciljem da ne padnu u ruke svojim krvnicima. To su činjenice. To nije bio narodni ustanak jer premalo je ljudi u njemu sudjelovalo, ali je bio legitiman ustanak jedinih koji su u tom trenutku bili spremni reći „Ne“. Napravili su to na svoju ruku, čak i prije nego što je to učinila Komunistička partija Jugoslavije koja je bila dio Kominterne i koja je slušala upute Moskve. Ljudi, to je hrvatska povijest. Moramo je gledati otvorenim očima i o njoj otvoreno razgovarati i svoju djecu i mlade ne indoktrinirati nego ih tjerati da misle i postavljaju pitanja. Bilo je sjajnih stvari na koje možemo biti ponosni.“ Transkript govora u Brezovici, 2015. Vidi: www.framnat.eu

¹⁹² Franjo Habulin između ostalog je rekao: „...U kratkom razdoblju, koje je prethodilo novom svjetskom ratu, Komunistička partija vođena Josipom Brozom Titom, postala je sposobna da kao jedina politička snaga pokrene narod na oružanu borbu protiv okupatora. Dobro je poznato da su sve građanske političke partije poslije okupacije Hrvatske ili pasivizirale ili poduprle okupaciju, ustaški poredak i Nezavisnu državu Hrvatsku. Činjenica je da su jedino komunisti imali hrabrosti i viziju da pokrenu ustanak i da ga artikuliraju kroz parole bratstva i jedinstva, jednakosti i ravnopravnosti, naroda i narodnosti. Time su se suprotstavili ideji o međunarodnom sukobu Hrvata i Srba za interese okupatora. Bez te vizije ne bi bilo pobjede. Ne znači da su antifaišizam i komunizam isto. Točno je da su svi komunisti bili antifaišisti, ali je točno i to da svi antifaišisti nisu bili komunisti. Odlazak sisačkih komunista u šumu Brezovica 22. lipnja 1941. godine i formiranje Partizanskog odreda bilo je izraz opredjeljenja većine hrvatskog naroda koji se nije mirio s okupacijom i zločinačkim režimom Nezavisne države Hrvatske.“ Transkript govora u Brezovici, 2015. Vidi: www.framnat.eu

Slika 12. Politički dužnosnici u Brezovici, 2016. godine. S lijeva na desno: Ivo Josipović, Margareta Mađerić, Milan Bandić, Dubravka Jurlina Alibegović. Foto: Bruno Vignjević

Za razliku od prethodne dvije godine, 2016. godine na proslavi državnog praznika, Dana antifašističke borbe, nije bilo nikoga od najviših predstavnika državne vlasti, prenose *Jutarnji* i *Večernji list* o obilježavanju praznika toga dana.¹⁹³ U ime predsjednice Grabar Kitarović, nazočio je njezin izaslanik, gradonačelnik grada Zagreba Milan Bandić, u ime predsjednika Vlade Tihomira Oreškovića govorila je ministrica uprave Dubravka Jurlina Alibegović, dok je izaslanica predsjednika Sabora bila Margareta Mađerić. Izostanak cjelokupnog državnog vrha bivši predsjednik RH Ivo Josipović komentirao je stanjem u državi u posljednjih godinu i pol dana, koje je okarakterizirao kao stanje društvene regresije.¹⁹⁴

Milan Bandić, izaslanik predsjednice Republike naglasio je kako je Hrvatska jedna od prvih europskih država koja se svrstala na stranu antifašističkog pokreta zahvaljujući sisačkim partizanima koje je nazvao domoljubima. Naglasio je kako se danas sjećamo svih žrtava Drugog svjetskog rata ali i žrtava totalitarizama te zaključio kako bez hrvatske partizanske vojske Hrvatska na kraju Drugog svjetskog rata ne bi završila na strani pobjednika.¹⁹⁵

¹⁹³ *Jutarnji list*, (22.06.2016.) *Dan antifašističke borbe ove godine bez najviših predstavnika državne vlasti*, online verzija: www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/dan-antifasisticke-borbe-ove-godine-bez-najvisih-predstavnika-drzavne-vlasti, Pristupljeno: 01.12.2016.

Večernji list, (22.06.2016.) *Josipović komentirao izostanak državnog vrha u Brezovici, Hasanbegović dočekan velikim pljeskom kod Jazovke*, online verzija na: www.vecernji.hr/josipovic-komentirao-izostanak-drzavnog-vrha-u-brezovici-hasanbegovic-docekan-velikim-pljeskom, Pristupljeno: 01.12.2016.

¹⁹⁴ *Večernji list*, 2016.

¹⁹⁵ Milan Bandić između ostalog je rekao: „...Svjesni smo da su neki pod zastavom antifašističke borbe počinili zlo, desetljećima su neki od tih zločina prešućivani. Kako bismo očuvali vrijednost antifašističke borbe ne dopustimo da se pojedina komunistička zlodjela i ideološka zastranjivanja skrivaju pod skutima antifašista“. Transkript govora u Brezovici, 2016. Vidi: www.framnat.eu

Izaslanica predsjednika Vlade, Dubravka Jurlina Alibegović ustvrdila je da je antifašizam temelj hrvatskog Ustava te kako je upravo negacija temeljnih ljudskih sloboda i prava bila pokretač osnivanja sisačkog partizanskog odreda, pritom napomenuvši kako se Hrvatska u današnjem suvremenom dobu nalazi pred novim izazovima.¹⁹⁶ Margareta Mađerić, izaslanica

Slika 13. Detalj s proslave Dana antifašističke borbe, 2016. Foto: Bruno Vignjević

predsjednika Sabora, istaknula je kako su ljudi koji su prije 75 godina osnovali partizanski odred u Sisku hrabri ljudi koji su se oduprli politici fašizma i nacizma te su ustali braneći ideale slobode, mira, pravde i jednakosti. Zaključila je kako je hrvatski antifašistički pokret uspio ostvariti ono za čime su težili svi hrvatski domoljubi.¹⁹⁷

Iz prikazanih političkih govora jasno možemo vidjeti dva dominantna narativa u interpretaciji antifašističkog pokreta, Komunističke partije Hrvatske te partizanske borbe. Jedan od tih narativa jest domovinski narativ; tom se interpretacijom uloga Komunističke partije Hrvatske kao predvodnika oružanog pokreta otpora u Drugom svjetskom ratu na

¹⁹⁶ Dubravka Jurlina Alibegović između ostalog je rekla: „...Prisjetimo se da je Europska unija imala korijene u Drugom svjetskom ratu, a svi građani EU odlučili su spriječiti ponavljanje ratnih razaranja i ubijanja kroz ekonomsko i političko ujedinjenje europskih zemalja. Hrvatska je od srpnja 2013. godine dio europske obitelji koju čini 28 zemalja članica. Hrvatska je dio velikog projekta kojem je cilj demokracija, mir i stabilnost kao preduvjeti boljeg standarda života svih građanki i građana EU.“ Transkript govora u Brezovici, 2016. Vidi: www.framnat.eu

¹⁹⁷ Margareta Mađerić između ostalog je rekla: „...Ljudi koji su na današnji dan prije 75 godina u šumi Brezovica osnovali Prvi sisački partizanski odred, Hrvatskoj su u Drugom svjetskom ratu donijeli pobjedu u savezništvu s milijunima ljudi diljem svijeta koji su ustali protiv osvajačkog rata i nasilja. Bila je to borba protiv neshvatljive totalitarne ideologije. Hrvatski antifašistički pokret ujedinio je pod zajedničkom hrvatskom vlašću hrvatske krajeve kojima su vladali tuđinci, a ZAVNOH-ovskim odlukama o pravu na samoodređenje naroda omogućio je stvaranje današnje neovisne, demokratske hrvatske države.“ Transkript govora u Brezovici, 2016. Vidi: www.framnat.eu

području Republike Hrvatske tumači u kontekstu samo jedne od etapa povijesnih borbi za hrvatsku samostalnost. Partizanska borba hrvatskog naroda pritom se namjerno izdvaja iz konteksta tadašnje borbe svih naroda Jugoslavije u okviru Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije. Učestalo se rabi pojam antifašistički i izbacuje se iz korištenja pojam komunistički, iako su komunisti organizirali i predvodili antifašističku borbu, te su stoga ta dva pojma neodvojiva jedan od drugog, unatoč činjenici kako veliki dio partizanskih boraca nisu bili komunisti niti članovi Komunističke partije. Ne navodi se ni činjenica kako je osnivanje sisačkog odreda bilo ideološki potaknuto od strane Komunističke partije Hrvatske, te se naglašava kako su sisački partizani osnovali prvi partizanski odred prvenstveno iz osjećaja očaja i životne ugroženosti od strane vlasti NDH, a nikako iz ideoloških razloga, iako je činjenica kako su svi članovi odreda bili komunisti. Pozitivne tekovine antifašističke partizanske borbe koje se posebno naglašavaju jesu reintegracija određenih dijelova hrvatskog teritorija, ponajviše dalmatinske obale i otoka koji su bili pod talijanskom okupacijom, zatim odluka ZAVNOH-a¹⁹⁸ kojom se omogućilo pravo hrvatskog naroda na samoodređenje, što je u konačnici dovelo do stvaranja samostalne hrvatske države, 1991. godine.

Potonji, domovinski narativ predstavlja redukcionistički pogled na hrvatsku povijest u razdoblju Drugog svjetskog rata, odbacuju se ili prešućuju mnoge povijesne činjenice koje bi barem donekle olakšale razumijevanje kompleksne množine zbivanja u kontekstu vremena u kojem se unutar granica današnje Hrvatske mogu uočiti elementi građanskog rata, uzrokovanog podjelom hrvatskog stanovništva na ustaše, domobrane, partizane, četnike i ostale vojske. Neke od tih ideoloških te svjetonazorskih podjela i danas opterećuju hrvatsko društvo. Čini se kako se prešućivanjem ili izbacivanjem pojedinih povijesnih činjenica onemogućava kultura dijaloga o traumatičnim povijesnim iskustvima i pluralizam pojedinačnih sjećanja te se vrši određena vrsta manipulacije države, odnosno vlasti nad pojedincem.

Drugi narativ možemo okarakterizirati kao europski. Od 2013. godine Republika Hrvatska članica je Europske unije, nads nacionalne zajednice europskih država. Proces pridruživanja i pristupanje Hrvatske EU bio je obilježen posebnim obrascem odnosa prema svojoj prošlosti koji je EU na određeni način zahtijevala. Kako navodi Pavlaković, od 2000. do 2013. godine hrvatske političke elite nastojale su reafirmirati antifašističke vrijednosti i simbole koji su bili

¹⁹⁸ ZAVNOH predstavlja Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, koje bilo zakonodavno i izvršno tijelo Federalne Države Hrvatske od 1943. do 1946. godine u okviru Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije.

omraženi tijekom prvog desetljeća samostalnosti od strane oživljenih nacionalista. Predsjednici Mesić i Josipović nastojali su zaboravljene partizanske komemoracije ispuniti novim značenjem i simbolikom.¹⁹⁹ Europska unija kao zajednica utemeljena poslije Drugog svjetskog rata na liberalnim načelima slobode i prava čovjeka i građanina pogodan je kontekst za dio hrvatske političke elite koja partizansku, antifašističku borbu vidi isključivo kao reakciju hrvatskih građana na ugrožavanje elementarnih ljudskih prava od tadašnje vlasti NDH i nacističke Njemačke, bez ikakvih ideoloških poticaja. Hrvatski se narod u skladu sa spomenutim svrstao uz široku europsku Antifašističku koaliciju te s drugim europskim narodima bio na strani pobjednika u Drugom svjetskom ratu. Pritom se ne spominje ključna činjenica kako je hrvatski narod primarno bio obilježen jugoslavenskim kontekstom te se borio za svoju slobodu i državnost zajedno s ostalim jugoslavenskim narodima s kojima je izvojevao zajedničku pobjedu nad Silama Osovine te domaćim kolaboracionistima. Hrvatska partizanska borba neodvojiva je od zajedničke jugoslavenske partizanske borbe predvođene Komunističkom partijom Jugoslavije.

¹⁹⁹ Pavlaković, „Croatia and the European Union: Remembering War the European Way“, str. 118. Kako dalje navodi „...datumi koji su bili korišteni kako bi veličali slogan bratstva i jedinstva tijekom razdoblja socijalističke Jugoslavije, sad su bili reinterpetirani, ne samo kao predstavnici antifašističkog otpora, već autentičnog državotvornog napora i vizije europskog jedinstva, kako se Hrvatska približavala punopravnom članstvu u Uniji.“

4.2. Dan ustanka naroda Like u Srbu

Slika 14. Proslava Dana ustanka naroda Like, Srb, 2016. Foto: Bruno Vignjević

Komemoracija u Srbu mjesto je podijeljenih sjećanja te povijesnih i ideoloških prijepora, poglavito od početka devedesetih godina prošlog stoljeća pa sve do danas. Nekadašnji Dan ustanka naroda Hrvatske koji se u bivšoj jugoslavenskoj državi obilježavao 27. srpnja, kao dan sjećanja na spomenuti datum kada je 1941. godine u tom malom ličkom mjestu izbio narodni oružani otpor. Nakon osamostaljenja i odcjepljenja Republike Hrvatske dolazi do prestanka njegova obilježavanja te do reinterpretacije antifašizma i partizanske borbe, kako smo i vidjeli u prethodnom dijelu rada.

Narativ o ustanku u Srbu od tada je sustavno marginaliziran, prešućivan te prepušten ideološkim i političkim manipulacijama te kontroverznim povijesnim interpretacijama. Naglašavanje zločina dijela ustanika u selima Brotnja i Boričevac nad mještanima hrvatske nacionalnosti koji su se dogodili kao posljedica ustanka u Srbu, a koje su počinili pripadnici dijela ustaničkih postrojbi i spaljivanjem spomenutih hrvatskih sela predstavljaju suprotni narativ kojeg izvanparlamentarne stranke desnog političkog spektra, kao što je Autohtona - Hrvatska stranka prava, medijski potenciraju te predstavljaju kao najvažniju karakteristiku srpanjskih događanja iz 1941. godine.

Zastupnici suprotstavljenog narativa odbijaju sagledati sve uzročno-posljedične aspekte tog izrazito kompleksnog povijesnog događaja, negirajući ili minorizirajući narodni otpor, antifašizam, zločine ustaškog režima koje su prethodile ustanku, naročito prema srpskom narodu te ulogu Komunističke partije u organizaciji ustanka, namećući jedinu relevantnu tezu

- tezu o viktimizaciji hrvatskog naroda, četničkim zločinima te ustanku koji je dominantno bio antihrvatski usmjeren.

Nekad obilježavan kao Dan ustanka naroda Hrvatske, od početka 2000-ih godina se počeo obilježavati kao Dan ustanka naroda Like, a od 2010. godine, kada je obnovljen porušeni spomenik kipara Vanje Radauša, komemoracija se održava svake godine na državnom nivou,mpod pokroviteljstvom Predsjednika i Vlade Republike Hrvatske. Komemoracija i paralelni prosvjed predstavljaju dihotomiju sjećanja koju ću nastojati dodatno prikazati u analizi.²⁰⁰

Slika 15. Zoran Pusić, Stjepan Mesić i Milorad Pupovac, Srb 2016. Foto: Bruno Vignjević

2014. godine u Srbu se održala komemoracija koja je ostala zabilježena po većem dolasku članova i simpatizera spomenute stranke A-HSP²⁰¹ na komemoraciju, o kojoj *Večernji list* izvještava u članku koji je naslovljen: *Dva tabora, Pupovac: U Drvar nije došao Draža nego*

²⁰⁰ Banjeglav, nav. dj. str. 121. i 122. navodi „...kako je spomenik koji su snage Hrvatske vojske srušile za vrijeme operacije ‘Oluja’ u kolovozu 1995. godine, bio jedan od velikih spomeničkih cjelina predodređenih za obnovu na temelju koalicijskog sporazuma iz 2007. godine između vladajuće stranke HDZ-a i najveće stranke srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj, SDSS-a. Ministarstvo kulture RH je 2009. godine objavilo natječaj za obnovu srušenog spomenika, međutim najava obnove je naišla na žestoke reakcije po medijima i prosvjede određenih desno orijentiranih grupa i stranaka (Hrvatska stranka prava i Hrvatska čista stranka prava), nekoliko lokalnih udruga s područja Like te hrvatskih branitelja. Prosvjedi su se temeljili na shvaćanju ovog ustanka kao četničkog, a ne partizanskog ustanka, koji je uključivao i napad na lokalno hrvatsko stanovništvo s ciljem stvaranja ‘Velike Srbije’. Iako su se paralelno s otvaranjem novoobnovljenog spomenika održavali prosvjedi protiv njegove obnove, samo otvaranje je ipak proteklo bez incidenata, dok je tadašnji predsjednik RH Ivo Josipović, otvorivši spomenik, naglasio da je njegova obnova dokaz da tadašnja vlada drži do antifasizma.“

²⁰¹ Autohtona - Hrvatska stranka prava (A-HSP) jest nacionalistička politička stranka osnovana u Koprivnici, 2005. godine, čiji je aktualni predsjednik Dražen Keleminec. U svom političkom programu, između ostalog, zalažu se za pripojenje Bosne i Hercegovine, te regija Bačke, Srijema i Boke Kotorske Republici Hrvatskoj. Unazad par godina aktivni su na obilježavanju komemoracije u Srbu te zahtijevaju zabranu obilježavanja, tvrdeći kako se na spomenutoj komemoraciji slave četnički zločini. Više o stranci: www.hrvatskipravasi.hr

Joža. Pupovac je očito aludirao na četničkog vođu iz Drugog svjetskog rata, Dražu Mihailovića,²⁰² na partizanskog lidera, kasnijeg maršala i predsjednika SFRJ, Josipa Broza Tita, te konačno i na drvarski kraj koji je 1941. godine, kako smo već i prethodno spomenuli bio žarište pobune i preteča ustanka u Srbu. 73. obljetnica partizanskog ustanka, kako izvještava *Večernji list*, protekla je u atmosferi dva podijeljena tabora. Na jednoj strani našli su se Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske,²⁰³ Srpsko narodno vijeće²⁰⁴ i njegov predstavnik Milorad Pupovac, bivši hrvatski predsjednik Stjepan Mesić, povjesničar Dragan Markovina te okupljeni mještani i gosti, dok su na drugoj strani prosvjed protiv obljetnice organizirali A-HSP te znatan broj predstavnika braniteljskih udruga iz Domovinskog rata, među kojima su se mogla razaznati obilježja, kao što su hrvatska šahovnica s početnim bijelim poljem, hrvatskim grbom iz razdoblja NDH te majice s natpisom *Hrvatski domobrani 1941.-1991.* na kojima između ostalih stoji ustaški pozdrav, *Za dom spremni*.

Okupljene je osiguravao kordon policijskih specijalaca, a da bi se došlo do središta mjesta trebalo je proći kroz tri kontrolna punkta. Iz braniteljskog tabora mogle su se čuti ustaške pjesme, dok su okupljeni na središnjoj obljetnici slušali poznate partizanske pjesme. U članku je najviše prostora zauzeo govor bivšeg predsjednika RH, Stjepana Mesića te predsjednika SNV-a Milorada Pupovca koji su istaknuli kako se u Srbu slavi početak otpora fašizmu koji su predvodili Srbi i Hrvati komunisti, a koji je bio uzrokovan antisrpskom politikom ustaškog režima.²⁰⁵

²⁰² Dragoljub, Draža, Mihailović, (1893.-1946.) Vrhovni zapovjednik Jugoslavenske kraljevske vojske u otadžbini, poznatije pod imenom Ravnogorski četnički pokret, tijekom Drugog svjetskog rata od 1941. do 1945. u Jugoslaviji. Nakon rata, komunističke vlasti su ga uhitile, te ga osudile na smrt strijeljanjem. Pogubljen 1946. godine.

²⁰³ Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske (SABA RH) jest samostalna nevladina udruga građana koja okuplja antifašističke borce iz Drugog svjetskog rata i sve ostale antifašistički usmjerene pojedince. Udruga je pravni sljednik nekadašnjeg Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata u razdoblju od 1948. do 1992. godine kada mijenja ime. Udruga se između ostalog zalaže za očuvanje antifašističke baštine te njegovanje tradicije i vrijednosti antifašizma te suprotstavljanje nacionalnoj, vjerskoj i rasnoj mržnji. Više o udruzi: www.sabh.hr

²⁰⁴ Srpsko narodno vijeće (SNV) osnovano je 1997. godine u Zagrebu, a predstavlja nacionalnu koordinaciju vijeća srpske nacionalne manjine, njihovo političko i savjetodavno tijelo. Između ostalog, bavi se zaštitom i promocijom ljudskih, građanskih i nacionalnih prava Srba u Hrvatskoj. Više na: www.snv.hr

²⁰⁵ *Večernji list*, (27.07.2014.) *Pupovac u Srbu: U Drvar nije došao Draža, nego Joža*, online verzija na: www.vecernji.hr/pupovac-u-srbu-treba-znati-da-u-drvar-nije-dosao-draza-nego-joza, Pristupljeno: 01.12.2016.

Večernji list u članku ne donosi detaljniju pozadinu povijesnih događanja u Srbu kako bi se čitateljima, što je više moguće, približila tematika problema oko koje nastaje sukob sjećanja na komemoraciji, već vrlo šturo izvještava o događajima na samoj obljetnici. Prosječni čitatelj koji nije upućen u problematiku povijesnih događanja koji prate to mjesto sjećanja ne može baš previše saznati oko čega nastaje sukob, što u konačnici onemogućava otvaranje prostora kritičkom mišljenju i propitivanju.

Slika 16. Jedan od sudionika prosvjeda s crnom majicom na kojoj stoji ustaški pozdrav "Za dom spremni". Foto: Bruno Vignjević

Za razliku od *Večernjeg lista*, *Jutarnji list* u svom članku pod pomalo nespretnim i nedorečenim nazivom *Pupovac i Mesić na obljetnici ustanka u Srbu: Nisu branili Dražu nego Jožu*, donosi ipak iscrpnije historiografske podatke i osvrt na obljetnicu. Najviše prostora posvećeno je, kao i u ranijem *Večernjakovom* tekstu, Mesićevom i Pupovčevom govoru u kojem su osudili povijesni revizionizam koji ustanak u Srbu prikazuje kao četnički, ustaške zločine kao jedan od glavnih uzroka oružanog otpora te istakli ulogu Komunističke partije Jugoslavije i hrvatskih komunista koji su bili glavni organizatori otpora.²⁰⁶ Mesić je naglasio kako je program, politika i svakodnevna praksa ustaškog režima bila zločin, a dodatnu zanimljivost predstavlja Mesićeva osuda svih zločina, u kojima je stradalo srpsko i hrvatsko stanovništvo u Srbu, Suvaji ali i Boričevcu. Mesić je pri kraju govora nadodao i Škabrnju²⁰⁷ te Varivode,²⁰⁸ što ipak predstavlja bitno drugačiji povijesni kontekst i povijesne okolnosti.²⁰⁹

²⁰⁶ *Jutarnji list*, (27.07.2014.), *U Srbu opet dva skupa*, str. 5.

²⁰⁷ Škabrnja, mjesto u zadarskom zaleđu gdje se 1991. godine dogodio ratni zločin; pokolj mještana koje su počinili pobunjeni Srbi uz vojnu potporu Jugoslavenske narodne armije.

²⁰⁸ Varivode, mjesto u šibenskom zaleđu gdje se 1995. godine nakon vojno-redarstvene akcije „Oluja“ dogodio ratni zločin kojeg su počinili pripadnici Hrvatske vojske i policije nad mještanima srpske nacionalnosti.

Pupovac je upozorio na činjenicu kako su ustanici u Srbu nastojali spasiti vlastiti život te da su bili vođeni idejom antifašizma, a ne četništva i fašizma, iako je historiografski utvrđeno kako je bilo prisutnih određenih četničkih elemenata, barem u prvim mjesecima organizacije oružanog otpora, dok se nisu isprofilirali jasno određeni partizanski i četnički odredi.²¹⁰ *Jutarnji* također kratko izvještava o skupu stotinjak autohtonih pravaša na kojem je predsjednik spomenute stranke, Dražen Keleminec, izjavio da u Srbu od 1941. i 1990. godine nije bilo antifašizma, nego samo velikosrpske politike.²¹¹

Slika 17. Lider stranke A-HSP Dražen Keleminec govori pred okupljenim prosvjednicima, Srb 2016. Foto: Bruno Vignjević

²⁰⁹ Stjepan Mesić je između ostalog rekao: „... Drago mi je što smo se našli baš ovdje u Srbu i baš danas na dan kada se sjećamo početka ustanka protiv okupacije, zajedničkog ustanka Hrvata i Srba u Hrvatskoj. To treba reći i nikada se ne umoriti od ponavljanja. Ovdje je počeo ustanak protiv okupacije čime nimalo ne umanjujem značenje osnivanja prvog partizanskog odreda Sisku, ali ustanak, pravi ustanak, počeo je baš ovdje i zajednički su ga organizirali Hrvati, Srbi ili Srbi i Hrvati, kako hoćete. Zajedno su ga povelili slobodoljubivi ljudi, a na ustanak je pozvala Komunistička partija koju je vodio Josip Broz Tito. I to je važno uvijek iznova ponavljati, jer onima koji danas demonstriraju i ovdje i drugdje protiv obilježavanja dana ustanka, činjenica je, nisu važni. Oni ih ne znaju, a činjenice treba znati.“ Transkript govora u Srbu, 2014., Vidi: www.framnat.eu

²¹⁰ Milorad Pupovac je između ostalog rekao: „...Došli ste u partizansko mjesto Srb, i to treba reći. Mjesto odakle je krenula partizanska borba, pretvorena u narodno-oslobodilačku borbu. Mjesto iz kojega je krenuo otpor prema okupatorima, bilo Talijanima ili Nijemcima i prema domaćim kvislinzima, bilo četnicima ili ustašama. I neka čuju oni koji trebaju čuti. Ovo je bilo i ostatak partizansko mjesto. Ovo je bilo i ostatak izvorišta antifašizma i antifašističke borbe u Hrvatskoj. Jedno od prvih na prostoru bivše Jugoslavije i jedno od prvih u Europi. Na današnji dan prije 73 godine je podignut ustanak. I onima koji pitaju što ovdje slavimo, i onima koji pitaju zašto se ovdje okupljamo dati ćemo tri odgovora. Prvi odgovor je ovdje se okupljamo i ovdje slavimo početak narodno-oslobodilačkog partizanskog pokreta koji je bio predvođen, to treba reći, hrvatskim i srpskim komunistima, Polovinom i Oreškovićem Hrvatima. Polovinom koji je sa svojim drugim drugovima poveo ovdašnje ljude na ustanak i Oreškovićem koji je na nivou Like organizirao cjelokupni narod da prihvati ustanak i krene u ustanak. To je povijest, to su činjenice.“ Transkript govora u Srbu, 2014., Vidi: www.framnat.eu

²¹¹ *Jutarnji list*, 2014. str. 5.

Slika 18. Detalji s prosvjeda protiv proslave Dana ustanka naroda Like, Srb 2016. Foto: Bruno Vignjević

Dodatna zanimljivost obljetnice bilo je usmeno obraćanje povjesničara dr.sc. Dragana Markovine okupljenima na središnjoj proslavi. Markovina je u govoru iznio subjektivni antifašistički stav i opredijeljenost ideji političke ljevice. Ustvrdio je kako se u Srbu 1941. godine dogodio vapaj za životom koji je kasnije rezultirao izgradnjom moderne, antifašističke Hrvatske.²¹² Zanimljivo je kako dijelove njegovog govora u svojim izvještajima s obljetnice nisu prenijeli niti *Večernji* ni *Jutarnji list*.

Sljedeće, 2015. godine, *Jutarnji list* donosi naslov u kojem piše kako su na komemoraciju u Srbu, gdje su se okupili antifašisti, došli antiprosvjednici sa simbolima ukrajinskih neonacista izvikujući ustaški pozdrav „Za dom spremni“.²¹³ *Jutarnji* izvještava kako je u organizaciji SNV-a te SABA organizirana proslava 74. obljetnice ustanka naroda Like u Srbu.

Kao i prethodne 2014. godine, i te je godine središnja ceremonija održana uz osiguranje velikog broja policije zbog prosvjeda koji su, kao i prethodne godine, održali pripadnici A-

²¹² Dragan Markovina je između ostalog rekao: „...Na današnji dan u ovom kraju, desio se, ja bi rekao, jedan vapaj za životom. Vapaj za pravom na život jednog naroda kojemu je uskraćeno i iz tog vapaja za životom rodila se i ideja antifašističke, tolerantne i multietničke Hrvatske. Tu ideju smo godinama živjeli, nadali smo se da smo ju nekako, da smo sve ono što se događalo u tom nesretnom 2. svjetskom ratu ostavili iza sebe, međutim, danas se iznova suočavamo s revizionizmom, negiranjem, s praktičkom činjenicom da bismo došli na ovu proslavu da moramo pokazati kroz nekoliko kontrolnih punktova dokumente i nadati se da će sve proteći u najboljem redu i da ćemo mirno otići kućama. To je jedna krajnje zapravo poražavajuća činjenica s obzirom na to da je strašan broj ljudi izgubio život za jednu ideju koja mislim da je vrijedila.“ Transkript govora u Srbu, 2014., Vidi: www.framnat.eu

²¹³ *Jutarnji list*, (27.07.2015.) *Pupovac: Antifašisti ne mogu biti kao Indijanci u rezervatu*, str.2.

HSP-a uz nekoliko braniteljskih udruga iz Domovinskog rata. Prigodom prosvjeda spaljen je transparent s petokrakom,²¹⁴ kokardama,²¹⁵ te logom Srpske radikalne stranke. *Jutarnji* u daljnjem tekstu prenosi dijelove govora Franje Habulina, predsjednika SABA, koji je naglasio kako se u Srbu nije dogodio samo pokret otpora, nego i oružani ustanak naroda protiv okupatora i domaćih slugu.²¹⁶ Zoran Pusić iz Antifašističke lige napomenuo je kako su ideje fašizma privlačne za ljude u vremenima ekonomske krize i besperspektivnosti, da se nacizam i ustaštvo relativiziraju te se izmišlja kako se u Srbu dogodila četnička pobuna.²¹⁷ Milorad Pupovac izjavio je kako će se antifašisti u Srbu okupljati sve dok antifašističke vrijednosti u udžbenicima i na političkim govornicama istinski ne budu dio ustavnih vrijednosti.²¹⁸ Pupovac je između ostaloga pozvao okupljene na minutu šutnje kao znak počasti žrtvama sela Brotnja, Bujanj, Suvaja, ali i prema hrvatskim žrtvama u Boričevcu.²¹⁹

²¹⁴ Petokraka, naziv za crvenu zvijezdu s pet krakova, simbol partizanskog pokreta predvođenog Komunističkom partijom Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu.

²¹⁵ Kokarda, predstavlja simbol četničkog pokreta u Drugom svjetskom ratu, unutar kokarde nalazio se dvoglati bijeli orao s četiri ugravirana ćirilčna slova s.

²¹⁶ Franjo Habulin između ostalog je rekao: "... Danas ovdje u Srbu s ponosom slavimo Dan ustanka. To je ujedno i prilika da s pijetetom odamo počast palim ustanicima kao i civilnim žrtvama u 2. svjetskom ratu odnosno u Narodnooslobodilačkoj borbi. Ustanak na prostoru okupirane Kraljevine Jugoslavije nije se dogodio slučajno, on je bio reakcija na naci-fašističku ideologiju njemačkog i talijanskog okupatora u čijem programu je bila politika više rase, rasni genocidni zakoni, strahovlada, teror, ubojstva i deportaciju u koncentracione logore. Ta ideologija imala je svoje sljedbenike i na području Kraljevine Jugoslavije. Vjerne sluge fašizma raznih nacionalnih varijanti, četnika, ustaša i drugih istih zločinačkih manira. Komunistička partija Jugoslavije vođena Josipom Brozom Titom postala je sposobna da kao jedna politička snaga pokrene narod na oružanu borbu protiv okupatora na platformi bratstva i jedinstva i jednakosti i ravnopravnosti naroda i narodnosti." Transkript govora u Srbu, 2015., Vidi: www.framnat.eu

²¹⁷ Zoran Pusić između ostalog je rekao: "...Poštovani sudionici ovog skupa kojim obilježavamo 27. srpanj, slaveći 4. godišnjicu Antifašističkog ustanka u ovom kraju i, nekada, Dan ustanka u RH. Danas se kao Dan antifašističke borbe obilježava 22. lipanj, dan kad je grupa članova Komunističke partije iz Siska, potaknuta napadom nacističke Njemačke na SSSR osnovala Prvi sisački partizanski odred. U Srbu se, 27. srpnja '41. dogodio masovni narodni ustanak koji nije bio potaknut prvenstveno ideološkim razlozima nego strašnim zločinima koje su ustaše Maksa Luburića počinili nad stotinama ljudi iz ovog kraja, uglavnom nad ženama, djecom i starcima. Muškarci su se poslije prvih hapšenja, odvođenja i ubojstava sklonili u šume. Iako masovnost ustanka nije bila potaknuta ideološkim razlozima, organizatori ustanka su bili članovi Komunističke partije – Marko Orešković, Gojko Polovina, Nikola Vidaković, Đoko Jovanić, Dušan Mileusić. I njihova imena, kao u starim pričama o herojskim podvizima, treba spomenuti. Jer oni koji su ustali i organizirali ustanak protiv fašizma kad je on u svojoj okrutnosti dosegao apsolutno zlo, kad je izgledao nepobjediv, a izgledi u borbi s njim nikakvi, zaslužuju najdublje poštovanje." Transkript govora u Srbu, 2015., Vidi: www.framnat.eu

²¹⁸ Milorad Pupovac između ostalog je rekao: „Prije 74 godine ovdje su počinjeni zločini prema Srbima u Brotnji, Bujanju, Osretku i drugim selima. Preko tri stotine ljudi je pobijeno. Počinjeni su zločini od onih koji nisu bili za antifašizam, sa srpske strane, prema mještanima Hrvatima Boričevca. I mi danas koji se ovdje okupljamo sjećamo se i jednih i drugih. Boli nas stradanje i jednih i drugih, a boli nas posebno što onih 92 dalmatinskih partizana čije grobnice su ovdje na mjesnome groblju ne posjećuje ni župan ni jedne dalmatinske županije, ne posjećuje ni gradonačelnik ni jednoga dalmatinskog grada, ni Splita, ni Šibenika ni Zadra, osim dalmatinskih antifašista i nas koji se ovdje okupljamo. Ali zato kada su u prilici bez nešto ikakve moralne skruple kažu kako je Hrvatska imala najjači antifašistički pokret u Europi, a posebno Dalmacija. I mi kažemo jeste, ali znamo kako, zašto i s kim. I zato se okupljamo i okupljat ćemo se i pozivam vas da minutom šutnje odamo počast i onima iz Boričevca i onima iz okolnih srpskih sela i ovih 92 koji su ostali ležati ovdje u ovoj ličkoj zemlji. Neka im je vječna slava i vječna hvala.“ Transkript govora u Srbu, 2015., Vidi: www.framnat.eu

²¹⁹ *Jutarnji list*, 2015. str.2.

Večernji list u vrlo kratkom izvještaju donosi naslov – *Milorad Pupovac: Mi se ovdje ne okupljamo da bismo slavili rat ili širili mržnju*; u daljnjem tekstu navode kako se i ove godine, paralelno s obilježavanjem antifašističke komemoracije, održao prosvjed stranke A-HSP, čiji su predstavnici Pupovcu i organizatorima komemoracija poručili kako im je ovo zadnji skup.

Slika 19. Prosvjed udruge "Žene u Domovinskom ratu", Srb 2016. Foto: Bruno Vignjević

Autor teksta napisao je kako se više stotina ljudi okupilo kod spomenika u Donjem Srbu slaveći 26. srpnja, datum koji se u bivšoj državi obilježavao kao Dan ustanka protiv progona Srba. Datum koji se slavio bio je 27. srpnja i nije se obilježavao kao Dan ustanka protiv progona Srba, nego kao Dan ustanka naroda Hrvatske. Čini se kako autor teksta nije nesmotreno napisao netočnu informaciju, već je navedeno rezultat neznanja i nedovoljne informiranosti.²²⁰

Obljetnica komemoracije 2016. godine skoro je dovedena u pitanje zbog činjenice postavljanja šatora stranke A-HSP ispred spomenika u Srbu kojom su željeli poručiti organizatorima komemoracije, a ujedno i široj javnosti, kako se u Srbu slavi zločin i kako se s obilježavanjem komemoracije treba prestati. Predsjednik stranke Dražen Keleminec izjavio je za medije kako je Srb konačno osvojen, pritom ih pozdravivši ustaškim pozdravom „Za dom spremni“. Keleminec je tom prilikom najavio održavanje predavanja o Domovinskom ratu na prostoru spomen područja te organiziranje središnjeg skupa na dan obilježavanja ustanka u Srbu 27. srpnja na koji će pozvati preživjele sudionike srpskog masakra u Škabrnji. *Jutarnji list* stranku A-HSP decidirano naziva proustaškom, a postavljanje šatora sabotažom

²²⁰ *Večernji list*, (27.07.2015.) *Pupovac: Mi se ovdje ne okupljamo da bismo slavili rat ili širili mržnju*, str. 6.-7.

obilježavanja Dana ustanka u Srbu.²²¹ *Večernji list* ne iznosi jasno svoj stav o postavljanju šatora, osim što pišu kako postavljanje šatora sprečava održavanje obljetnice antifašističkog ustanka. *Večernji* u cijelosti prenosi pismo mještana Srba koji se, ogorčeni postavljanjem šatora u svom mjestu, obraćaju predsjednici Republike, Kolindi Grabar Kitarović, tadašnjem ministru unutarnjih poslova Vladi Orepiću te ministru kulture Zlatku Hasanbegoviću.²²²

Međutim, 75. obljetnica ustanka naroda Like naposljetku se održala; šator ispred spomenika ipak je uz proteste članova A-HSP uklonjen, no središnja svečanost bila je sve, samo ne mirna i dostojanstvena komemoracija. *Večernji list* piše kako se obilježavanje ustanka u Srbu pretvorilo u verbalni rat između antifašista i pravaša te je policija pravovremeno spriječila sukob.²²³ *Jutarnji list* donosi kako se u organizaciji SNV-a i SABA-e obljetnica ustanka održala unatoč bučnom prosvjedu u organizaciji A-HSP-a osiguravanom specijalnom policijom.²²⁴

²²¹ *Jutarnji list*, (11.07.2016.) *SABOTAŽA OBIJEŽAVANJA DANA USTANKA U SRBU: Članovi A-HSP-a digli šator: 'Srb je osvojen!'*, online verzija na: <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/foto-sabotaza-obiljezavanja-dana-ustanka-u-srbu-clanovi-a-hsp-a-digli-sator-srb-je-osvojen>, Pristupljeno: 01.12.2016.

²²² *Večernji list*, (12.07.2016.) *A-HSP upozorio policiju: 'Ne pokušavajte silom ukloniti šator'*, online verzija na: <http://www.vecernji.hr/hrvatska/a-hsp-poslalo-upozorenje-ravnateljstvu-policiji-ne-pokusavajte-silom-ukloniti-sator-jer-se-moze-upaliti-sibica-i-stvoriti-probleme>, Pristupljeno:01.12.2016. Tijekom popodneva premjestili šator 10-ak metara od spomenika. Dio pisma mještana Srba: „...Jedna od mnogobrojnih stranki prava u zemlji bez prava „utaborila“ se sa šatorom na platou samog Spomenika ustanku u Srbu. Time posve namjerno žele uzurpirati spomeničko mjesto i onemogućiti obilježavanje jubilarne 75. godišnjice ustanka naroda Hrvatske. Tvrde pravaši da smo mi, Srbi i antifašisti, zapravo četnici te da je ustanak protiv zločina Maksa Luburića i njegovih jedinica u Donjoj Suvaji ili zločina u Bubnju bio četnički te da smo se borili protiv hrvatske države. I danas i sutra i uvijek reći ćemo da smo se mi, Srbi i svi drugi učesnici Narodnooslobodilačkog pokreta, borili protiv režima Nezavisne Države Hrvatske. Željeli smo zemlju za sve ljude i društvo pravednije od onog koje smo imali u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. I ponos da smo tu borbu dobili prenosimo i prenositi ćemo svojoj djeci!“

²²³ *Večernji list*, (27.07.2016.) *Uzvicima 'Za dom spremni' prekidali antifašiste u Srbu*, online verzija na: www.vecernji.hr/hrvatska/srb-pod-opsadom-policije, Pristupljeno:01.12.2016.

²²⁴ *Jutarnji list*, (27.07.2016.) *U Srbu, uz veliko policijsko osiguranje, proslava 75. obljetnice ustanka naroda Like*, online verzija na: www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/u-srbu-uz-veliko-policijsko-osiguranje-proslava-75.-obljetnice-ustanka-naroda-like, Pristupljeno:01.12.2016.

Slika 20. Milorad Pupovac govori okupljenima, Srb 2016. Foto: Bruno Vignjević

Glavne su govore, kao i na jednoj od prethodnih obljetnica, održali Stjepan Mesić, Milorad Pupovac i Zoran Pusić, čijim je porukama *Jutarnji list* posvetio znatno više pažnje od *Večernjeg lista* koji se usredotočio na nemile događaje i incidente izazvane od strane A-HSP-a. Govor Stjepana Mesića na trenutak su prekinule članice udruge „Žene u Domovinskom ratu,“ sudionice kontraskupa koje su tijekom njegova govora razvile hrvatske zastave i počele pjevati pjesmu „Lijepa li si“ pjevača Marka Perkovića Thompsona, poznatog po ustaškom znakovlju koje se pojavljuje na njegovim koncertima. Mesić je jasno osudio postavljanje šatora kraj spomenika u Srbu; napomenuo je kako su za takve pojave, kao što je kontraskup koji se paralelno s obljetnicom održava u Srbu, kriv i obrazovni sustav, loša edukacija iz povijesti, ali i zadržani nacionalisti, ustaše, koji koriste ovo vrijeme da bi propagirali ideje koje su sišle s povijesne scene. Također je obljetnicu iskoristio kako bi podsjetio okupljene na skoro održavanje parlamentarnih izbora, pritom naglasivši kako se moramo prisjetiti povijesnih događaja u Srbu prije 75 godina te odlučiti kakvu Hrvatsku želimo.²²⁵

Milorad Pupovac naglasio je empatiju prema svim žrtvama, i hrvatskim i srpskim, koje trebamo dostojno obilježiti; isto su tako četničke i ustaške ideje, prema Pupovcu, dijametralno suprotne od ideja antifašističkog partizanskog pokreta: ideja koje su za Srbe u Hrvatskoj najviša vrijednost 20. i 21. stoljeća. Pupovac je svoj govor na obljetnici iskoristio i za izricanje stava o kapitalističkom društvenom uređenju povezanog s nacionalizmom koji, prema njegovom mišljenju, generira fašizaciju društva u cjelini.²²⁶

²²⁵ *Jutarnji list*, 2016.

²²⁶ *Jutarnji list*, 2016.

Zoran Pusić istaknuo je važnost antifašističke borbe koja je sama po sebi najveća vrijednost moderne Europe, ujedno predstavljajući ostvarenje vrijednosti kao što su sloboda, jednakost i ravnopravno zajedništvo među ljudima. Dodao je i to kako će samo naše svakodnevno zalaganje za spomenute vrijednosti suzbiti pojave kao što su bile one prije 75 godina, a koje su i danas nekima privlačne.²²⁷ Dražen Keleminec predvodio je kontraskup te izjavio kako njemu nitko ne može zabraniti nošenje hrvatskog barjaka s bijelim poljem i pozdrav „Bog i Hrvati“, pritom izvikujući ustaški pozdrav – „Za dom spremni“. Naglasio je kako je središnja svečanost četnički bal vampira.²²⁸ Predsjednica Republike Kolinda Grabar Kitarović na obilježavanje Dana ustanka naroda Like nije poslala niti izaslanika.²²⁹

S jedne strane, najvažniji akteri komemoracije jesu Srpsko narodno vijeće, Savez antifašističkih boraca, antifašisti, intelektualci, građani, mještani te antifašistički usmjerene građanske inicijative koji obilježavaju Srb kao mjesto sjećanja na narodni antifašistički otpor, suživot hrvatskog i srpskog naroda te međusobnu toleranciju. Oni primarno izražavaju svoje sjećanje u sferi antifašizma te borbe naroda za slobodu koja je u konačnici rezultirala stvaranjem Republike Hrvatske, a koja je svoju neovisnost ostvarila upravo na temeljima antifašističkog pokreta koji je izvojevao pobjedu u Drugom svjetskom ratu.

Slika 21. Detalj s obljetnice, Srb 2016. Foto: Bruno Vignjević

S druge strane nalaze se prosvjednici koji traže zakonsku zabranu komemoracije u Srbu zato što tvrde kako ono nije bio antifašistički, već četnički ustanak koji je za cilj imao

²²⁷ Isto.

²²⁸ *Večernji list*, 2016.

²²⁹ Isto.

protjerivanje te ubijanje Hrvata iz okolnih mjesta i sela. Prosvjed predvode članovi Hrvatske autohtone stranke prava, udruga riječkih dragovoljaca iz Domovinskog rata te dijelovi svećenstva. Biskup Mile Bogović, prema izvještaju *Jutarnjeg lista*, održao je misu u selu Boričevac za prognane i ubijene Hrvate iz tog sela te je kazao kako su ubijeni mještani Boričevca bili žrtve ustanika iz Srba.²³⁰ Povjesničar Mario Jareb smatra da ne možemo izjednačavati pozicije SNV-a i SABA-e koji predstavljaju organizaciju na državnom nivou za razliku od stotinjak bukača, odnosno pripadnika marginalne stranke koji dolaze na komemoraciju prosvjedovati i izazivati incidente.²³¹ Markovina za prosvjednike koristi termin „ulični pretorijanci“ nacionalističkog režima u Hrvatskoj, koji su i devedesetih godina zastupali, a i danas zastupaju istu ideologiju.²³²

Tako u prvi plan izbija narativ o viktimizaciji i mučeništvu hrvatskog naroda. Prosvjednici svoje sjećanje izražavaju unutar sfere šovinizma te nacionalizma obilježenog nošenjem crnih majica, hrvatskih zastava te masovnim uzvikivanjem ustaškog pozdrava „Za dom spremni“. Narativ o viktimizaciji Hrvata i ustanku koji je bio dominantno antihrvatski usmjeren sukobljava se s narativom o narodnom otporu protiv okupatora s ciljem pobjede protiv fašizma, međusobnog poštovanja i tolerancije između hrvatskog i srpskog naroda.

Politički diskurs komemoracije možemo podijeliti na lijevi, antifašistički, obilježen demokratskim i građanskim vrijednostima, tolerancijom, slobodom i jednakosti, te na ekstremno desničarsko koketiranje s ustaškim simbolima popraćeno govorom mržnje. Pupovac napominje kako je veličanje rata opasno za rast nacionalne netrpeljivosti i za gradnju mira, a na temeljima antifašističke borbe treba sačuvati građansku, nacionalnu i socijalnu jednakost.

Franjo Habulin, predsjednik Saveza antifašističkih boraca na sličnom je tragu kao i Pupovac te kaže kako je NOB iznjedrio i današnje tekovine jednakopravnosti hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj, jednakosti svih bez obzira na narod, vjeru, rasu i rod. Napomenuo je da su danas jaki oni koji žele smanjiti prava manjina i da to treba spriječiti. Zoran Pusić, predsjednik Antifašističke lige tvrdi kako smo svjedoci pokušaja stvaranja stranačkih vojski, širenja netrpeljivosti prema drugima i drukčijima te širenju laži o antifašističkom pokretu. Ideje fašizma, kako kaže, nisu samo relikv prošliosti nego su i

²³⁰ *Jutarnji list*, 2015. str. 2.

²³¹ Razgovor s Mariom Jarebom.

²³² Razgovor s Draganom Markovinom.

zabrinjavajuće pojave današnjice. Pusić isto tako govori kako se lažima i izmišljotinama nastoji relativizirati zloćudnost pokreta kao što su nacizam i ustaštvo.²³³

Politički diskurs prosvjednika popraćen je govorom mržnje, poglavito prema saborskom zastupniku Miloradu Pupovcu. Prosvjednici se zalažu za pravdu za ubijene i prognane žitelje okolnih sela i mjesta te tvrde kako se istina o ubijenima i prognanima i danas prešućuje od strane antifašista. Dražen Keleminac iz Autohtone-hrvatske stranke prava ovim je riječima objasnio razloge njihovog prosvjeda: "Ti su četnici spalili mještane sela Ivezici, čije su kosti tek nedavno ekshumirane. A onda je 1991. godine, ovamo u Srb došao i Šešelj i ponovno podigao velikosrpsku ideju, da ovo bude njihova Srbija, te je ponovno počelo ubijanje i klanje. Zato poručujem Miloradu Pupovcu da zapamti moje riječi, ovo mu je zadnja proslava u Srbu."²³⁴ Iz spomenutog je vidljivo kako spomenuti Keleminac vrlo selektivno barata historiografskim činjenicama te zanemaruje ustaške zločine te sveukupni kontekst raznolikih zbivanja na širem ličkom prostoru koji je presudno utjecao na raspoloženje ustanika u Srbu, koji su, usput budi rečeno, ustanak organizirali uz pomoć Komunističke partije, a ne četničkog pokreta kako Keleminac ističe. Neprecizna je i analogija zločina u Boričevcu i Ivezicima iz 1941. godine s dolaskom tadašnjeg predsjednika Srpske radikalne stranke Vojislava Šešelja u Liku, početkom rata te srpskom agresijom na hrvatski teritorij. Povijesne činjenice iz 1941. godine ne možemo objasniti analogijom s 1991. godinom niti obrnuto, drugačiji je povijesni kontekst, vrijeme, uzroci, posljedice te sudionici događaja. Todor Kuljić o selektivnom sjećanju kaže kako ga čine viđenja onih prošlih zbivanja koja su značajna za pojedince kada sebe definiraju kao člana određene grupe. Akteri sjećanja i njegove rekonstrukcije pretežno su društvene prirode: mogu biti institucionalizirani (državni autoritet, sistem obrazovanja, masovni mediji, partije, crkva) i neinstitucionalizirani (obitelj, krug prijatelja, neformalne grupe).²³⁵

Prosvjednici žele sagraditi jednodimenzionalnu sliku o prošlim zbivanjima: oni koji su ustali bili su pretežno četnici, oni su imali samo jedan cilj, ubijanje i protjerivanje Hrvata. Ostale se vrlo bitne i presudne činjenice vezane uz početak djelovanja partizanskog pokreta i otpora fašizmu na području Like zanemaruju i niti ne uzimaju obzir, emitirajući pritom vrlo jake nacionalističke tenzije obilježene govorom mržnje. Govori obilježeni pozivom na mir, suradnju, zajedništvo i razumijevanje između hrvatskog i srpskog naroda, poštivanje tekovina

²³³ *Jutarnji list*, 2015. str.2.

²³⁴ Isto.

²³⁵ Kuljić, nav. dj. str. 9.

građanskog društva, od kojih je jedna od najvažnijih upravo tekovina antifašizma, prevladavaju s govornice na antifašističkoj komemoraciji. *Jutarnji list* donosi u cijelosti i poruku Milorada Pupovca, upućenu svim žrtvama. Pupovac je kazao:“ Mi koji se ovdje danas okupljamo sjećamo se i jednih i drugih, boli nas stradanje jednih i drugih, a posebno nas boli što nijedan župan ni gradonačelnici iz dalmatinskih županija i gradova ne dolaze ovamo odati počast za 92 poginula partizana iz Dalmacije, koji su pokopani u Srbu na mjesnom groblju, rekao je Pupovac te pozvao okupljene da minutom šutnje odaju počast i žrtvama Boričevca i okolnih srpskih sela i 92 dalmatinskih partizana.“ Iz Pupovčevog govora može se prepoznati univerzalna osuda svih zločina, otvaranje prostora za pluralizam ljudskih sjećanja te težnja za prestankom daljnjih ideoloških i političkih manipulacija ove komemoracije.

Slika 22. Detalj s prosvjeda, Srb 2016. Foto: Bruno Vignjević

4.3. Analiza medijskih izvještaja s komemoracija - Brezovica i Srb

Jutarnji list i *Večernji list*, čije sam novinske članke o komemoracijama koristio za analizu, protekle tri godine pokazuju prilično različite izvještaje i odnos prema ova dva mjesta sjećanja. Uloga medija u izvještavanju s komemoracija koje sa sobom povlače prilično kompleksno povijesno nasljeđe vrlo je bitna. Novinari bi upravo u svojim tekstovima trebali težiti što objektivnijem prikazu događaja, informiranosti čitatelja, poticanju kritičkog promišljanja te posljedično razvitku kulture dijaloga između različitih mišljenja.

Medijsko praćenje komemoracije u Brezovici od strane oba lista u velikoj se mjeri razlikuje te pokazuje stanoviti stupanj političke i ideološke usmjerenosti; spomenuto se u najvećoj mjeri odnosi na *Večernji list*. Što se tiče izvještaja iz Brezovice, uz relativno korektno prenesene govore političara i političkih dužnosnika na komemoraciji, bitna je razlika primjetna u naslovima novinskih članaka koji nastoje sugerirati čitateljima na poneka važna obilježja spomenute obljetnice. *Jutarnji list* nastoji se fokusirati na značaj i sadržaj same obljetnice te uglavnom prenosi poruke političara ili najave događanja, dok *Večernji list* kao naslovne, potencira poruke koje nemaju puno dodirnih točaka s obljetnicom, već su ideološki obojene te su evidentno odraz nečijeg subjektivnog stava. Naslov teksta o komemoraciji iz 2014. godine, *Hrvatstvo nije jednako ustaštvo, hrvatstvo je protiv ustaštva*,²³⁶ uopće ne govori o značaju i važnosti obljetnice u Sisku već predstavlja izjavu izvučenu iz konteksta jednog od govornika kojom se zapravo ništa ne govori o suštini komemoracije, već se potencira individualno izrečeni stav o povezanosti nacionalnog identiteta i radikalne političke ideologije. Značaj osnivanja prvog partizanskog odreda u tom se slučaju nastoji marginalizirati. Sličan naslov koji zanemaruje važnost obilježavanja komemoracije jest naslov članka istog lista iz sljedeće, 2015. godine, *Milanović: 20. stoljeće obilježili su Stjepan Radić, Tito i Tuđman*,²³⁷ koji na sličan način, kao i prethodne godine, vješto nastoji skrenuti pozornost čitatelja s važnosti same komemoracije na dnevno-političke ili ideološke teme. To je evidentna medijska manipulacija koja manjak informativnog i sadržajnog teksta nastoji nadoknaditi tendencioznim novinskim naslovima. Konačno, 2016. godine naslov teksta o sisačkoj obljetnici glasio je: *Josipović komentirao izostanak državnog vrha u Brezovici, Hasanbegović dočekan velikim pljeskom kod Jazovke*.²³⁸ Potonje je najbolji pokazatelj zanemarivanja i marginaliziranja značaja spomenutog državnog praznika. Sisačku obljetnicu

²³⁶ *Večernji list*, 2014.

²³⁷ *Večernji list*, 2015.

²³⁸ *Večernji list*, 2016.

stavlja se u podređeni položaj naspram komemoracije u Jazovki,²³⁹ čija je simbolika dijametralno suprotna od one u Brezovici i koja ne predstavlja istu razinu državne važnosti kao spomenuti službeni Dan antifašističke borbe. Indirektno se nastojala poslati poruka o antifašističkoj obljetnici koja gubi na društvenom značaju uslijed nedolaska državnih predstavnika, dok pritom jedan od tadašnjih ministara na isti datum odlazi na drugu komemoraciju.

Što se tiče komemoracije Dana ustanka naroda Like u Srbu, *Jutarnji list* nudi relativno opširan prikaz odnosa sukobljenih strana potkrijepljen općenitim povijesnim informacijama o događajima iz srpnja 1941. godine putem kojih se čitatelji mogu informirati, a samim time i pokušati razumjeti problematiku suprotstavljenih sjećanja na komemoraciji u Srbu. Uz općenite povijesne informacije o simbolici komemoracije, spomenuti list daleko više pažnje usmjerava na organizatore službene komemoracije nego na prosvjednike. U analiziranim novinskim člancima protekle tri godine prenose se najbitniji dijelovi govora predstavnika Vlade RH, SNV-a, SABA i antifašista na početku teksta. Jedan od naslova novinskog članka čak počinje izjavama Stjepana Mesića i Milorada Pupovca, dvojice bitnih aktera komemoracije, a uz to, nastoji se jasno odijeliti i promatrati aktere službene komemoracije i prosvjednike. S druge strane, prosvjednicima se daje prostora na kraju teksta, čime se indirektno može iščitati poruka o važnosti aktera te značaju njihovih poruka. *Jutarnji list* otvoreno zauzima stav spram stranke A-HSP nazivajući je proustaškom, sukladno ikonografiji, simbolima, idejama i pozdravima koje članovi i simpatizeri te stranke konzumiraju. Izvještavanje *Jutarnjeg lista* stoga generalno možemo okarakterizirati kao relativno objektivno i informativno.

Večernji list, s druge strane, o komemoracijama izvještava vrlo šturo; ne donosi povijesni kontekst koji bi čitateljima bar donekle pomogao u razumijevanju problematike i informirao ih o osnovnim činjenicama. U izvještavanju s obljetnice ne primjećuje se distinkcija između aktera službene proslave i prosvjednika. Upotrebljavaju se pojmovi „dva tabora“ te „ideološki suparnici“, čime autori članaka nastoje izjednačiti obje strane opisujući ih kao nepomirljive protivnike, unatoč činjenici kako je ideologija i simbolika koju propagira stranka A-HSP i ostali prosvjednici zabranjena važećim hrvatskim zakonima. Isto tako, iako je komemoracija u Srbu obljetnica na državnoj razini i ne može se izjednačiti s organizacijom

²³⁹ Jazovka predstavlja naziv za jamu na žumberačkom području u Hrvatskom zagorju. Jama je otkrivena devedesetih godina prošlog stoljeća, a predstavlja mjesto na kojem su nedugo po završetku Drugog svjetskog rata partizanske snage usmratile stotine civila te vojnika NDH. Komemoracija u Jazovki održava se 22. lipnja, na isti datum kada se obilježava Dan antifašističke borbe.

prosvjednog skupa, u izvještajima *Večernjeg lista* govori se o okupljanjima s obje strane, a na jednom mjestu koristi se čak i termin „kontraprosvjed“ za okupljanje prosvjednika predvođenih spomenutom pravaškom strankom, što sugerira kako i službena komemoracija predstavlja određenu vrstu prosvjeda, a što oba okupljanja dovodi u praktično isti položaj, premda oni to nikako ne mogu biti.

Za razliku od izvještaja *Jutarnjeg lista* koji porukama sa službene komemoracije posvećuje više pažnje te ih stavlja u prvi plan, tekstovi u *Večernjem listu* obilježeni su porukama s prosvjednog skupa kojima se na svojevrsan način medijski nastoji potencirati sukob, a ne tekstualno doprinijeti kritičkom promišljanju čitatelja i mogućem smirivanju tenzija. Termini u tekstovima poput „genocid nad Hrvatima“, „velikosrpska-četnička agresija“, „ideološki suparnici“ te „bal vampira“ utječu na emocije čitatelja te, posljedično tome, stvaraju dodatnu medijsku tenziju i manipulaciju. Umjesto pokušaja što objektivnijeg izvještaja o izrečenim porukama, simboli i ikonografiji s komemoracije te težnji ka što većoj informiranosti čitatelja, *Večernji list* medijski manipulira emocijama čitatelja nudeći šturi, neinformativan te većinom subjektivan izvještaj koji je usmjeren na daljnje potenciranje sukoba.

5. ZAKLJUČAK

Kao što smo mogli vidjeti u prikazanome radu, kultura sjećanja ne predstavlja jednoznačan pojam. Kroz nju se prožimaju individualno pamćenje, različita sjećanja pojedinaca te, konačno, službeno kolektivno pamćenje koje propagira država. Mjesta sjećanja, načini njihovog obilježavanja te njihova simbolika predstavljaju vrlo značajnu ulogu u kreiranju nacionalnog identiteta. Najčešće se upravo preko mjesta sjećanja nastoji afirmirati i interpretacija povijesnih događaja koja ne mora nužno odgovarati povijesnim činjenicama, već se može preoblikovati ili konstruirati sukladno interesima službenih političkih ideologija. Komunistička politička ideologija bivše jugoslavenske države, utjelovljena u sintagmi bratstva i jedinstva svih njezinih naroda i narodnosti, u konkretnom slučaju hrvatskog i srpskog naroda na području tadašnje Socijalističke Republike Hrvatske, odredila je i konstruirala Srb kao središnje mjesto sjećanja. Iako o ustanku u Srbu postoji mnogo historiografski neistraženih činjenica, od prvotne kompleksne ideološke diferencijacije ustanika na partizane i četnike pa sve do zločina nad lokalnim hrvatskim stanovništvom, Srb je bio ideološki najpogodniji. Kao što tvrdi povjesničar Jakovina, ljudi su na rat i nasilje na tom području reagirali isto onako kako se i stoljećima prije na tom području djelovalo - borili su se za vlastiti opstanak, neovisno o ideologiji. Unatoč svemu tome, događanja u Srbu iz 1941. godine simbolizirala su za komunistički establišment zajedničku borbu Hrvata i Srba protiv četničkog i ustaškog nacionalnog ekskluzivizma i međunacionalne mržnje. Bio je to začetak politike bratstva i jedinstva na kojoj su komunisti inzistirali. Službeno jugoslavensko sjećanje o Srbu predstavljalo je pruženu ruku pomirenja hrvatskog prema srpskom narodu, naročito nakon masovnih ustaških zločina u Drugom svjetskom ratu.

Nasuprot Srbu, šuma Brezovica predstavlja metaforu suvremenog odnosa hrvatske političke elite prema vlastitoj prošlosti od 1991. godine pa do danas. Nova hrvatska vlast 1991. odredila je Brezovicu kao službeni Dan antifašističke borbe upravo zbog činjenice kako sisački partizanski odred koji je tamo djelovao, a kojeg su pretežno činili Hrvati, predstavlja hrvatskije mjesto sjećanja nego što predstavlja Srb. Kao i u slučaju Srba, i u interpretaciji Brezovice postoje historiografske kontroverze, a jedna od najvećih jest činjenica kako sisački partizanski odred uopće nije osnovan na lokaciji spomenute šume, pa se s pravom može postaviti pitanje što se zapravo obilježava na tom mjestu.

U brutalnom obračunu s antifašističkom baštinom te gradnji novog nacionalnog narativa nastojala se, kako kaže Hobsbawm, izmišljati tradicija hrvatske posebnosti i višestoljetne državotvornosti dok se istovremeno potenciralo dokidanje većine poveznica s jugoslavenskim nasljeđem. Kao rezultat, današnje interpretacije partizanske borbe te općenito hrvatske povijesti u Drugom svjetskom ratu u školskim udžbenicima, izjavama političara te medijskim tekstovima predstavljaju ozbiljan povijesni redukcionizam i anakronizam.

Partizanska borba hrvatskog naroda izdvaja se iz cjelokupnog jugoslavenskog konteksta narodnooslobodilačke borbe; većina političara posebno Brezovicu, a i Srb sagledava tek kao etape borbe hrvatskog naroda za samostalnu državu, dok poneki mediji skloni senzacionalizmu često u prvi plan plasiraju poruke s komemoracija koje u konačnici potenciraju daljnje političke i ideološke podjele. Antifašistička borba hrvatskog naroda u Drugom svjetskom ratu predstavlja kompleksnu množinu ideoloških podjela te suprotstavljenih sjećanja oko kojih ne postoji konsenzus u suvremenom hrvatskom društvu. Podijeljena je i historiografska znanstvena zajednica; dvojica povjesničara, Dragan Markovina i Mario Jareb, o antifazišizmu, njegovoj baštini i današnjem značenju posjeduju dijametralno različite stavove i interpretacije. Antifašizam kao pojam jednostavno je ispražnjen od ikakvog značenja u hrvatskom društvu, osim službenog, ceremonijalnog.

Srb reprezentira kolektivno pamćenje srpskog naroda, dok bi Brezovica trebala reprezentirati kolektivno pamćenje hrvatskog naroda. Obljetnici u Srbu suprotstavljen je prosvjed koji predvodi marginalna, ali radikalno desničarska Autohtona - Hrvatska stranka prava koja unatrag par godina konstantnim prosvjedima inzistira na ukidanju proslave Dana ustanka naroda Like, tvrdeći pritom kako je to antihrvatska obljetnica. Na isti dan kada se obilježava Dan antifašističke borbe u Sisku, 22. lipnja, obilježava se i komemoracija u Jazovki, jami u kojoj su po svršetku Drugog svjetskog rata partizani pogubili vojnike NDH te mnogobrojne civile. Čini se kako je ovo podjela koju je Pierre Nora okarakterizirao kao „dominirajuća“ i „dominirana“. Prva su mjesta trijumfa koje uglavnom nameće vlast ili neko političko tijelo s vrha, i na takva mjesta ljudi po pravilu ne dolaze svojevrijem nego ih se poziva. Druga mjesta su ona čija je memorijalna dimenzija tek jedna od dimenzija u svežnju simboličkih značenja. Ona su određena vrsta hodočašća i utočišta. Na obje antifašističke komemoracije u isto se vrijeme slavi antifazišizam i komemoriraju se njegovi zločini. Kultura dijaloga izostaje, a čini se kako se sukob slojevitih sjećanja nastavlja.

6. LITERATURA

Arhivski izvori:

1. Arhiv Srba u Hrvatskoj, Hrvatski državni arhiv, Zagreb:
Fond: Spomenik ustanku naroda Like u Srbu; Kiparsko restauratorski radovi, 2008.
Fond: Rekonstrukcija spomenika ustanku naroda Like u Srbu, izvedbeni projekt, 2008.

Fotografije:

1. Arhiv Srba u Hrvatskoj
2. Osobna arhiva

Intervju:

dr.sc. Mario Jareb, povjesničar, Zagreb, Hrvatska, 26. listopada 2016.

dr.sc. Dragan Markovina, povjesničar, Zagreb, Hrvatska, 26. listopada 2016.

Knjige:

1. Anić, Nikola, *Antifašistička Hrvatska: Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Hrvatske 1941.-1945.* Zagreb, Multigraf, Savez antifašističkih boraca Hrvatske, 2005.
2. Assmann, Aleida, *Duga sjenka prošlosti. Kultura sjećanja i politika povijesti,* Beograd, Biblioteka XX.vek, 2011.
3. Barić, Nikica, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.,* Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2005.
4. Connerton, Paul, *How societies remember,* Cambridge, The University of Cambridge Press, 1996.
5. Damjanović - Danić, Danilo, *Ustanak naroda Hrvatske u Srbu i okolini,* Zagreb, IP „Progres“ 1972.
6. Goldstein, Ivo, *Hrvatska 1918.-2008.,* Zagreb, EPH Liber, 2008.
7. Goldstein, Slavko, *1941. Godina koja se vraća,* Zagreb, Novi Liber, 2007.

8. Hrženjak, Juraj, *Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990-2000, drugo izdanje s dodatkom*, Zagreb, Savez antifašističkih boraca Hrvatske, 2002.
9. Jelić – Butić, Fikreta, *Četnici u Hrvatskoj 1941.-1945.* Zagreb, Globus, 1986.
10. Jovanić, Đoko, *Ratna sjećanja*, Beograd, Vojnoizdavački i novinski centar, 1988.
11. Karge, Heike, *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje?*, Beograd, Biblioteka XX.vek, 2014.
12. Kuljić, Todor, *Kultura sećanja: Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Beograd, Čigoj štampa, 2006.
13. Lešaja, Ante, *Knjigocid. Uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*, Zagreb, Profil knjiga d.o.o., Srpsko narodno vijeće, 2012.
14. Markovina, Dragan, *Između crvenog i crnog: Split i Mostar u kulturi sjećanja*, Zagreb, Plejada, 2014.
15. Olick, K. Jeffrey, *The Politics of Regret: On Collective Memory and Historical Responsibility in the Age of Atrocity*, London, Routledge, 2007.
16. Pauković, Davor, *Uspon i pad Republike Srpske Krajine*, Zagreb, Centar za politološka istraživanja, 2005.
17. Petrungraro, Stefano, *Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*, Zagreb, Srednja Europa, 2009.
18. Polovina, Gojko, *Svedočenje. Sećanja na događaje iz prve godine ustanka u Lici*, Beograd, Rad, 1988.
19. Sobolevski, Mihael, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 1999.
20. Šušvar, Stipe, *Hrvatski karusel: Prilozi političkoj sociologiji hrvatskog društva*, Zagreb, Razlog d.o.o. 2003.
21. Todorova, Marija, *Dizanje prošlosti u vazduh; Ogleđi o Balkanu i Istočnoj Europi*, Beograd, Biblioteka XX vek, 2010.
22. Tomasevich, Jozo, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941.-1945., Okupacija i kolaboracija*, Zagreb, EPH Liber, 2010.

Znanstveni članci:

1. Assmann, Jan, „Kultura sjećanja,“ u: *Kultura pamćenja i historija* / (prir.) [i] prevele Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006. str. 45. - 79.
2. Banjeglav, Tamara, „Sjećanje na rat ili rat sjećanja?“, u: *Revizija prošlosti. Politike sjećanja u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj od 1990.*, Banjeglav, Tamara, Govedarica Nataša, Karačić Darko, Sarajevo, Asocijacija alumni centra za interdisciplinarnе postdiplomske studije (ACIPS), Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), 2012. str. 91. - 150.
3. Begonja, Zlatko, „U Srbu su 27. srpnja napadnuti Hrvati i Hrvatska“, u: (ur.) Josip Pavičić, *Dossier Boričevac*, Zagreb, P.I.P. Pavičić, 2012. str. 226. - 245.
4. Bergholz, Max, „The Strange Silence: Explaining the Absence of Monuments for Muslim Civilians Killed in Bosnia during the Second World War“, u: *East European Politics & Societies*, izdanje 24, broj 3, 2010. str. 408. - 434.
5. Cipek, Tihomir, „Kultura sjećanja i rat“; predgovor, u: (ur.) Tihomir Cipek; *Kultura sjećanja: 1991. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Zagreb, Disput, 2011. str. 6. - 9.
6. Cipek, Tihomir, „Sjećanje na 1945. Čuvanje i brisanje“, u: *Kultura sjećanja 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Sulejman Bosto, Tihomir Cipek, Zagreb, Disput, 2009. str. 155. - 167.
7. Đerić, Gordana, „Označeno i neoznačeno u narativima društvenog pamćenja: Jugoslovenski slučaj“, u: *Kultura sjećanja:1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, uredili: Sulejman Bosto i Tihomir Cipek, Zagreb, Disput, 2009. str. 83. - 93.
8. Hobsbawm, Eric, „ Izmišljanje tradicije“, u: *Kultura pamćenja i historija* / (prir.) [i] prevele Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Zagreb, Golden-marketing-Tehnička knjiga, 2006. str. 139. - 150.
9. Hoepken, Wolfgang, „War, Memory and Education in a Fragmented Society: the Case of Yugoslavia“, u: *East European Politics and Societies*, 1998; 13; str. 190. - 227.
10. Jareb, Mario, „Prilog raspravi o karakteru ustanka od 27. srpnja 1941. godine“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3. 2011. str. 751. - 771.

11. Jović, Dejan „‘Official memories’ in post-authoritarianism: an analytical framework”, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, izdanje 6, broj 2, 2004. str. 97. - 108.
12. Koren, Snježana, „Nastava povijesti između historije i pamćenja: Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini“, u: (ur.) Sulejman Bosto, Tihomir Cipek; *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Zagreb, Disput, 2009. str. 239. - 265.
13. Nora, Pierre, „Između pamćenja i historije. Problematika mjesta“, u: *Kultura pamćenja i historija / (prir.) [i] prevele Maja Brkljačić i Sandra Prlenda*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006. str. 23. - 43.
14. Pavlaković, Vjeran, „Contested pasts, contested red-letter days, Antifascist commemorations and ethnic identities in post-communist Croatia“, u: Ljiljana Šarić, Karen Gammelgaard, Kjetil Rå Hauge; *Transforming National Holidays. Identity discourse in the West and South Slavic countries, 1985.-2010.*, John Benjamins Publishing Company, Oslo, 2012. str. 149. - 169.
15. Pavlaković, Vjeran, „Crvene zvezde, crne košulje: simboli, komemoracije i sukobljene istorije Drugog svetskog rata u Hrvatskoj“, u: Gordana Đerić (ur.) *Pamćenje i nostalgija. Neki prostori, oblici, lica i naličja*. Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2009. str. 43. - 81.
16. Pavlaković, Vjeran, „Komemorativna kultura Bleiburga, 1990.-2009.“, u: (ur.) Sulejman Bosto, Tihomir Cipek; *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Zagreb, Disput, 2009. str. 167. - 195.
17. Pavlaković, Vjeran, „Remembering War the European Way: Croatia' s Commemorative Culture on the Eve of EU Membership“, u: Pero Maldini, Davor Pauković; *Croatia and the European Union: Changes and Development*, Ashgate Publishing Limited, Farnham, Surrey, 2016. str. 117. - 137.
18. Ramet Sabrina, Søberg Marius, „Izazovi pred Hrvatskom nakon osamostaljenja“, u: (ur.) Renéo Lukić, Sabrina P. Ramet, Konrad Clewing, *Hrvatska od osamostaljenja. Rat, politika, društvo, vanjski odnosi*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2013. str. 13. - 33.
19. Renan, Ernest, „What is a Nation?“, u: Stuart Woolf, (ur.) *Nationalism in Europe 1815 to the Present. A Reader*, London: Routledge, 1996. str. 48. - 61.

20. Roksandić, Drago, „Shifting references. Celebrations of uprisings in Croatia 1945-1991“, u: *East European Politics and Societies*, vol. 9, br. 2, 1995. str. 256. - 271.
21. Schöpflin, George, „The Functions of Myth and the Taxonomy of Myths“, u: *Myths and Nationhood*, (ur.) Geoffrey Hosking, George Schöpflin, New York, Routledge, 1997. str. 19. - 35.
22. Sundhaussen, Holm, „Jugoslavija i njezine države sljednice. Konstrukcija, destrukcija i nova konstrukcija „sjećanja“ i mitova“, u: *Kultura pamćenja i historija / (prir.) [i] prevele Maja Brkljačić i Sandra Prlenda*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006. str. 241. - 283.
23. Young, James, „Tekstura sjećanja“, u: *Kultura pamćenja i historija / (prir.) [i] prevele Maja Brkljačić i Sandra Prlenda*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006. str. 199. - 215.
24. Žarić, Slobodan, „Aktivnost organizacija KP Hrvatske na području kotara Sisak u toku 1941. i 1942. godine“, u: *Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske*, Zagreb, 1988. pregledni članak, str. 139. - 162.

Periodika:

1. *Jutarnji list*
2. *Večernji list*

Publicistički članci:

1. Goldstein, Slavko, „Ustanak u Srbu: Ratovanje na pravoj strani, s izrazitim antifašističkim karakterom“ *Novosti*, (27.07.2011.).
2. Jagić, Josip, „Tko je ustao 27. jula 1941. i protiv koga?“, *Bilten*, (25.07.2014.) online verzija na: www.bilten.org
3. Jakovina, Tvrtko, „Ustanak u Srbu: što se dogodilo 27. srpnja 1941.?“, *Jutarnji list*, (27. 07. 2010.) online verzija na: www.jutarnji.hr
4. Radanović, Milan, „Oklevetani datum: Dan ustanka naroda Srbije, 7. jul 1941: revizija istorijskog događaja u Beloj Crkvi u okviru zvanične politike sećanja u Srbiji nakon 2000. godine.“ *Beton*, (07.07.2013.) online verzija na: www.elektrobeton.net

Internetske stranice:

1. *Documenta*, Centar za suočavanje s prošlošću, Programi – Javni dijalog i javne politike – Kultura sjećanja, www.documenta.hr
2. Framing the Nation and Collective Identity in Croatia: Political Rituals and the Cultural Memory of Twentieth Century Traumas (FRAMNAT), O projektu, www.framnat.eu